„ТАБОР"

ВОЄННО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

18

„...Потреба існування і творчої праці військового українського слова набирає особливої ваги: воно повинно зберегти традиції військової боротьби за державність, повинно створити і виплекати в тяжкі — переходові часи великі животворчі цінності і передати їх для вжитку своєму народові в нових його змаганнях вибороти і охоронити власну Державу".

СИМОН ПЕТЛЮРА,
Основоположник „Табору" (р. 1923).

Проситься надсилати відомості про все відмінне в життю нашої військової еміґрації.

ЗМІСТ:

ПРОМОВА ПАНА ГОЛОВНОГО ОТАМАНА . . . 1

РОЗДІЛ I. І. Барилло. Протилітакова артилерія (докінчення, з 4 мал.) 3

О. Переяславський. Тактичне та оперативне вживання танкової зброї у червонії армії 20

Юрій Науменко. Ініціятива . . . 26

Тиміш Омельченко. Навколо модерного бою 34

О. Переяславський. Українська воєнна доктрина в битві на Куликовому полі (з 3 мал.) 43

Вол. Колоссовський. Орґанізація кінноти в сучасних арміях 66

РОЗДІЛ II. Тиміш Олесіюк. Українські кольоніяльні землі (продовження, з 1 мапою і 4 таблицами) 76

Український дім у Празі (заклик) . . 111

Траґедія продовжується (заклик) . . . 113

РОЗДІЛ III. С. Шрамченко. Командування Українською Державною фльотою в рр. 1918—1920 (з 1 малюнком) 115

Український Технічно-Господарський Інститут позаочного навчання і Курси українознавства (заклик) . 119

РОЗДІЛ IV. В. К-ий. З військового життя на окупованій Україні 121

С. Шрамченко. Збройні сили С.С.Р.Р. . . 126

Артилерія червоної армії 129

Полкова артилерія в червоній армії . . 130

М. З. Дисльокація Української воєнної округи . 131

Микола Забєлло. Збройна сила Японії (з 3-ма таблицями) 135

Гнат Порохівський. Самооборона штабів підчас війни 143

Воєнна хроніка 148

Воєнно-морська хроніка 157

Бібліоґрафія 161

Надіслані книжки та журнали 167

УВАГА!

1. Ч.ч. 1, 2 і 9 вичерпані.
2. Розрахунок підписної плати на стор. 3-й обкладинки.
3. Адреса Редакції: Warszawa, ul. Czerniakowska 204, m. 25. W. Kuszcz

ТАБОР

ВОЄННО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

Ч. 18

1932

РЕДАҐУЄ КОЛЄҐІЯ.

Відповідальний редактор В. КУЩ,

Ґенер. Штабу Ґенер.-Хорунжий.

Zakł. Graf. P. SZWEDE Warszawa, Wareeka 9. Tel. 500-31

Промова Пана Головного Отамана.

Маємо змогу подати нашим читачам промову Пана Заступника Голови Директорії Головного Отамана Андрія Лівицького, виголошену на зібранні одної з наших еміґраційних кольоній на Заході.

„Почуваю себе щасливим з рідкої нагоди особисто привітати вас і спочити серцем у вашому товаристві, як у своїй інтимній родині.

Серед вас бачу й тих, з ким разом переживав дні нашої національної революції 17 року, й тих, з ким разом довелося боротися, кипіти і страждати підчас війни з москалями в роках 19—20,—всіх тих, кого невблаганна українська доля загнала далеко за межі коханої України...

16 довгих років одділяє нас од тих світлих радісних днів, коли нація українська повстала до боротьби, і вже 12 років минуло по тих траґічних днях, коли ми з вами переходили Збруч та Дністер, коли наша лицарська армія залишала рідну землю. Пригадаймо тодішню розпуку нашу, наш безконечний смуток, коли багатьом здавалося, що втрачено все, що нема надії, що боротьба навіки програна.

Але тільки на короткий час огорнула нас ота страшна розпука, страшніша від усякої поразки. З перших-же днів по катастрофі наш державний провід розпочав велику працю по орґанізації нашого вояцтва, по переґрупуванні наших національних сил для майбутньої акції. На чолі того проводу стояв наш незабутній незломний вождь, який в ті далекі дні страждав найбільше, бо страждав за всіх нас, за всю Україну. Пригадайте, панове, наші молоді мрії про близькість тієї неминучої „акції". Коли б перед 12 роками наша доля пророкувала таке довге вигнання, у нас опустилися б руки, ми може не змогли б працювати, ми б навіть не хотіли жити на світі.

А тепер? І зараз нам не бракує мрій, і зараз ми в кожній хвилі готові до бою, але вже нас не злякають перерви, не злякають навіть довгі роки чекання та підготовчої праці. Чому це так? Тому, що за ці роки впертої роботи ми всі, нарешті, стали українцями-патріотами, ми всі знаємо вже нашу мету, ми не маємо й тіни сумніву в нашій остаточній перемозі.

Напередодні нашої національної революції багатьом з нас сама думка про самостійну Українську Державу здавалася фантастичною мрією, бо проти нас стояла тоді могутня, здавалося, імперія Російська з десятками тисяч своїх таки українських яни-

чарів, а з нами — велика півсвідома етноґрафічна маса та недосвідчена в державних справах, незорґанізована, розперезана інтеліґенція українська. Коли до того додати, що проти нас стояв увесь культурний світ, який нашої справи не знав і не хотів знати, то мусимо щиро й обєктивно констатувати, що за ці короткі для життя нації 16 років маємо кольосальні досягнення.

Переможені мають звичай нарікати на свій провід, а у нашої, донині не цілком підперезаної інтеліґенції, цей звичай має свою традицію. Колись козаки видавали часом ворогам після поразки своїх улюблених, але переможених отаманів. Тепер, за часів еміґрації, наші новітні „історики" наввипередки „критикують", вірніше обливають помиями і самих себе, і наш провід, і Центральну Раду, і всю традицію нашої визвольної боротьби. Їм аж тепер здається, що треба було робити інакше, — тоді, власне, була б перемога. Ця „критика" стала остільки конечною, що навіть ліпші наше громадяне, беручися за перо, соромляться боронити наше минуле, а вважають ніби за обовязок свого сумління наводити ріжні безпідставні оскарження і проти Центральної Ради та її провідників, і проти політичних партій, і навіть проти нашої лицарської армії, не кажучи вже про Директорію, Трудовий Конґрес і т. і.

Ми й досі не навчилися розуміти, що Центральна Рада має перед Україною може більше заслуги, ніж усе те, що було перед нею, що колись Центральна Рада стане для народу українського тією святинею, навколо якої нащадки наші складатимуть пісні й творитимуть леґенди.

Треба констатувати певну пореволюційну реакцію серед нашого громадянства, особливо молодшого. Коли в році 1917-му і ті громадяне, що на питаннях соціяльних мало розумілися, юрбою йшли в політичні партії з ріжними соціялістичними етикетками, тепер стало надто популярним накидатися на політичні партії взагалі та на українських соціялістів зокрема й особливо. І в злочинах Центральної Ради завинили, мовляв, оті ненависні соціялісти, бо останні складали її абсолютну більшість. Але-ж, панове, хто б в році 1917 орґанізував для національної революції українські народні маси, коли б не оті „інтернаціональні" українські ес-деки і не оті „зелені" українські ес-ери, чи нарешті не ті „культурники", що орґанізували частину нашої інтеліґенції в партію радикал-демократів (с-ф.)? Чи без того національного партійного проводу не пішли б півсвідомі народні маси за соціялістами московськими, за ріжними московськими союзами на чолі з Союзом „Всеросійскимъ Крестьянскимъ"? І чи мали б ми тоді ті урочисті Універсали Центральної Ради, ті блискучі етапи нашої державности, якими нині пишаємося і які є підставою нашої сучасної боротьби та міжнародньої пропаґанди?

Нарікають на Директорію за те, що не перемогла, не зуміла орґанізувати перемоги. Забувають, що тоді Україна змушена була боротися проти всіх своїх сусідів, не тільки не маючи

підтримки, а маючи до себе лише вороже ставлення тодішнього всесвітнього пана—Антанти. В обставинах такої боротьби треба дивуватися не нашій катастрофі, треба подивляти ту лицарську впертість, з якою наш державний провід боронив українські землі протягом 19 та 20 років.

Нарікають також на дипльоматію Директорії, висміюють наші делеґації, що їх висилала Директорія і на Мирову Конференцію в Парижі, і до ріжних держав світу. Розуміється, не всі репрезентанти наші були досвідченими дипльоматами, але вчитайтеся в ріжноманітну літературу, що вийшла з приводу Мирової Конференції, і переконаєтеся, що коли б ми мали в дипльоматичному корпусі десятки Талейранів, Бісмарків та Кавурів, і тоді в 19 році не змогли б досягти визнання України і моральної хоч би підтримки нашої справи. Вищі репрезентанти наймогутніших народів, од рішення яких залежала доля всього світу, виявили дивне для нас нерозуміння справ Сходу Европи взагалі, справ старої Росії з окрема і справи української особливо. Знаменна декларація Вільсона була лише яскравим феєрверком, який погас в непроглядній імлі безнадійного консерватизму тих арбітрів, що мали ту декларацію реалізувати. Навіть питання про поділ Австро-Уґорщини і визволення пригноблених нею народів було питанням дискусійним, бо нелегко було всесвітнім арбітрам зробити сміливий крок бодай проти свого недавнього ворога. Як же безнадійною виглядала після цього справа розподілу недавнього вірного союзника Антанти — старої Росії, а особливо „нове“ питання формального визнання України, про існування якої люде Заходу давно вже забули. Лише для Польщі зробили виняток, народи ж прибалтийські довго чекали на вирішення своєї долі, і коли нарешті здобули визнання, то лише завдяки виключним обставинам. Саму думку про відірвання від Росії якоїсь території великі держави Антанти вважали за образу для вірного союзника, а вже відокремлення України здавалося їм недопустимою ліквідацією колишньої імперії.

Нарікають часом на Директорію навіть за повстання 1918 року проти Скоропадського, бо мовляв тим повстанням Директорія „зруйнувала Українську Державу“. Такі нарікання часом можна почути навіть од державників українських, які в свій час самі боролися проти русофільського режиму Скоропадського. За 12 років еміґрантських злиднів забули вони, що тим всенароднім повстанням Директорія змила з української нації ганьбу німецько-московського урядування, зліквідувала ганебний замах українських яничарів зробити з незалежної Держави Української звичайну московську провінцію. Коли б не було того повстання, коли б не було потім крівавої боротьби Директорії проти московських большевиків, у всього світу склалося би враження, ніби нація українська на довгі роки спокійно прийняла і „федерацію“ Скоропадського і „федерацію“ III-го Інтернаціоналу.

Час, панове, навчив нарешті нас ненавидіти ворогів України

і любити чистим братерським чуттям тих українців-патріотів, які заслужили на те почесне імя. Нас небагато на еміґрації, на жаль, не так багато активних борців за визволення. Мусимо поважати і тих „лівих“ патріотів, що в боротьбі за Україну мріють також про майбутній соціялістичний ідеал, і тих „правих“ романтиків-патріотів, що не забули минулої давньої гетьманщини. Не тому ми, державники, мусимо боротися проти совітофілів чи шаповалівців, що вони—ліві, а в першу чергу тому, що вони орієнтуються фактично на єдину Росію, не тому поборюємо гетьманців, що вони консерватори, а в першу чергу тому, що їх ідеольоґія тягне Україну до „триєдиної монархії Російської“. Хай сідають собі за „круглий стіл“, який сниться вже росіянам,—не вони репрезентують Україну, не за ними піде українська нація. Не будемо копатися в чужих серцях, не будемо осуджувати патріотів за праві чи ліві ухили. Памятаймо, що французькі соціялісти билися з німецькими в обороні батьківщини, памятаймо, що рояліст французький гинув в окопах в обороні республіки Французької!...

Де ж, панове, ті досягнення, про які я згадував на початку? Чому саме тепер, по 12 роках злиднів еміґрантських та тяжкої нечуваної неволі на Україні, ми можемо спокійно дивитися на пройдений шлях і з певністю чинно чекати вирішення нашої долі? Тому, що тепер бачимо, нарешті, ту консолідацію національних сил, той залізний гарт в боротьбі, яких не було на світанку наших змагань. Тому, що маємо нарешті ті „власні сили українського народу“, на які так люблять посилатися українці протилежних політичних поглядів. Там, на нашій Україні, під деспотичним режимом лютої Москви, в пекельних муках, в стражданнях, яких уявити собі не можуть чужі щасливі народи, нарід український, нарешті, пізнав самого себе. Етноґрафічна маса стала, нарешті, модерною нацією, яка вже не піде за брехливими гаслами єдиного революційного чи контрреволюційного фронту, яку вже ніколи не приваблять заклики до братерства народів московського та українського, до мирного співжиття в єдиній великій державі, чи пролетарській, чи якій невідомій новій Росії. Після довгих віків чужоземної неволі нація українська мала нещастя опинитися під таким несамовитим режимом, який найліпше переконав усіх від статечного селянина та свідомого робітника до молодого комсомольця, що тільки вперта послідовна боротьба проти чужоземного окупанта врятує націю від повної заглади. Зрозуміли народні маси на Україні, що свідома своєї гідности культурна нація може нормально існувати лише в своїй незалежній державі. Зрозуміли і принишкли, вперто саботуючи ворога, зберігаючи однако ж головні сили для близького вже, останнього, рішучого бою.

Памятають наші поневолені брати про „еміґрацію“ українську, про тих, хто ніколи не зрадив, а з боєм залишив рідну землю, прислухаються до нашої впертої муравлиної праці і добре знають, що в час великого гніву, в час заслуженої кари для воро-

гів ми будемо разом з ними. Не розбіраються наші мученики в політичних одтінках окремих ґруп еміґрації, не розуміють ріжниць, що здаються такими дрібними для закладників московського пекла. Знають вони добре і тішаться, що велика більшість еміґрації обєдналася навколо єдиного традиційного центру нашої боротьби—уряду Української Народньої Республіки, що внутрішня опозиція наша, чи з лівого, чи з правого боку, лише підкреслює основну властивість УНР, як державної орґанізації українського народу, а не якоїсь там ґрупи, партії, чи „концепції". Відчувають усім змученим єством своїм, що окремі українці чи орґанізації українські на вигнанні поборюють часом не „уряд УНР", а лише його тактику чи окремі виступи, чи нарешті тих чи інших сучасних провідників нашої справи. Відчувають і з напруженням чекають того великого натхнення, яке обєднає всіх нас в день Суду Божого за віковічні кривди народу нашого.

Треба констатувати також значні досягнення і на арені міжнародній. Правда, великі держави до цього часу не розуміють причини світової кризи, культурні народи байдуже дивляться на знущання банди узброєних розбійників з безборонних народів колишньої Росії. Але так ліпше, бо не в чужоземній, хоч би й „братерській", допомозі—щастя української нації. Хай „мудрі" большевики не лякають своїх невольників чужоземною „інтервенцією". Останньої не хоче світ, не хочемо й ми, бо досить уже чужоземної сили на скрівавлених землях наших. Нам ходить про розуміння культурним світом нашої справи, про пробиття твердого муру загальної байдужости до долі народів Сходу Европи. Те розуміння ще далеке від свого ідеалу, але ми вже не почуваємо себе такими сиротами, як давніше. Невтомна діяльність наших людей в ріжних міжнародніх товариствах, діяльна участь українських діячів у ріжних конґресах та конференціях, постійний контакт з одповідальними чужоземними чинниками та систематична пропаґанда в світовій пресі змінили до непізнання світову опінію про нашу справу. Вже ми не „півбольшевики", не „ті ж росіяне", вже навіть ми—не „німецька чи польська інтриґа", вже нас знають, як націю, нами цікавляться, з нами починають рахуватися, як з майбутньою силою. Стара Россія вже не є недавнім союзником, уже давно втратила свій авторитет могутньої держави і стала в очах світу ворогом права й правди та вічною загорозою нових конфліктів. Питання про розподіл Росії вже перестало бути таким новим та одіозним, де-які держави зрозуміли навіть, що той розподіл одповідає їхнім реальним інтересам і є конечним в інтересах стабілізації Сходу.

Отже, панове, без сорому, а з гордістю оглядаймося на наше недавнє минуле, без зневіря, а з незломною певністю заглядаймо в яскраві очі близького вже майбутнього. Коли саме та щаслива хвилина надійде—не знаю, але вище щастя, панове, не тільки в перемозі, а й в самій боротьбі, навіть в тій дрібній праці, якою вам доводиться займатися на еміґрації, всюди підкреслюючи

самим існуванням своїм, що ви—незломні борці за визволення рідного краю. Діяльність нас усіх, од найскромнішого козака до найвидатнішого політика чи ґенерала—наближає нас до давно жданої перемоги. Глибоко вірю в те, що українці тепер уже не „малороси", а не гірші од французів, німців, бельґійців. Знаю, що коли заграють сурми, всі українці як один муж зуміють з гідністю жити та із славою вмирати за свою змучену батьківщину. Певен, що в тій щасливій хвилині загальне натхнення обєднає всіх нас і винесе націю українську на найвищі щаблі давножданої волі. Бачу, як стара Европа та недоступна Америка повертають в наш бік свої горді очі, забувають нарешті про „союзника" та наввипередки запобігають перед залитою кровю, але вже щасливою, вже могутньою, вже навіки незалежною державою великого, вільного українського народу."

РОЗДІЛ І.

І. БАРИЛЛО,
Сотник.

Протилітакова артилєрія.

ЧАСТИНА II*).

1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВІДКИ І ЗАНЯТТЯ ПОЗИЦІЇ ОДИНИЦЯМИ, УЗБРОЄНИМИ В 75 М.М. АБО 105 М.М. ПРОТИЛІТАКОВІ ГАРМАТИ**).

Позиція і спосіб її заняття, чи то для ґрупи, дивізіону, батареї, а навіть і чоти протилітакової артилєрії, залежать від призначеного даній одиниці завдання. Часом бувають випадки, що вони залежать від спільного ділання з іншими засобами протилітакової оборони (напр. рефлєкторами).

По одержанні завдання командір одиниці для виконання його навязує получення:

а) з командіром відділу, як що одержав завдання охорони кольони в маршу або відділу на постою, вражливого пункту (осередок заосмотрення, аеродром, штаб) і літаків або обсерваційних аеростатів. Крім того, старається особисто побачитися з командіром даного відділу;

б) з командіром інших відділів протилітакової охорони, які працюють з ним спільно. Получення навязує хутко і старається особисто побачитися з начальниками, як для координації ділання, так і для усунення можливих перешкод;

в) з командірами одиниць протилітакової артилєрії, оскільки вона перебуває в районі, до котрого він прибув, зі старшими начальниками і сусідніми одиницями. Довідується від них про виконані топоґрафічні праці, засоби донесень, обсерваційно-алярмові пункти, висомірчі стації, про шляхи і звиклі напрями льоту ворожих ескадр, які роблять напади на терен краю.

Для виконання завдання протилітакова артилєрія мусить мати наступне:

1) пункти обсерваційно-алярмові, високомірчі стації з великим полем обсервації у всіх напрямах або стації підслухові, по можливості охоронені від вітру і галасу на землі;

2) широке поле обстрілу поземо і доземо;

3) закриття перед ворожою обсервацією наземною і повітровою;

4) заслону від вогня артилєрії і від газів;

5) добре сполучення у напрямі фронту, тилу і боків;

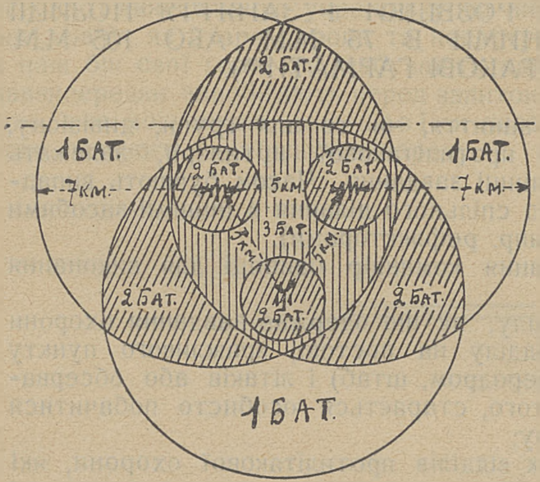
*) Див. „Табор“ ч. 17, стор. 12—23.

**) Підручник протилітакової оборони, затверджений Французським военним міністерством.

6) позиції, доступні до хуткого зібрання матеріяльних частей і до заосмотрення в амуніцію, при допомозі тягарових самоходів, беручи під увагу зміну району, яка могла би наступити в разі непогоди, і

7) запасові позиції.

Найкращий спосіб охорони від ворожого вогню є укриті позиції, а для того треба старатися уникати стежок, що кінчаються при гарматах, обсерваційно - алярмових пунктів, високомірчих стацій, а використовувати найменші нерівності терену, рослини і застосовання доброго маскування. Для зменшення вражливости корисно посідати для батареї кілька позицій, розміщуючи їх в терені по можливості широко і уникаючи легких до розпізнання пунктів.

1б. поле обстрілу 1-ої батареї

2б. „ „ 2-ої „

3б. „ „ 3-ої „

Мал. 1.*) Приклад розміщення і поле обстрілу прл. 75 мм. причепного дивізіону на височині 4000 мтр. (ґраната 1917 р.).**)

Перед заняттям позиції треба зробити розвідку:

а) розпізнати приділений терен, щоби можна було обрати місце для командіра, стації високомірчої, обсерваційно-алярмових пунктів і слухової стації;

б) для перевезення ії встановлення 75 м.м. протилітакової самоходової гармати треба взяти під увагу цілковите її привязання до шосе.

На підставі повищого, треба доїхати до місця позиції і старатися виконати своє завдання завчасу і по можливості в повній безпеці.

Розвідчий відділ мусить попередити прибуття гармат, щоби останні могли заняти позиції без страти часу. Для того цей відділ мусить бути малий і поділений на окремі ґрупи. Розвідку треба зробити так, щоби уникнути ворожої обсервації наземної і повітрової; виконати завдання без страти часу і дати можливість батареї розпочати вогонь згідно отриманого завдання.

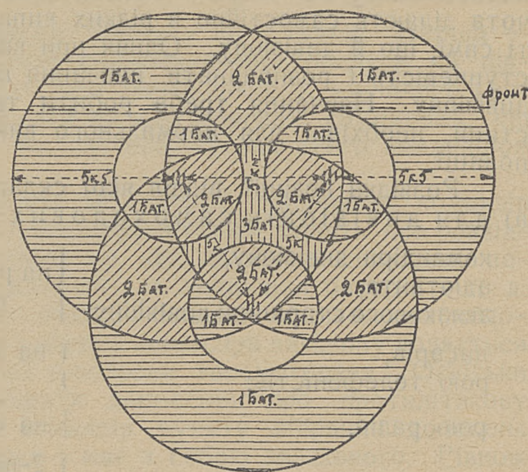
---

*) Малюнки 1—4 до стор. 18—19 ч. 17 „Табору“.

**) В разі вживання прл. 75 мм. самоходового д-ну середня гущина вогню буде меншою, з причини поземих мертвих кутів у 120°.

Щоби уникнути ворожої обсервації наземної і повітрової, треба займати позиції по можливості вночі. Займаються вони переважно окремо кожною гарматою, а тому кожна з них має окрему позицію і завдання. Уставляти гармати треба на рівнім ґрунті.

В батареях 75 м.м. протилітакових причепних або 75 м.м. чи 105 м.м. півсталих улаштовується склади амуніції при гарматах, а батареї 75 м.м. самоходові мають скриньки з амуніцією при гарматах. Коли заходить потреба влаштовання складів амуніції, що робиться стосунково рідко, то треба старатися охоронити їх перед зниценням огнем ворожої артилерії та літаків.

поле обстрілу 1-ої батареї

„ „ 2-ої „

„ „ 3 ої „

„ по-за обстрілом батарей.

Мал. 2. Приклад розміщення і поле обстрілу прл. 75 мм. причепного д-ну на височині 5.000 мтр. (ґр. 1917 р.). *)

При займанню, як і при залишенню позиції, треба уникати рухів особових возів і по можливості зменшити кількість малих кольон.

При заняттю позиції кождій одиниці приділюється район, в якому її вільно самостійно порушуватися. При залишенні позиції визначається один або кілька збірних пунктів, де всі одиниці злучуються. Для окреслення, в який спосіб заняти позицію, треба завчасу обслідувати терен у передбачених напрямах маршу. Треба мати на увазі: 1) зібрання або продовження телефонічних ліній, місця командіра та високомірчої стації, обсерваційно-алярмових і перевязочних пунктів; 2) відїзд з позиції; 3) забрання амуніції і помостів; 4) пересунення штабів, батарей, заосмотрення з захованням командування і протилітакової оборони і поліпшенням комунікації.

Після визначення для батарей нових позицій треба негайно заложити телефонічну лінію для високомірів, підготувати дані для стріляння, влаштувати позиції і завчасу пришикувати запас

*) Див. прим. 2-гу до мал. 1.

амуніції. Для того командір дивізіону висилає завчасу на передбачене місце необхідну кількість людей.

Коли на старих позиціях батарей залишено з якоїсь причини амуніцію, то треба повідомити про те командіра району протилітакової оборони з зазначенням місця, назви амуніції і її кількости.

Дивізіон є найменшою одиницею протилітакової артилєрії, яка випосажена у всі потрібні засоби ділання в бою. Батарея чи точота ділають самостійно в рідких випадках, але засади ділання ті самі, що й дивізіону. Однак при вишколенню треба заховати ступневість і розпочинати навчання від чоти, батареї і нарешті дивізіону. Навчання треба робити так, ніби є всі складові частини, необхідні для нормального виконання розвідки і заняття позиції.

Розвідка позиції, відділ якої складається:

а) для дивізіонів самоходових з

командіра дивізіону, адютанта, звязкового старшини дивізіону;	на розвідчім самоході і на малім трьохособовім звязковім.
писарів, рою телефоністів;	на півтягаровім самоході телефонічнім.
рою радіо,	на самоході радіо.
4 звязкових,	2-на мотоциклях, а 2-на малім самоході.

б) для дивізіонів півсталих (на помостах) з:

командіра дивізіону, адютанта, телефоніч. підстаршини, 1 писаря і розвідчих відділів батарей;	на розвідчім особовім самоході і на самоходах, переданих до дивізіону вищим командуванням.

в) розвідчий відділ самоходової батареї складається з:

командіра батареї, одного старшини і підстаршини, заосмотреного в топографічні приладдя;	на розвідчім особовім самоході.
частини телефонічного рою*);	на півтягаровім телефонічнім самоході.
частини мірничого рою з бунчужним, командіром рою**);	на півтягаровім самоході.

*) Нормальний склад телефонічного рою: командір рою — старший підстаршина, 3 телефоністи, 1 підстаршина і 4 телефоністи-монтери.

**) Нормальний склад мірничого рою: 1 підстаршина, 3 бомбардіри з високомірчої обслуги, 1 бомбардір, обслуговуючий далекомір, і 2 обсерватори.

рою радіо } на півтяговім самоході радіо.

г)) для батареї півсталої з:

командіра батареї, старшини або бунчужного, підстаршини-командіра мірничого рою, підстаршини телефонічного, ройових командірів і 1 звязкового; } на самоходах, отриманих до розпорядження.

Розвідчий відділ дивізіону ділиться на 2 ґрупи. Перша — з метою розвідки, за винятком вищезазначеної обслуги на півтягарових самоходах, тоб-то рою телефонічного, мірничого і радіо. Друга — з тієї ж обслуги на півтягарових самоходах, під командою старшини або підстаршини, призначеного командіром дивізіону.

Склад розвідки може бути обмежений, наприклад: командір дивізіону, адютант і оден бомбардір, оскільки ходить про розвідку, яку треба заховати в таємниці, при обіранню запасових позицій або при визначенню позицій для зміцнення батареї і т. д.

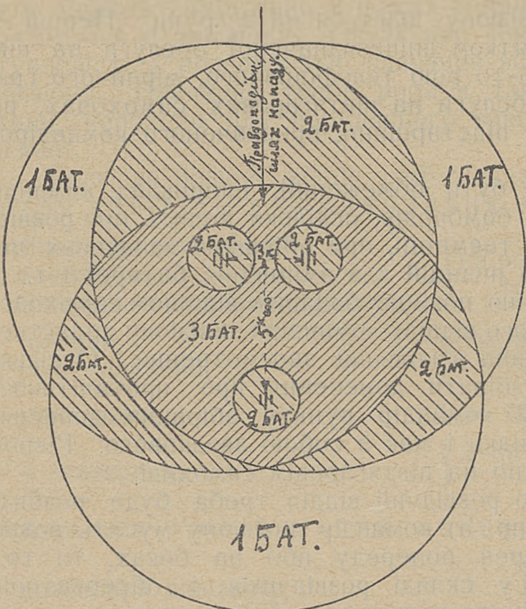
При хуткому займанню позицій більшим відділом самоходового дивізіону до розвідчого відділу командіра дивізіону додається оден лікар і оден старшина з кольони заосмотрення. Оскільки дивізіон має доручення збірати донесення про протилітакову оборону, то призначений командір пункту збірання донесень так само входить до розвідки і має з собою звязкового. Рівнож до розвідки додається радіо на півтягаровім самоході.

Бувають випадки, що розвідчий відділ треба буде розбити більше чим на 2 ґрупи, нпр.: а) командір дивізіону мусить розвідати або дозорувати терен попереду або на боках, то тоді визначає кілька відділів у складі розвідчиків і обсерваторів, б) заходить потреба розбиття розвідчого відділу на менш помітні і менш вражливі частини.

Розвідчий відділ визначає командір дивізіону. Він же окреслює рух кождої частини розвідчого відділу, вказує збірні пункти, маршрути і границю, яку невільно переходити. Оскільки знайде потрібним, зазначає свій шлях або шлях розвідчого відділу. З огляду на те, що дивізіон протилітакової артилерії переважно займає великий простір, то командір дивізіону повинен призначити кілька ріжних збірних пунктів, як рівнож і шляхи для розвідки батарей.

Розвідчий відділ попереджує одиниці перед вимаршем або в часі вимаршу, або підчас маршу. Оскільки зайде потреба вступлення дивізіону в бій, то розвідчий відділ посувається на чолі кольони. Оскільки підчас маршу зайде потреба висилки розвідчого відділу на чоло кольони, то командір дивізіону через звязкових висилає відповідний наказ командірам батарей. Командіри батарей, при допомозі власних мотоциклістів, висилають відповідним підвладним (до старшини, який замикає кольону

включно) наказ про висилку розвідки; в разі потреби додають вказівки, що до потрібної обслуги і возів. Згідно цього наказу, обслуга і вози звиклого складу розвідчого відділу батареї або обслуга і вози спеціяльно призначені, як рівнож і старшина, який замикає кольону, виїзжають на чоло її. Обовязки старшини, який замикає кольону, виконує командір останнього возу або призначений командіром кольони підстаршина. Перед виїздом на розвідку командір дивізіону призначає на командіра кольони дивізіону найстаршого в ранзі старшину батареї або одного з командірів батарей. Зазначає: швидкість маршу кольони, місце збірки, шляхи маршу кождої батареї і лінію, яку батареям невільно переходити. Подає необхідні відомості про ситуацію, як рівнож дає розпорядження для забезпечення безпосереднього і забезпечення маршу кольони.

поле обстрілу 1-ої батареї
" " 2-ої "
" " 3-ої "

Мал. 3. Поле обстрілу, на височині 3.000 мтр., прл. 75 мм. причепного д-ну, батареї якого розміщено трьохкутником з підставою 3 клм. і височиною 5 клм.*)

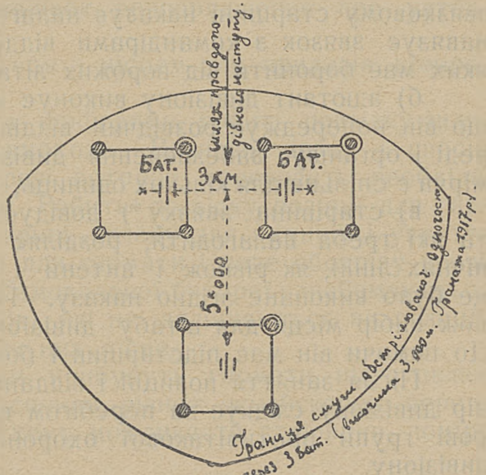
Виконання розвідки. Розвідка командіра дивізіону. По одержанню наказу і необхідних відомостей, командір дивізіону повинен визначити: завдання для кождої батареї, орґанізацію високомірчих і підслухових стацій, приблизні позиції батарей і умови їх заняття, беручи під увагу шляхи доступу і заосмотрення, місце командіра дивізіону разом з місцем антени і перевязочного пункту, в разі потреби місце донесень, звязок, розпорядження для запевнення дивізіону безпосереднього забезпечення, приблизне місце обозу, служби і умови заосмотрення, працю для маскування і влаштування позицій, поділ між підвідділами дивізіону орґанів оборони від низько літаючих літаків ворога. Встановлення порядку виконання цих даних залежить від

*) Див. примітку 2-гу до мал. 1-го.

тактичного положення, часу, яким розпоряджується, і терену, а для півсталих дивізіонів — від засобів перевезення, і мусить дати дивізіонові можливість цілковитого виконання наказа в найкращих умовах.

Підставою доброго ділання протилітакової артилєрії є добра организація поміру височини. Вона особливо трудна, коли маються тільки двохстаційні високоміри.

У випадку, коли зайде потреба ділання в закритім терені, то якнайскорше робиться розвідка позицій і найбільше часу призначається для организації поміру височини. В терені відкритім, оскільки мається час і добрі топографічні дані, які уможливлюють хутке окреслення високомірчих стацій, можна спочатку зробити докладну розвідку позицій батарей. Для скоршого відкриття вогню, при вживанні двохстаційних високомірів, необхідні помічні стації з середньою підставою (від 1500 до 2.000 метрів), які могли би, до часу закладення для них телєфонічної лінії, порозумітися зі стаціями головними (на батареї) при допомозі сиґналів.

Мал. 4. Приклад розміщення прл. 75 мм. причепного д-ну, ділаючого спільно з 3 чотами 120 мм. рефлєкторів. *).

Командір дивізіону повинен докладно розпізнати шосе і шляхи в районі позицій і постаратися зорґанізувати, принаймні для висунутої батареї, шлях заосмотрення, по можливості закритий перед ворожою обсервацією. З того шляху могла би рівнож користати решта батарей, бойовий обоз дивізіону та висунуті наперед позиції.

З кількох позицій батарей, догідних до виконання завдання, вибірає ті, які розположені ближче дороги заосмотрення, а властиво: шосе або биті шляхи, які необхідні для позицій 75 мм. протилітакових самоходових батарей, а рівнож полекшують заняття позицій 75 мм. протилітаковим причепковим батареям і сприяють заосмотренню, хуткому відкриттю вогня, а пізніш — хуткій зміні позицій.

Коли командір дивізіону особисто немає часу для виконання розвідки, то висилає командірів батарей, а сам удається на позиції батарей, починаючи з найдалі висунутої. Позиції треба

*) Див. прим. 2-гу до мал. 1-го.

заняти в означенім часі, а необхідні поліпшення зробити тоді, коли на те дозволить час. Місце штабу дивізіону повинно бути вибране якнайраніш, щоби дати можливість вчасного закладення звязку.

Для докладної і швидкої розвідки, треба поділити працю:

а) командір дивізіону з адютантом обїзжає всі позиції батарей і район, приділений для стацій високомірчих і підслухових. Разом з ним можуть бути і командіри батарей, котрим він може наказати розвідати терен позицій батарей або високомірів; вибірає місце для донесень і призначає старшину для докладу; звязковому старшині наказує налагодити звязок, а сам особисто навязує звязок з командірами відділів або вражливого пункту, яких має боронити від ворожих літаків.

б) адютант дивізіону виконує чинності топоґрафічні. Буває, що він попереджує розвідчий відділ про розвідку терену напереді і орґанізує забезпечення дивізіону; оскільки стація високомірча є спільна для кількох одиниць, то має пильнувати її ділання.

в) старшина звязку*) довідується, які звязки вже існують та які треба налагодити; розділяє засоби для будови телефонічних ліній, як рівнож і антени і має допильнувати, щоби все це було виконане згідно наказу. Йому часто доручається рівнож вибір місця для штабу дивізіона, як і розташування його. До помочи він має підстаршин і бомбардірів звязкового рою.

Після заняття позицій і віддання відповідних наказів, командір дивізіону слідкує за перебігом випадків і доносить командірові ґрупи протилітакової охорони про можливості стріляння дивізіону.

Розвідка командірів самоходових і причепкових батарей, старшин батарей і ройових. Командір батареї, при допомозі розвідчого відділу і згідно наказу командіра дивізіону, повинен визначити: місце помічних високомірчих стацій, шляхи доступу, заосмотрення в амуніцію, позиції для гармат, місце приладів помірового рою і командіра батареї, спосіб заняття позиції, уникаючи помітних стежок, спосіб заложення звязку, усунення перешкод, які зменшують поле обстрілу, влаштувати місця, де мають стати гармати, влаштувати склади для амуніції й укриття для обслуги; в разі потреби, визначити район, заборонений для ділання батареї вночі;**) оскільки зайде потреба—місце підслухової стації; необхідну працю для замаскування позиції і доступів; в разі потреби—місця для зброї проти низько літаючих ворожих літаків і спосіб заосмотрення в амуніцію. Спосіб і хуткість виконання залежать від завдання, яке одержала батарея, від даного на це часу і терену.

Командір батареї завчасу видає розпорядження що до ор-

*) В півсталих дивізіонах обовязки старшини звязку виконує адютант дивізіону.

**) Через уставлення відповідних колків для кождої гармати.

ґанізації помірів височини, звязку і підслуху. До старшини, який провадить кольону батареї, висилає наказ з зазначенням: місця, де мають затриматися вози; місця, в якому старшина, що провадить батарею, бунчужний, ройові, командіри бойових возів батареї і шофери одержать вказівки що до заняття позицій.

По прибутті першого старшини і підстаршини командір батареї видає накази що до заняття позицій, керунку уставлення гармат і влаштованню, як рівнож повідомляє про вибрані напереді позиції.

Перший старшина оглядає позицію і видає, згідно одержаних від командіра батареї вказівок, розпорядження про уставлення гармат.

Бунчужний ознайомлюється з місцем для приладів поміровото рою.

Ройовий, разом зі своїми шоферами, робить розвідку шляху, яким мають проїхати самоходи. Визначає шлях і спосіб переїзду трудних місць, а в разі потреби переводить необхідні роботи для поліпшення шляху. Робить розвідку позиції для гармати і місць для набойової скрині, складу для амуніції і укриття для обслуги. Визначає місце для гармати і поле обстрілу вночі.

Командір бойових возів самоходової батареї ознайомлюється з шляхами для тих самоходів, які не залишаються на позиції, і, по можливості, визначає для них місце.

Командір батареї, заким прибудуть гармати, підготовлює дані до стріляння і поміру височини, рівнож якнайскорше передкладає командірові дивізіону схему можливости стріляння, поміру височини і підслуху.

Оскільки позиція має бути зайнята вночі, то розвідка повинна бути зроблена докладно і то ще до смерку. Командір батареї зазначає: докладні місця гармат і напрям їх дул, дає вказівки для націлювання, робить необхідні топоґрафічні праці і наказує, через призначену обслугу, розпочаття праці над улаштованням позиції. Підчас займання позиції вночі, щоби не виявити себе ворогові, забороняє вживати світла і галасувати. Ті самі дані відносяться і до півсталих батарей.

2. ПРИГОТОВЛЕННЯ ДО БОЙОВОГО ШИКУ.

Бойове шикування полягає на відділенню возів, які можуть залишитися втилу, від возів, що мають зайняти позиції. До того шику переходять тоді, коли дивізіон, в кождій хвилі, мусить бути готовий до бою. Шик цей приймається перед вимаршем або підчас маршу. Наколи з дивізіоном є весь обоз, то командір дивізіону, перед переходом до бойового шику, насамперед виділює бойові вози.

В одиницях самоходових або причепкових буває, що вози і служба мусять пересуватися окремо; тоді видається наказ: „виділити обоз і службу“, який розсилається командірам батарей

і командірові кольони заосмотрення. Це буває в випадках, коли розпорядження про шикування видане при вимаршу або підчас вимаршу, допоки не виїхала розвідка, або по виїзді розвідки чи висуненню її на чоло; про видання наказу повідомлюються командіри батарей.

Командір дивізіону разом з наказом пересилає командірові кольони інструкції що до шляху маршу, району, який невільно переходити, місця, яке має зайняти, і про спосіб першого заосмотрення в амуніцію. В разі потреби, наказує поділити обоз, з метою хуткого заосмотрення, і подає райони, в яких треба розташувати обоз. Наказ відвозить звязковий, який залишається при кольоні заосмотрення, а по переході до бойового шику повертається до командіра дивізіону з донесенням про виконання розказу. Командір кольони заосмотрення залишається в такій віддеглості від батарей бойової лінії, щоби не перешкоджати їм в рухах та не впасти під огонь ворога, а рівнож, щоби мати сталий звязок з батареями бойової лінії. Приєднує до себе бойовий обоз і в разі потреби виділює його.

Командіри кольон батарей, по одержанню наказу від командіра дивізіону, розсилають його через звязкових командірам кольон обозу кождої батареї, для переслання його службі (канцелярія, кухня і т. д.). Звязковий, по переході служби до бойового шику, повертається до командіра батареї з донесенням про видані розпорядження.

Командір кольони заосмотрення знаходиться при обозі. Оскільки де-які служби дивізіону знаходяться окремо від обозу, він тримає з ними звязок, як рівнож і з батареями. Варштат дивізіону залишається разом зі службою, під командою самоходового старшини (сотника). Коли батарея має ділати окремо, то їй додається частина обозу.

В півсталих дивізіонах поділ на частини, які мають бути попереду і які мають залишатися позаду, робиться в залежності від випадків але згідно спеціяльних розпоряджень.

3. ЗАЙМАННЯ ПОЗИЦІЇ.

Старшини штабу дивізіону, кождий зокрема, виконують покладені на них обовязки (улаштування місця командіра дивізіону, рівнож орґанізація поміру височини, служби забезпечення, звязок і стріляння); в дивізіонах самоходових і причепкових лікар улаштовує перевязочний пункт.

Батареї від пункту поділення кольони батарей порушуються самостійно, а позиції займають одночасно або згідно вказівок командіра дивізіону.

Перевязочний пункт, майстерні для направи самоходів, склади заосмотрення в амуніцію, живність, воду і бензин розташовується згідно наказу командіра дивізіону або командірів відповідних відділів.

По виборі місця штабу дивізіона, а зокрема місця телєфонічного звязку, треба залишити там старшину або підстаршину для уникнення помилок при налагодженню звязку. Обслуга і вози штабу дивізіона, які не повинні залишатися при штабі дивізіону, згідно наказу командіра дивізіону долучається до висунутих частин або до обозу чи служби дивізіону.

Підчас розвідки старшина, який провадить кольону батареї, доводить кольону до визначеного збірного пункту або пункта поділу кольони дивізіону, згідно вказаної дороги, стараючись уникнути ворожої обсервації наземної і повітрової і районів, обстрілюваних або затрутих газами ворога. В першому випадку затримує батарею в призначенім місці; коли ж буде примушений обрати інше місце затримання, то в призначенім місці зоставляє звязок для одержання наказу. В другім випадку допроваджує батарею до призначеного пункту. Оскільки місце затримання не зостало призначене, то допроваджує свою батарею до місця позиції так близько, як на то дозволяють умови руху і закриття. Однак-же не заблизько, щоби не бути змушеним до відступу. По приїзді батареї наказує розпізнати і поліпшити доступи, щоби дати самоходам можливість легкого заїзду на позиції. Позиції займаються: 1) в звиклих умовах—роями; 2) в разі поспіху, батареї самоходові і причепкові — способом хуткого заїняття позицій. Таким чином:

1) По повороті розвідки до батареї, яка була затримана близько позиції або машерує в її напрямі, перший старшина і ройові дають обслузі необхідні вказівки, що до заняття позиції. В разі потреби, шикує догідний заїзд на позицію; допроваджує батарею до пункту, від котрого ройові самі можуть попровадити свої гармати, беручи під увагу терен і конечність уникання великої кількости витоптаних стежок. Згідно наказу першого старшини кожний ройовий допроваджує свій рій до призначеної позиції. Для зменшення стежок не зашкодить, як що кожний рій буде їхати слідами попереднього рою.

В батареях 75 мм. причепкових, ройові, згідно одержаних наказів, устанавлюють на позицію гармати і скриньки з амуніцією і наказують пришикуватися до бою, як рівнож замаскувати гармати й амуніцію. Командір помірового рою наказує здіймати приладдя і уставити його. Бунчужний наказує вивантажити амуніцію з тагарового самоходу і позносити скриньки до складу амуніції, зробленого на позиції батареї або близько неї. Ціла обслуга батареї, оскільки дозволить на то час, працює над уряджениям укриття, маскуванням протоптаних стежок і т. д. В разі потреби, призначена частина обслуги шикує зброю проти низько літаючих літаків. Рої можуть займати позиції по черзі, як в разі трудного терену, так і з метою уникнення нагромадження більшої кількости возів на позиції.

2) Оскільки на розвідку дуже мало часу, але терен до того надається, то командір батареї може приблизно розпізнати наі-

кращі доступи до позиції і напрямок фронту батареї. Розсилає наказ і зазначає місця крайніх гармат, місце затримки найтяжчих возів, місце самоходу з кулеметом і посилає звязкового на мотоциклі з наказом до першого старшини про зайняття позиції. Перший старшина наказує цілій обслузі сісти на вози і провадити кольону за звязковим, який їде попереду. Хуткість мусить бути така, як на то терен дозволяє, маючи вози один від одного на відлеглости 20 метрів. Близько позиції зїзджає з дороги і наказує обслузі зійти з возів, за винятком шоферів. Самоходовий підстаршина (бунчужний) затримує на призначенім місці найтяжчі вози і самохід з кулеметом. Рої якнайшвидче займають позиції, обслуга хутко виймає набої і запальники, кулемет уставляється на позицію.

3) Вночі позиції займаються поодинокими возами. Треба заховати спокій і в разі потреби притлумити шум, який роблять вози. Ворог не повинен зауважити жадного світла і вогню. Вдень треба справдити вибрані позиції, а зокрема стріляння і маскування. Необхідно памятати, що заняття позиції є трудне, обслуга ж і матеріял дуже вражливі на вогонь ворога, а тому займання позиції мусить бути хутке, а всі вози, крім гармат і скриньок, мусять якнайшвидче залишити позиції батареї. Близько позиції можуть залишитися тільки вози, необхідні для звязку і щоденного вживання. Треба їх закрити перед ворожою обсервацією і по можливості перед вогнем ворога.

4) Тягарі, самоходи півтяжкі і тяжкі долучаються до обозу, оскільки не передбачається зміна позиції. В противнім разі командір батареї робить з ріжних возів батареї відділ, який висуває під командою підстаршини і розміщує його ближче до батареї, чим обоз. Підстаршина, призначений за командіра бойових возів батареї, вказує шоферам місце збірки, куди мають удатися по зайнятті позиції, як рівнож і спосіб укриття перед ворогом. По прибутті гармат на позицію він старається запобігти спізненню шоферів, допроваджує або скеровує вози до збірного пункту і визначає їм місця; оскільки зайде потреба, то видає відповідні накази про шляхи. При хуткому зайнятті позиції самоходові тягарі півтяжкі і тяжкі, по уставленню гармат, зараз-же але хутко опускають позицію і під командою командіра бойових возів батареї відізжають втил або на крила позиції.

5) Командір кольони заосмотрення, по переході дивізіону до бойового шику але перед заняттям позиції, в разі потреби, розвідує власними засобами позиції батареї; шикує догідне місце для постою возів і наказує допровадити вози, які мають до нього долучитися. Удається сам або посилає командіра обозу на місце збірки і долучає до кольони вози, які повертаються на тили. Після обрання місця постою висилає звязкового до командіра дивізіону з донесенням про видані розпорядження. Оскільки обоз виділено з дивізіону, то командіри

служб, під керовництвом командіра кольони заосмотрення, пильнують порядок, карність, охорону й укриття в місцях збірки.

Ті самі умови тичаться й до варштату направи, як рівнож і для висунутих одиниць (окремих).

4. ЗМІНА ПОЗИЦІЙ.

Командір батареї, по одержанню наказу від командіра дивізіону про залишення позиції, видає обслузі наказ що до руху гармат і висилає наказ командірові бойових возів батареї що до руху возів. Ройові уставлюють гармати, ріжні часті і решту амуніції в такий спосіб, щоби не перешкоджувати відїзду з позиції і навантаженню частей і амуніції (в батареях причепкових). Командір бойових возів батареї висилає наперед вози особові і півтяжкі. Що до возів тяжких і тягарів, то швидко їх допроваджує до визначених місць. По прибутті возів на позицію кожний ройовий наказує навантажити свої части, а командір батареї наказує уставити вози згідно наказу командіра дивізіону.

В півсталих одиницях засоби перевозки, передані до розпорядимости дивізіону, допроваджуються до визначених пунктів з наказаною хуткістю. У випадку, оскільки би засобів до одноразового перевезення частей батареї не вистарчило, то часті вантажаться роями або чотами. На час вантаження обслугу роїв чи то чот можна збільшити обслугою інших роїв. Оскільки ходить про уникнення нагромадження більшої кількости возів на позиції або в разі трудного терену, можна по черзі чотами зїзджати з позиції. Це можна робити і вночі, але треба триматися тих самих засад, що й при займанню позиції вночі, щоби не виявити себе ворогові.

Перехід до похідного шику полягає на: приготовленню гармат до походу, навантаженню амуніції і всіх помічних приладів на вози. До того шику переходиться підчас зміни позиції або визначається місце, де шикування має бути виконано, а то в залежності від того, на яку відлеглість пересуваються батареї.

Бойовий обоз, варштат і служба достосовуються під командою командіра кольони заосмотрення до руху дивізіону. При русі втил обози попереджують дивізіон, стараючися не перешкоджувати його рухові. Звязковий, який привезе наказ про марш, залишається при командірові кольони заосмотрення до того часу, коли відділи бойового обозу стануть на свої нові місця. Пізніш повертається з донесенням до командіра дивізіону.

5. ПОПОВНЕННЯ В ЛЮДЯХ І ЗАОСМОТРЕННЯ.

При кожній перерві в бою треба старатися поповнити втрати в людях, матеріяльних частях і постачанні.

У випадку вибуття командіра дивізіону його заступає найстарший командір батареї, оскільки не був призначений нака-

зом інший старшина. Цей старшина мусить бути ознайомлений з ситуацією дивізіону і рівнож мусить бути повідомлений про кожну зміну, щоби заступлення командіра відбулося без перешкод. Втрати в штабі дивізіону поповнюються з одиниць дивізіону але без шкоди для них. Командіра батареї заступає старший старшина в батареї або старшина, призначений командіром дивізіону.

Командір батареї утримує бойову частину своєї батареї в стані, здібнім до стріляння, коштом служби або перериває ділання певних гармат, щоби утримати необхідну обслугу при решті гармат.

Командір дивізіону в разі потреби поповнює батареї людьми з кольони заосмотрення, а в рідких випадках, в разі великих втрат, може поповнити одну батарею людьми другої. За поповненням у людях звертається до команди.

Ранених, під керовництвом лікаря, забірають санітари і частина обслуги, призначеної з батареї. В півсталих одиницях ранених забірають, під керовництвом санітарів, бомбардіри, призначені з обслуги.

Заосмотрення в живність, воду і бензин відбувається, згідно наказу командіра дивізіону, під керовництвом командіра кольони заосмотрення в дивізіоні або в батареях. По навантаженні тягарових самоходів у все необхідне до заосмотрення, висилається їх з запасом бензина, по можливості раніш, щоби одиниці були заосмотрені засвітло.

Дивізіон, для заосмотрення в амуніцію, посідає наступні засоби: скрині (тягарі) і тягарові амуніційні самоходи батарей; тягарові амуніційні самоходи кольони заосмотрення; амуніційні вози (кінні) в півсталих батареях і перевозові засоби, не належачі до дивізіону: кольони амуніційна і перевозова. Звичайні скрині або тягарі уживається не до заосмотрення, а до перевозу обслуги і частей, належачих до гармат. Оскільки командір дивізіону цілковито розпоряджується свїми возами, то старається, щоби тягарові самоходи батарей, а в півсталих батареях—кінні вози самі заосмотрювали батареї, а тягарові самоходи обозу заосмотрювали би цілий дивізіон. Командір дивізіону призначає пункт поділу кольон, як рівнож і пункт збірки для возів, які по заосмотренню батарей повертаються на тили. Заосмотренням дивізіону, згідно наказу командіра дивізіону, керує командір кольони заосмотрення або командір обозу, а в півсталих батареях — призначений командіром дивізіону підстаршина. Командір кольони заосмотрення або призначений підстаршина навязує звязок з командірами частин, від яких має одержувати амуніцію. Що до заосмотрення батарей в амуніцію, то командіри батарей одержують відповідні вказівки, роблять поділ амуніції між гарматами і доносять командірові дивізіона про стан амуніції в батареї і про свої потреби, відсилаючи на тили порожні луски (ґільзи) і скриньки.

Кождий командір батареї мусить стреміти: 1) до зменшення кількости ґатунків амуніції (набої, запальники); 2) до обмеження переносу амуніції людьми; 3) до зменшення переладовання, однак-же без шкоди для доброго укриття батареї і не за ціну побільшення кількости стежок; 4) до посідання приписової кількости амуніції і 5) до запобігання нагромадженню возів і тамуванню руху. В таких випадках треба зазначити напрямок руху возів, додержуючися приписів руху. Треба памятати про сортування й утримання амуніції в належнім стані.

Командір кольони заосмотрення або призначений підстаршина регулює рух возів у напрямі: складів, пунктів переладовання або осередків заосмотрення, як і в напрямі батарей. До складів, осередків заосмотрення або пунктів переладовання треба висилати вози в означеній годині і по вказаній дорозі. З амуніцією варто висилати пушкарів, які знаються на амуніції. Вози з амуніцією допроваджується на позиції батарей, по можливості близько гармат або складів заосмотрення в амуніцію, які, звичайно, бувають при дорозі. В разі потреби командір батареї визначає пункти переладовання амуніції. В основі річей, заосмотрення полягає на виміні скриньок з амуніцією і запальників, що робиться або при гарматі, або в складах батарей, або на висунутих позиціях чи на постою обозу. Підстаршина, відбіраючий амуніцію, справджує, чи кількість одержаних запальників відповідає кількості набоїв. Вози, які повертаються на тили, забірають луски і порожні скриньки. Часто трапляється, що заосмотрення на позиціях відбувається вночі, переважно у випадках збільшення запасу амуніції. Амуніційні вози, чи то вдень, чи то вночі, сполучується в кольону, рухами якої керує командір кольони заосмотрення, або командір обозу, або призначений підстаршина; кольони мусять користатися з визначених шляхів маршу і пункту поділу кольони. Починаючи від пункту поділу кольони, рух відбувається поодинокими возами або невеликими ґрупами, на відтинку кождої одиниці. При повороті, вози знову злучується в кольону на призначенім місці збірки.

6. ВКАЗІВКИ ДЛЯ РОЙОВІХ КОМАНДІРІВ, ЩО ДО РОЗВІДКИ І ЗАЙМАННЯ ПОЗИЦІЇ.

По одержанню наказу про розвідку, ройовий в межах його ініціятиви, згідно наказу, вибірає місце, на якому затримує гармату. Вибране місце неповинно перешкоджати руху і по можливості мусить дати гарматі закриття перед ворожою обсервацією. Потім удається до командіра або на вказаний пункт. По одержанню вказівок, що до призначеного терену для уставлення гармати, як рівнож і до правдоподібного напрямку більшости стріляння (напрямок оси возу, для самоходових гармат*), ройовий

*) Ця вісь, простопадла до оси кол, проходить через середину самоходу і має той самий напрям, що й дуло гармати в положенню до походу, т. т. зворотній до напрямку руху гармати на поході.

докладно, розпізнає і вибірає місце для гармати, скрині (для самоходових гармат) або скриньок з амуніцією (для гармат причепних і півсталих), рівнож укриття для обслуги. Кілком означає місце, над яким має стояти середина ложа (для гармат самоходових і причепних) або в котрім має бути вершок стіжка викопаної ями*) (для півсталих гармат). Розпізнає разом з шоферами (для гармат самоходових і причепних) шляхи доїзду до позиції гармати. Усталює і в разі потреби зазначає шляхи; видає необхідні розпорядження що до переїзду трудних місць, як рівнож, в разі потреби, усталює необхідну працю для поліпшення шляху доїзду. Пізніше повертається до гармати. У випадку заняття позиції вночі розвідка мусить бути зроблена докладно. Оскільки позиція близька до фронту, то треба застосувати необхідні міри забезпечення й обережности, а головне закрити світло і по можливості зменшити галас.

Займання позиції 75 м.м. самоходовою гарматою. По повороті гармати ройовий дає обслузі необхідні вказівки що до заняття позиції. Ціла обслуга, за винятком шоферів, сходить з самоходів і йде за ними пішки. Як правило, ройовий йде перед гарматою і затримує її на місці, означенім кілком; при займанню позиції в трудному терені старається гармати не затримувати. Скрині з набоями, щоби не перешкоджати гарматі підчас займання позиції, чекають згідно вказівок ройового. По уставленню гармати ройовий доносить, що гармата готова.

Займання позиції 75 м.м. причепною гарматою. Ройовий йде перед тягарем і робить те саме, що й ройовий 75 м.м. самоходової гармати. Оскільки терен не дозволяє на стисле допровадження гармати до позиції при допомозі обслуги або безпосереднього получення з тягарем, то вживається двигун тягаря. По відчепленню тягаря підстаршина для націлювання подає: „готове". Тягар зараз-же відїзжає на місце, призначене командіром батареї для возів, які неповинні бути на позиції. По уставленню гармати на позиції, ройовий доносить, що гармата готова

Займання позиції 75 м.м. або 105 м.м. півсталою гарматою. Ройовий видає розпорядження про змонтовання помосту й уставлення приладів для націлювання. По закінченню заняття позиції обслуга завше працює над урядженням позиції, оскільки на те дозволяють умови. Ройовий старається, щоби якнайменше зміняти вигляд терену і в тім же часі замаскувати гармату перед ворожою обсервацією. Цю працю треба виконати перед розпочаттям праці над приготовленням позиції.

Хутке займання позиції самоходовими і причепними гарматами. Оскільки розвідка мусіла бути ско-

*) Яму викопується у вигляді переверненого стіжка.

рочена, а позиції батареї призначені, то ройовий стосується до загального руху батареї в напрямі позиції і в наказаній хвилі розпоряджується про сідання обслуги до самоходів, як рівнож і про зіскакування її з самоходів, за винятком шоферів. При вїзді на позицію звязкові, що вказують напрям руху, повинні залишатися від сторони ворога. Оскільки гармата є на крилі батареї, то ройовий затримує її на височині відповідного звязкового, що вказує дорогу. Оскільки гармата є в середині, то ройовий вибірає місце для своєї гармати підчас маршу і відповідно до того затримує свої самоходи. Оскільки буде одержано наказ заняти позицію, але час не дозволяє на її розвідку, то ройовий уставлює гармату на місці, на якому знаходиться в дану хвилю, дбаючи по-перше про хутке пришикування до стріляння. В 75 м.м. причепних батареях тягарі усовуються, але не відїзжають далеко.

Займання позиції вночі. Позиції вночі завше займаються поодинокими самоходами. Спеціяльно підкреслюється заховати спокій, а, в разі потреби, видаються розпорядження про застосовання засобів обережности, щоби притлумити шум, який роблять самоходи. Ворог не повинен зауважити жадного світла. Рано ройовий справджує догідність своїх позицій, головне під поглядом стріляння і маскування.

Відїзд з позиції. Ройовий, згідно одержаних наказів, мусить передбачати способи: стягнення гармати з позиції, допровадження тягаря (для гармат причепних) й опущення позиції в таємниці перед ворогом. Ройовий розпоряджується про пришикування до походу. В причепних батареях він розпоряджується про уставлення гармати, помічного приладду і в разі потреби решти амуніції так, щоби полегшити зачіплення гармати; по прибутті тягаря, розпоряджується про причіплення гармати і наладовання амуніції і помічних приладів. Коли не ходить про поспіх, то гармати залишають позиції в такому порядку, в якому має на шляху вишикуватися кольона. В разі-ж поспіху, гармати зїзджають з позиції самостійно, однак не роблючи неладу, і збіраються на збірнім пункті, призначенім командіром батареї.

Заосмотрення. Що до заосмотрення, то ройовий по можливості старається обмежитися перенесенням амуніції при допомозі людей, як рівнож до затримання самоходів на позиції турбується про необхідні заходи, з метою уникнути творення непотрібних стежок, головне таких, які кінчатимуться на самій позиції і через те можуть легко її зрадити. Справджує, чи одержана кількість запальників відповідає кількості ґранат. Відсилає, згідно одержаних наказів, на тили луски і порожні скриньки.

В другій частині „Протилітакової артилєрії“ ми подали про загальні засади розвідки і займання позиції протилітако-

вими одиницями, приготовлення до бойового шику, займання і зміну позицій, поповнення в людях, заосмотрення і вказівки для ройових командірів, що до розвідки і зайняття позицій, — на підставі даних, застосованих у французскій армії. Ми до цього часу ще не посідаємо підручників для цього так важного чинника, який займає одне з чільних місць в арміях усіх держав, а навіть і взагалі в нашій військовій літературі до цього часу мало матеріялу з цієї ділянки. Тому гадаємо, що цей матеріял дасть можливість зазнайомитися не тільки нашим гарматчикам, а й взагалі воякам з засадами діяльности протилітакової артилерії*).

Варто підкреслити, що підвалина корисного і доцільного вживання артилерії в бою, а протилітакової зосібна, полягає на добре обміркованій її організації, цеб-то, щоб артилерія не мала в бою ані однієї зайвої людини і щоби кождий вояк — наперед знав, що і як йому треба робити.

Лодзь,
Січень 1932.

О. ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ.

Тактичне та оперативне вживання танкової зброї в червоній армії.**)

В основі теоретичного розумування червоної армії лежить думка, що модерна техніка, уможливлюючи тісне співділання артилерії з повітровою зброєю та мото-механічними силами, дає змогу — одночасовим ударом — пробити цілу ворожу оборонну смугу. Головну ролю в такій операції має відіграти танкова зброя, яка мусить виявити цілу свою вартість. Наступ, який має вирішити операцію, мусить виконати у хуткій послідовності (евентуально одночасово) два головні завдання:

I. розгромити тактичну оборонну смугу ворога (до 15—20 км. глибиною),

II. розгромити його оперативну смугу (до 200 — 300 км. глибиною).

Рішення цих двох основних завдань обумовлюється розвязанням таких підпорядкованих завдань:

а) скувати ворожі сили по фронту,

б) пробити її зруйнувати його тактичну оборонну смугу (до 20 км.),

---

*) Багато відомостей про способи вживання протилітакової артилерії читач знайде в польській літературі — наприклад у виданнях за рр. 1930 і 1931 „Przeglądu Artyleryjskiego" — статті m-ra dypl. Jureckiego Marjana. Редакція.

**) Див. також стор. 118 „Табору" ч. 17.

в) паралізувати ближчу оперативну смугу (між 20–35 км.),

г) перевести оперативне переслідування, евентуально розгромити дальню оперативну смугу (до 200—300 км.).

Подібний розподіл операційних завдань викликав у червоній армії думки про необхідність складення чотирьох ґруп танкової зброї:

I. Танкова ґрупа — „непосредственной поддержки пехоты или конницы“ — „НПП“ або „НПК“.

II. Танкова ґрупа—„дальней поддержки пехоты или конницы“—„ДПП“ або „ДПК“.

III. Танкова ґрупа – „дальнего действия“—„ДД“.

IV. Мото-механічні зєднання.

Таке окреслення основних тактично-оперативних ментів вживання танкової зброї привело, в свою чергу, до того, що червона армія має цілковито іншу систему клясифікації танкових типів, ніж то мають західні армії. Тому, раніш переходу до обговорення складу та способів вживання вищезгаданих танкових ґруп, необхідно ознайомитися коротенько з окремими, головними танковими типами червоної армії.

ТАНКОВІ ТИПИ.

Західні армії звичайно поділюють танки по їхній вазі або розмірам і означують окремі типи яко: легкі, середні, важкі — евентуально: малі, середні, великі. Такий розподіл лише до певної міри определює характер вживання того чи іншого танкового типу. У червоній армії, навпаки, з характеру вживання танкової зброї випливає система клясифікації танкових типів. Головні з них:

а) супровідний танк,
б) пробоєвий танк,
в) танк далекого ділання,
г) танк-нищитель,
д) розвідчий танк.

Супровідний танк — найбільш уживаємий тип у червоній армії. Це малий танк і в свою чергу поділюється на два типи: обмеженої хуткости та великої. Супровідний танк обмеженої хуткости — 16—18 кл/год., узброєний 37 мм. гарматкою та кул., призначається для тісної тактичної співпраці з піхотою та іншими родами війська. Як побачимо далі, з таких типів творяться танкові ґрупи „НПП“ та „ДПП“. Супровідні танки великої хуткости творять головну складову частину механізованих зєднань.

Пробоєвий танк — це важкий танк. Він міцно опанцерований та важко узброєний. Незграбний, малоповороткий, він посідає одначе великий промінь ділання. Уживається г. ч. при позиційній війні, для пробою через міцно скріплені фронтові смуги. При потребі та відповідних обставинах може входити у склад кожної ґрупи.

Танк далекого ділання — це середній танк. Посідає

добре узброєння і відповідну хуткість. Уживається г. ч. для нищення ворожих резервів, вищих штабів, артилерійських позицій. З цього типу складаються танкові ґрупи „ДД“.

Танк-нищитель. До цього типу належать як малі, так і середні танки, які посідають сильне артилерійське узброєння та відзначаються особливою швидкістю. Уживається г. ч. для боротьби з ворожими механізованими зєднаннями. Входить у склад танкових ґруп „ДД“, як також у склад механізованих зєднань і там творить танкову ґрупу „ДД“.

Розвідчий танк — це танкетка. Відзначається великою рухливістю, але дуже вразливий з флянґів та з гори. Уживається до бойової та тактичної розвідки, охорони маршу і взагалі у всіх тих випадках, де потрібно дати раптовий вогонь з близьких цистанцій. Входить у склад танкових ґруп „ДД“, а також у склад механізованих зєднань. У полевій війні може виконувати функції супровідного танку і тоді складає танкову ґрупу „НПП“ (або НПК).

ТАНКОВІ ҐРУПИ.

І. Танкова ґрупа „НПП“ або „НПК“ — (безпосередньої підтримки піхоти або кінноти)—має завданням супроводити піхоту (кінноту) через цілу ворожу оборонну смугу, нищити дротяні та інші загороди, творити переходи, забезпечувати піхоті (кінноті) хуткий рух наперед. Входячи малими зєднаннями (чотами) у склад менших піхотних зєднань (сотня, курінь), ця танкова ґрупа „НПП“ або „НПК“ має т. ч. завданням прикувати ворожі сили до фронту. Складається вона з супровідних танків (обмеженої хуткости) по такому розрахунку: при наступі у полевій війні на кожен піший курінь (200—300 м. по фронту) придається по одній танковій чоті, т. ч. на пішу дивізію з 9 курінів припаде, нормально, один танковий курінь. Першу штурмову хвилю дивізії (6 курінів) будуть, прикладом, супроводити дві танкові сотні, а третя буде супроводити другу піхотну хвилю (3 курині). У позиційній війні, при штурмі міцно скріпленого фронтового відтинку, кількість супровідних танків збільшується до трьох танкових чот на курінь, т. т. до 3-х танкових курінів на дивізію, причім третину танків можуть складати пробоєві танки. У зустрічному бою при наступі на нескріплену позицію, танкова ґрупа „НПП“ або „НПК“ може складатися не з супровідних, а лише з розвідчих танків (танкеток). Завдання її так само супроводити піхоту (кінноту), з тою лише ріжницею, що, згідно останніх приписів, цей рід супровідних танків, дякуючи свій рухливості, мусить виявити самостійний маневр у той мент, коли власна піхота (кіннота) буде вдератися у ворожу смугу. Цей маневр має завданням окрилити та вийти ворогу у запілля. Останнє залежатиме від характеру місцевости, можливих бойових положень і в більшій мірі від ініціятиви командіра цієї танкової ґрупи „НПП“ (К).

II. Танкова ґрупа „ДПП“ або „ДПК“ — (дальньої підтримки піхоти або кінноти) — має завданням вдертися у тактичну оборонну смугу ворога (до 15—20 км.), знищити кул. батареї, протитанкові гармати, опірні пункти, тактичні резерви, ближні артил. позиції. Складається також із супровідних танків (обмеженої хуткости), але у зєднаннях мінімум—танкової сотні. Танкова ґрупа „ДПП“ (К) звичайно отримує бойове завдання від командіра полку, але при наступі дивізії на вузькому відтинкові таке завдання дає командір дівізії. У статтях черв. журналів підкреслюється, що навіть тоді, коли наступ піхоти (кін.) і зірветься, а ґрупі „ДПП“ (К) пощастить продертися у ворожу смугу, вона мусить, будучи підтримана вогнем власної артилерії та літаками, продовжувати виконання поставленного завдання. Вона мусить знищити ті оборонні сили ворога, які своїм вогнем зірвали наступ і змусіли піхоту та танкову ґрупу „НПП“ відійти на вихідну позицію. Виконавши поставлене завдання, ґрупа „ДПП“ може бути відтягнена на заздалегідь призначену нову вихідну позицію, щоби потім при поновленню наступу утворити другій хвилі піхоти (кінноти) танкову ґрупу „НПП“ (К). До складу цієї ґрупи, крім супровідних танків, можуть придаватися, по потребі, у відповідній кількості пробоєві танки.

III. Танкова ґрупа „ДД“ — (далекого ділання) — має завданням паралізувати ближчу оперативну смугу (між 20—35 км.), розігнати чолові оперативні резерви, вищі штаби, зруйнувати артилерійські позиції (далекобійні). Складається з танків „далекого ділання“ у зєднаннях, мінімум, курінних і заосмотрюється всіма потрібними допомоговими засобами, як-то: танками нищителями, розвідчими танками, звязковими і т. д., а також відповідною кількістю літаків.*) Ґрупа „ДД“ отримує, звичайно, бойове завдання від ком-ра дивізії, при наступі на вузькому фронті від к-ра корпусу і в такім разі виконує завдання для цілого корпусного відтинку. У полевій війні танкова ґрупа „ДД“ може бути ужита проти окремих, дальніх опірних скріплених смуг. У цьому ще році черв. воєн. журнали дискутували над проектом підсилення пробоєвої сили танкової ґрупи „ДД“. Мається на увазі придати цим ґрупам власну супровідну артилєрію („артилерию сопровождения танков“ — „АСТ“) Це має бути гармата калібру 57—76 мм., вмонтована на самохідному ляфеті з гусеневим ходом, причім її пересічна хуткість має бути значно більшою, ніж то мають танки „ДД“. Дальність стрілу має виносити лише 4—5 клм., проте початкова хуткість стрілу має бути такою великою, щоби ця гармата була у стані боротися з ворожими танками по цілій дистанції стрілу. Що до тактичного примінення „А.С.Т.“, то гадається уживати її окремими

*) Т. ч. армійська ґрупа, прикладом, з 10 піх. дивізій мала-би розпоряджувати 2000 танків, з котрих дві третини припаде на танкові ґрупи „НПП“ та „ДПП“ і одна третина на ґрупу „ДД“.

гарматами у такий спосіб, що гармата йде обік танку, при появі ворога, або припущенню на його присутність, хутко займає позицію і вогнем прикриває дальший рух танку. Коли танк дійде до відповідного пункту або сам подолає слабшого ворога і рушить далі, ця самохідна гармата, користуючись своєю більшою хуткістю, наздоганяє танк і знову перебірає на себе огневе прикриття його. Пропонується також заосмотрити „АСТ“ газовими та димовими стрільнами, щоби змусити ворога вести бій при особливо тяжких обставинах. Пропонується також, при відповідних умовах, придавати „АСТ“ і танковим ґрупам „ДПП“.

IV. Мото-механічні зєднання мають завданням провадити оперативне переслідування, нищити оперативні резерви (корпусні, армійські), переривати артеріяльні шляхи, руйнувати повітрові ґавані і взагалі розвивати успіх штурмової армії. Основу механізованих відділів складають супровідні танки великої хуткости, до яких додаються ґрупи танків-нищителів, які і складають ґрупу „ДД“ механізованих відділів. Друга частина машин складається з розвідчих танків, спеціяльних, звязкових, також броневиків і т. д. До механізованих зєднань додаються моторизовані відділи піхоти та артилерії (на гусеневих тягарах), також відповідні повітрові зєднання, іноді також кіннота. Загальна сила механізованого зєднання штурмової армії має складатися з 1000 машин, з котрих 600 припаде на супровідні (великої хуткости), 200 на танки-нищителі (також інші типи) і решта 200—на розвідчі танки. Т. ч. загальна кількість машин, потрібних штурмовій армії, разом з механізованим зєднанням, має виносити 3000—3500 штук або 60—70 танкових курінів.*) Мото-механічні зєднання кидаються у пробиті танковими ґрупами „ДД“ отвори або через слабо обсажені ворожі фронтові відтинки; у полевій війні, головно, — на флянґи та запілля ворожих ґруп. Флянґові та запільні операції, по думці червоної армії, знову мають набрати великого значіння. Вживання мото-механічних зєднань для пробою міцно скріпленних фронтових відтинків у засаді відкидається, бо основна якість цих зєднань — оперативна рухливість (150—200 км. денно) — не буде використана належно і раціонально. Мото-механічні зєднання отримують бойове завдання від командуючого фронтом, при операціях „окремих армій“— від командірів цих армій.**)

---

*) Коли припустити (що власне завше і мало місце), що рішень буде шукатися, одночасово, на двох фронтах, то кількість потрібних машин означиться у 7000 штук. Рахуючи до цього ще 100% — на фронтові резерви, репараційні майстерні, побічні фронти і т. д. і т. д., вийде, що червона армія мусила би мати 15.000 машин. Цифра досить солідна, навіть і на сучасні розрахунки.

**) Це, розуміється, так виглядає теорія; що ж до практики, то справа в червоній армії стоїть ще досить зле. Згідно вісток про тогорічні маневри, біля Харькова, легкого мото-механічного відділу, який складався лише з броневиків, розвідчих танків, моторизованої піхоти та артилерії і т. д., з завданням розвідати марш ворожої дивізії, то практика показала, що червона армія ще не вміє і не може користуватися навіть такими зєднаннями. Цілий рух цього мото-мех. від-

ПІДГОТОВКА ТА ПЕРЕБІГ ОПЕРАЦІЇ.

До фронтових збірних пунктів, які мусять лежати близько фронту, одначе поза сферою ворожого артилерійського обстрілу, танкові частини транспортується залізницею. При призначенню збірних пунктів мають бути взяті до уваги: напрям наступу, сітка доріг, відповідні умови маскування, а також додана відповідна протилітакова оборона: гармати ПЛ. та літаки. Останні, крім бойових завдань, мають ще завданням контролювати умови маскування.

Зі збірних пунктів танки розподілюється відповідно оперативному пляну по корпусах, дивізіях, полках, які в свою чергу призначають їм пункти поготовлі. Дуже часто збірні пункти та пункти поготовлі будуть тотожні. На пунктах поготовлі танкові частини готуються до операції: розвідують вихідні позиції, фронтові відтинки, шляхи, переводять організацію муніційного та технічного постачання. У полевій війні танкові ґрупи переходять у наступ просто з маршевих кольон, отже призначення збірних та поготівних пунктів відпадає. Отримавши наказ обсадити вихідні позиції, танкові частини переводять цей рух звичайно вночі і до ранку мусять закінчити цілу підготовчу роботу. Вихідні позиції танкових ґруп „НПП“ та „ДПП“ будуть лежати на відтинках відповідних піших частин, звичайно у 500 – 1000 м. від передової ворожої лінії, а вихідні пункти ґрупи „ДД“ — у віддаленню 2—3 км., головно по флянґах штурмових частин. Для механізованих та моторизованих зєднань місця уґруповання звичайно будуть і вихідними пунктами; їх віддалення від фронту залежатиме від загальних та окремих обставин.

Першою піде в бій танкова ґрупа „НПП“ разом зі штурмовою піхотою, причім пропонується відправляти разом танки першої та другої хвилі, призначивши останнім новий збірний пункт, з якого вони і будуть супроводити другій штурмовій піхотній хвилі. У той мент, коли танкова ґрупа „НПП“ пройде передову ворожу лінію, рушає у бій танкова ґрупа „ДПП“ і хутко за нею ґрупа „ДД“. Від армійської артилерії вимогається запиміти передову ворожу лінію підчас руху танкової ґрупи „НПП“ з вихідних позицій, допомогти танковій ґрупі „ДПП“ проти міцних опірних пунктів, а також утворити рухому вогневу завісу підчас руху ґрупи „ДД“.

Досвіди відносно поборення ворожих оборонних засобів ру-

ділу виглядав надто схематично, штучно, розірвано і переслідував по суті цілком інше завдання. На другий день маневру пішов сильний дощ, ціле зєднання загрузло на ґрунтовому шляху, причім більша частина машин була ґрунтовно попсута. В наслідок маневр наказано було припинити. Варто зазначити, що більша частина машин була власної конструкції, з власного радянського матеріялу. Правдоподібно з цих причин, останні статті черв. воєн. журналів висловлюються більш обережно відносно вживання мото-мех. зєднань, обмежуючи користування ними, з причин слабости суч. матеріялу (радянского), до рішення армійських тактично-оперативних завдань.

хаючимися танками виявили, що протитанкова наземна зброя має перевагу. Тому боротьбу з протитанковими пунктами можуть розпочинати лише ті танки, які узброєні артилерією або більшою кількістю кулеметів. Стрільба з танків підчас руху дуже утруднена і в малих танках цілковито виключає точність пристрілювання. У протилежність старим приписам, що танк мусить зупинитися, щоби дати прицільний вогонь, нові приписи наказують давати вогонь підчас руху. Головне—обсипати ворога стрільнами. Щоби хутко скерувати вогонь танку на ціль, уживається т. з. „годиникарний метод“ стрільби.*) Радіо та оптичні сіґнали не виправдали себе для керування вогнем танкових частин (чота, сотня); тому шукається нових методів.

Вступ у бій мото-механічних зєднань залежатиме від успіху попередніх танкових ґруп; хуткість вживання забезпечує більший успіх. Загально думка червоної армії полягає в тім, що коли танки кинуто в бій, їх треба використати безоглядно.

Що до вживання танкової зброї в інших операціях, при обороні або охороні маршевих кольон, то в цьому думки червоної армії сходяться з думками других армій і особливою оріґінальністю не відзначаються.

ЮРІЙ НАУМЕНКО.

Ініціятива.

Кожна бойова операція підлягає на протязі виконання її впливові багатьох обставин, передбачити які та вираховати їх вплив, чи то корисний, чи неґативний, в більшості випадків не можна. Ні директива, ні наказ не можуть передбачити докладно змінливої обстанови і накреслені ними рамки, в межах яких мають ділати начальники, не завжди будуть відповідати остаточній цілі, яка поставлена перед військовим зєднанням. Часами підрядний**) начальник буде поставлений перед дилємою — або виконати наказ, стисло дотримуючись його заряджень, і програти бій чи то принаймні відмовитись від великих користей, — або наказ цей порушити (евентуально доповнити), беручи на себе відповідальність за таке рішення, коли зміна обстанови дає йому

*) Див. „Табор“ ч. 17, стор. 141.

**) Розуміючи в цім окресленні кожного начальника, доручена якому частина ділає не самостійно, а в складі вищого військового зєднання (сотня в складі куріня, курінь в складі полку, армія в складі ґрупи армій). В російській мові це мало би відповідати виразу „частный начальникъ“. Редакція не може настоювати, щоби вираз „підрядний“ окреслював би вичерпуюче той зміст, який вкладався у вислів „частный начальникъ“ в мові російській і охоче би зафіксувала на сторінках журналу думки п.п. Читачів з цього приводу. Ред.

підстави уважати це за доцільне чи конечне. От-тут і відкривається широке поле для проявлення цим начальником ініціятиви, що спрямована була би на ліпше та доцільніше осягнення загального завдання.

Творець російської реґулярної армії Петро І, деспота з натури своєї, все ж прозрівав всю вагу плекання самодіяльности і висловився, що „не слід триматися статуту, яко сліпий муру". А чи не єсть власне триманням за мур таке керування зєднанням лише згідно наказу, не зважаючи на зміни, які можуть зайти в обстанові? Чи не буде сліпим духово той начальник, який нічого не бачить по-за обстановою на свойому відтинкові, і сумління якого спокійне, бо він стисло виконав наказ?

Нам здається, що ці запитання можна узагальнити, обіймаючи ними не лише начальників, керуючих військовими зєднаннями, а також і начальників молодших і навіть звичайних рядовиків. На нашу думку це являється не тільки цілком можливим, але і конечним. Бо ці двіста літ, які ділять нас від доби Петра І, принесли стільки змін, провадження воєнних операцій настільки ускладнилося, що, коли в той вже час вимагалося відступати від муру статутного, то тепер така здібність повинна бути одним з чинників військового виховання та прикметою кожного військовика, починаючи від командуючих арміями та на звичайних рядовиках кінчаючи.

Особливо ж це торкається підрядних начальників, роля яких, починаючи від доби Наполеона, що раз то збільшується. Коли армії були невеликі і коли бій провадився на просторі, який начальний вождь міг охопити оком, підрядний начальник був стало під доглядом начального вождя і інтервенція останнього виправляла або доповнювала те, що не було передбачено та чого вимагали зміни обстанови. Зрозуміло, що і значіння ініціятиви було дуже невелике. Але вже за Наполеона, коли кількісний стан військ зріс, коли операції мусіли провадитися на просторах розлеглих — око начального вождя не було вже в стані спостерігати ані хиб підлеглих йому начальників, ані змін обстанови. Тут вже успіх операції залежав на 50% від уміння орієнтування та ініціятиви підрядних начальників. Цього власне і забракло наполеонівським маршалам, бо геній імператора придушував цю ініціятиву, намагаючися заступити її скрізь своїм власним впливом, і виховував з них лише сліпих виконавців завдань. Це дотколиво відчув Наполеон зосібна в кампаніях 1813—14 р.р., а також в періоді „100 днів".

Німці, які зазнали від Наполеона найтяжчих поразок, спостерігли цю корінну зміну в застосуванні засад воєнної штуки і з питомою собі систематичністю почали шукати нових шляхів в орґанізації армії та керуванні на полі бою (Шарнгорст, Клявзевіц); отож вони не пройшли осторінь питання ініціятиви підрядних начальників. І вже в 1870 р. ми бачимо не один пре-

красний приклад зрозуміння підрядними начальниками своєї ролі, тоді як з боку французів — повна безрадність в критичний мент.

А що ж можна сказати, маючи за собою досвід Світової війни, а тим більше досвід війни за Визволення Польщі та України? Тут вже не на 50% успіх залежав від начальників підрядних, а часом і на 90%. Бо, як би не була влучною концепція начального вождя, понад сили людини буде охопити та передбачити все на величезних просторах, маючи до розпорядимости маси людського та технічного матеріялу, і тим більше, коли в гру входить незнаний „ікс“ — посунення ворога, який сам намагається накинути свою волю. Найліпша концепція може скінчитися катастрофою, коли не буде відповідних підрядних начальників, вихованих в дусі ініціятиви та свідомих своїх обовязків.

Хоча зазначено було нами вище, що здібність до прояву ініціятиви уважаємо конечною для всіх, від командуючих арміями до звичайних рядовиків, навмисне робимо тут натиск на чинності та ролю начальників, займаючих, так би мовити, середнє місце в загальній ґієрархії: маємо тут на увазі начальників від командіра куріня до командіра дивізії (евентуально командіра корпусу) і то з причин наступних. Частина, менша від куріня, рідко коли сама по собі може вплинути на виник операції, а протяг по фронту, який вона займає, дає завжди можливість старшому начальникові виправити помилку чи то дати їй нове завдання в залежності від змінюючихся обставин. Проте курінь в майбутній війні, посідаючи велику вогневу силу та значні матеріяльні засоби, буде відогравати ту ролю, яку досі відогравав полк, тоб-то, отримуючи окреме завдання до виконання, може часто мати значний вплив на виник операції, а в той же час начальник старшого зєднання не завжди буде мати можність контролювати його чини та виправляти їх відповідно до змін обстанови. Що ж торкається командірів вищих від командіра дивізії (евент. корпусу), то вони, одержуючи не наказ, а директиву, чуються менше звязаними і не мають потреби відступати від директив. Часом директиви одержують і командіри дивізій (чи корпусів); тоді, зрозуміло, що і вони, виконуючи самостійно завдання, не будуть рівно ж звязані межами, які встановлює звичайний наказ старшого начальника.

Виділяючи подекуди певну лише ґрупу начальників, для яких посідання здібности ініціятиви уважаємо за конечне, маємо на меті тим самим відтінити властивості самої ініціятиви та відріжнити її від прикмет з нею споріднених — самодіяльности та активности.

Ото ж, треба усвідомити собі, що **ініціятива** є **здібність до свідомого виправлення (доповнення) наказу** в залежності від змін обстанови, а навіть **до порушення** його, коли це буде потрібним для ліпшого осягнення загальної мети, а одержаний наказ стає в яскраву суперечність з новими данними обстанови. **Самодіяльністю** ж називає-

мо здібність не тратити орієнтування, будучи відтятим від сусідів та начальника і предоставленим на певний час самому собі. Що ж до активности, то це є стремління накинути свою волю ворогові шляхом активних чинів.

Уважаючи, що кожна військова людина повинна посідати всі ці три прикмети, зокрема ж здібність ініціятиви, в той же час мусимо висувати одну з цих прикмет, яко домінуючу для кожної ґрупи військовиків. Таким чином, для рядовиків та начальників молодших степенів (до командіра сотні включно) на перший плян вибивається самодіяльність, посідання якої забезпечує певну сталість операції, що дає можність уникнути так згубних наслідків перерви в пориві. Для начальників середніх степенів, як було вже зазначено вище, домінуюче значіння має безперечно ініціятива, яка являється найліпшим способом реаґування на зміну обставин. А для начальників вищих — таку ж ролю відограє активність, без якої загальна ініціятива чинів буде знаходитись в руках ворога, що ніколи не дасть змоги пляново провести операції. Взагалі, в галузі операційній випадки застосовання ініціятиви належать до незвичайности, натомість в галузі тактичній, де наказ реґляментує досить докладно поступовання підрядного начальника, накидуючи йому рамки, в яких він має право ділати, не наражаючись на закид у невиконанні наказа, ініціятива буде нерідко становити причину успіху чи неуспіху операції.

Проте, в тих рідких випадках конечности проявлення ініціятиви на вищих щаблях командування, які можуть трапитися, набирає вона незмірної ваги і нерідко децидує про виник цілої кампанії. Так, ґенерал Ґренер в нещодавно оголошеному творі „Вождь мимоволі“, в якому він обговорює діяльність ґенерала Мольтке на становищу начальника Ґенерального Штабу в початках війни 1914 року, наводить приклад такої діяльности вищого начальника, багатої в наслідки. Тоді то ґенерал ф. — Клюк, командуючий I-ю німецькою армією, двічі не услухав наказів ґенерала Мольтке і загнався аж поза р. Марну, що Начальна Команда пасивно приймала до відома. Натомість, коли пізніше дістав ф.-Клюк через підполковника Генча від зле поінформованого начальника штабу наказ про відворот, то виконав його, хоч дальша боротьба могла би вирішити битву на користь німців.

Наведемо ще один приклад невластивого проявлення ініціятиви, що мало значіння на закінчення кампанії в 1920 році. Так, командір кінної большевицької армії Буденний зіґнорував наказ головного командування, йдучи вперто на Львів, а не на Люблін (як було власне наказано), уважаючи хіба, що Варшава паде і без його участи, та чекаючи великих користей від захоплення Львова, яко центра Східньої Галичини. А в той час поляки могли безпечно виконати свій маневр, виходячи на тили большевицьких армій під Варшавою. Коли ж Буденний нарешті посунув

в напрямку на Люблін, то було вже запізно, і він розбився о вперту активну оборону в районі Замостя, де наскочив на мур з відділів польских та українських (6 січ. див.), а армії большевицькі знаходилися в повному відвороті і були морально вже зламані.

Мусимо тут ще раз підкреслити, що активність і ініціятива не є поняттями тотожніми. Буває так, що як раз слід проявити ініціятиву в напрямку хвилевого встримання від активности, коли остання має бути невластиво застосована. Ґенерал Желіґовський в своїх спогадах признає, що він у серпні 1920 року свідомо не виконав наказу командуючого фронтом ґенерала Галєра про наступ підлеглої йому ґрупи на Радзімін, уважаючи, що здобуття цього пункту не дасть сподіваних користей, а лише розпорошить його сили перед рішаючим боєм. І дійсно, вже на другий день цих сил ледві вистарчило, щоби стримати москалів переходом в контр-наступ, але на іншому відтинку, де большевицький наступ остаточно заламався, що збіглося в часі з початком наступу ударної ґрупи.

Дозволимо собі навести один приклад з початків нашої Визвольної боротьби в р. 1917. Автор цих рядків, будучи командіром штурмового українізованого куріня в російській армії, дістав від Ради Окремої Армії розпорядження пересунутися з курінем на початку січня 1918 р. з м. Колки (на р. Стирі) до м. Рівне. Видавши наказ про перехід, командір куріня виїхав вперед, але в дорозі був пізнаний большевиками і заарештований в м. Луцьк. В той же час і Рівне було захоплено большевиками. Курінь, прибувши на ст. Киверці, не знайшов там командіра, який мав там його зустрінути, а заступник к-ра повів курінь на Рівне, де той і напоровся на великі сили большевиків і був розбитий. Чи ж не було ліпше, замість пізніш оправдуватися стислим виконанням наказу, виявити ініціятиву, встримуючися від походу на Рівне, і повернути в мало приступний район Колок, або перейти залізницю і зєднатись з українізованими частинами в районі Дубна? Була би тоді збережена бойова частина, яка би придалася в слушний час.

Треба однак признати, що таке проявлення ініціятиви (в розумінні встримання від активности) є тяжке і подекуди небезпечне. Коли підрядний начальник мало свідомий про свою відповідальність та до того зле поінформований про загальне завдання (ціль, яку переслідує старший начальник), — то „ініціятива" буде часом лише прикриттям звичайного ухилення від активних чинів. Взагалі, підрядний начальник мусить бути зазвичай добре поінформований про наміри старшого начальника; тоді лише можливим буде гармонійне співділання та властиве проявлення ним ініціятиви.

А ось ще приклад, коли виявлення ініціятиви могло би спричинитися до значного успіху армії У. Н. Р., але вже на цей раз ініціятиви активної — це день 12 листопада 1920 р. Зрана 4-а

Київська див. провадить успішний бій з большевиками і займаэ ряд пунктів на залізниці Бар-Могилів і за нею, як Берлінці-Лісові, ст. Котюжани, Хрінівку. Але пополудні ворог веде наступ з району с. Татариска (6 клм. на південь від м. Сніткова) і виходить на праве крило і тили дивізії. Київці поносять поразку і відходять з втратами. А в той же час в Сніткові Окрема Кінна див., яка мала напередодні дуже успішний бій, відпочиває, аж поки після поразки Київців ворог розбив і її. Коли б Окрема Кінна див. своєчасно вдарила зі Сніткова на крило большевиків, атакуючих Київську див., то поразка останньої не мала би місця; навпаки, ціла ґрупа ворога, що оперувала в районі Котюжан і Лучинця, була би розгромлена, що зупинило би акцію большевиків, даючи одночасно можливість впорядкуватися частинам правої ґрупи.

Найліпшою комбінацією буде завжди ініціятива, сполучена з активністю, що дає найліпші наслідки, а відсутність цього викликає помилки, яких годі буває направити. Пригадуємо собі подібний випадок, який мав місце в часі успішної операції російської армії в році 1916 — так званого Брусилівського прориву на Луцьк. Після прориву зміцненої позиції австрійців, одна з кольон 102-ої піш. див. (два полки з артилерією) прямувала 25 травня від ст. Котів (на залізниці Рівне-Киверці) на переправи через р. Стир між Луцьком та Рожищем. Кольона біля полудня наскочила на австрійські частини силою в 1-2 куріні, які правдоподібно ослонювали рух військ та обозів, що пересувалися скісно до росіян на ті ж переправи. В той же час зліва чути було сильну гарматну стрілянину; видко, друга кольона дивізії (також два полки) встряла в бій в районі ст. Киверці. І от, замість того, щоби відкинути невеликий австрійський відділ, чим збільшити нелад відступаючого в паниці противника, та проявити ініціятиву, виділяючи один полк на допомогу лівій кольоні, який би чинив на крило та тили обороняючогося ворога, командір кольони дав себе затримати на 4—5 годин, вводячи до акції заледві 2 куріні; решта ж сил була пасивними глядачами.

Такі неґативні випадки. Але було не мало і випадків цілком протилежного характеру, особливо на протязі нашої Визвольної боротьби, випадків, де можна подивляти орієнтаційну здібність начальників та мужність відступати від накреслених наказом рамок.

Пригадуємо собі епізод з боїв корпусу С.С. в часі наступу разом з частинами Галицької Армії в осени 1919 р. Корпус С.С. наступав на м. Звягель з напрямку Шепетівки. Після захоплення Звягеля москалі повели енерґійний контр-наступ і потіснили наші частини, а в той же час поляки, наступаючи з боку Рівного, ударили по обозам. Обидві дивізії корпусу, не маючи в той час сполучення зі штабом останнього, вирішили відходити, завертаючи лівим крилом і стаючи простопадло до попереднього напрямку наступу (див. ґен. Безручко: „Січові Стрільці в бороть-

бі за Державність“). Таке рішення було цілком раціональне, бо праворуч йшов Галицький корпус на Житомир, який і прикривав в тому випадку тили к-су С.С., що давало можливість знову перевести наступ на Звягель, що і було виконано незабаром.

Насовується питання: чи здібність до проявлення ініціятиви є чимось вродженим, чи буде наслідком відповідного виховання людини від перших кроків її військового життя? Ми скоріш схиляємося до другого твердження. Вродженість бо цієї здібности може бути уділом геніїв або талантів, натомість для людей пересічних, яких є переважаюча більшість, властивість ініціятиви може бути лише вислідом впертої праці над собою, студіювання военної історії, а насамперед відповідного виховання та керовництва з боку старших начальників. Прецінь, геній зявляється один серед мілійонів людей, а талантів можна нарахувати одного на тисячі. Коли кажуть, що военна справа є штукою, то це для вибраних одиниць, які суть мистцями свого фаху, натомість для решти — це є ремесло, яке потрібує довгої та впертої праці, щоби стати дійсним майстром свого фаху. І найвищим щаблем такої науки є власне вироблення здібности до проявлення ініціятиви.

Що на таке виховання не завжди зверталося досить уваги, знаємо з недавнього минулого. Учні Петра І — москалі — скоро забули заповіти свого реформатора і, треба признати, що виховання начальників в дусі ініціятиви було занедбано в них, задушено рутиною, яка панувала навіть у вищих військово-наукових закладах майже до початків Світової війни. Тому то так часто спотикалося явище заслонювання себе виконанням букви наказу та небажання брати на себе відповідальність за евентуальні наслідки порушення або скориґування наказу. Підрядний начальник мав спокійне сумління, виконавши наказ згідно його точок, не думаючи про інші можливості та перспективи в звязку з загальним завданням, а старший начальник не вимагав від своїх підлеглих прояву ініціятиви, а навіть недвозначно виявляв нехіть до тих небагатьох сміливих, які починали вносити і свою думку до виконання завдання. На маневрах це, правда, сходило з рук, але на війні прийшлося окупити таку недбайливість тисячами кривавих жертв.

Іншу картину бачимо в Німеччині. Там традиції війни 1870—71 р.р. збереглися, і від підрядного начальника впрост вимагалося самостійного думання та поступовання, впоювалася в нього свідомість конечности координувати свої ділання з загальним завданням, не зупиняючися перед проявленням ініціятиви.

В якій же мірі наші начальники виявили свою здібність до ініціятиви? Треба признати, що не мало епізодів з нашої Визвольної боротьби на загал не зле свідчать про повищі здібності. Цілий „Зімовий Похід“ армії У. Н. Р. 1919—20 р.р. являється такою сторінкою нашої военної історії, яка могла мати місце

лише при самому широкому та властивому проявленню ініціятиви. Не дивлячись на те, що наша армія посідала кадри начальників мало вишколені та з порівнююче коротким службовим стажем, останні нерідко виявляли максимум здібности до орієнтування та ініціятиви, що робить вже підготовленим ґрунт для майбутніх кадрів підрядних начальників. Але маючи на увазі майбутню збройну боротьбу, яка потребуватиме великих зусиль та виявлення всіх здібностей духових, нам лишається ще багато до зроблення в цій галузі. Кажемо, що ґрунт вже підготовлений, бо навіть і наша національна вдача, наш індивідуалізм, у протилежність стадним інстинктам та дисципліні батога у москалів, надається досконало до вироблення здібностей ініціятивних; треба лише відповідного скерування природніх властивостей та можливо інтенсивного поширення військового світогляду, пильного студіювання чужої та своеї воєнної історії, плекання взагалі воєнних знань серед старшини. Але цей наш індивідуалізм створює також і небезпеку без вищезгаданого умілого керування проявами ініціятиви; нерідко бо затираються межі між ініціятивою та сваволею, а тоді неминучий є поворот до смутної слави „отаманії".

Виховуючи кадри начальників майбутнього Українського війська в дусі ініціятиви, конечним буде розвивати поруч з тим і почуття цілковитої відповідальности за прийняті рішення. Немає бо ініціятиви без рівночасної відповідальности. Але ця відповідальність не може однак бути перешкодою до прийняття конечно потрібного рішення, хоч би і незгідного з наказом. Треба власне виховати в майбутніх начальниках цю сміливість не боятися відповідальности, бо одної хоробрости перед лицем ворога замало, щоби командувати військовими зєднаннями. Підготовка мирного часу повинна прагнути, з одного боку, до розвинення ініціятиви— здібности самостійно прийняти рішення, незгідне з наказом (або кориґуюче наказ), поносячи за нього виключну відповідальність,— а з другого боку — сміливости взяти на себе цю відповідальність. Уживаючи слів з вищенаведеного твору ґенерала Гренера, ідеалом підрядного начальника повинна бути „гармонія найвищої духової свободи зі слухняністю".

Минула Визвольна боротьба була прекрасною практичною школою для вироблення подібних характерів в начальниках, що конче потрібно до відновлення цієї боротьби з повним успіхом, — необхідно лише знання, необхідна теорія.

Ініціятива, властива кожному підрядному начальникові, яко традиція національної армії мусить попровадити Військо Українське по шляху перемог до конечної цілі — Визволення Батьківщини і Власної Державности, а пізніше поставити його на сторожі цих здобутків, освячених жертвами крови та життя найкращих синів Нації.

ТИМІШ ОМЕЛЬЧЕНКО,
Підполковник.

Навколо модерного бою.

Бій складається з руху й вживання зброї. Сполучення руху з вживанням зброї дає бойову тактику, методи якої змінюються зі зміною зброї. Засади ж бойової тактики (її принципи) залишаються проте незмінні.

Сучасний бій стоїть під ознакою широкого вживання вогневої зброї. Щоби зброї цій надати найбільшої сили, вживається широка її машинизація.

Головним виразником машинизації модерної вогневої зброї є важкий кулемет. Він же є й головним чинником піхотного вогневого бою.

Невеликий розмірами, проте дужий своїм рясним вогнем, важкий кулемет однаково цінний за наступу й за оборони. Вогонь його страшний головно цілям живим і сягає на дистанцію 3000—3500 мтр.

Траекторія вогню важкого кулемета дуже поземна. Тому вогонь цей страшний особливо для живих відкритих цілей. Бє важкий кулемет однаково добре по площах, як і по окремих цілях.

Не дивлячися на малі розміри та велику рухливість важкого кулемету, піхота у сучаснім бою може мати його при собі далеко не завжди. Тому там, де важкий кулемет за піхотою слідувати не може, його заступає легкий кулемет.

Далекосяглість вогню легкого кулемету не перевищує середніх дистанцій вогневої сяглости важкого кулемету. Вогонь цей теж рясний й в модерніших зразків досягає влучкости вогню важкого кулемета.

Щоби дати кулеметові змогу боротися й проти широко заступлених у модернім бою опанцерованих цілей, як то панцерників та танків, виникнула потреба ще й в кулеметі понадважкім, 12—20 м.м. калібру. Проте ж поступаюча воєнна техніка надала вже панцерникам та танкам такий грубий та дебелий панцер, що навіть і понадважкий кулемет вдіяти проти нього багато не може.

На боротьбу з модерними панцерними цілями, а ще більш на боротьбу з цілями, закопаними у землю, піхоті потрібний супровідний вогонь далеко більшої руйнуючої й пробоєвої сили. Вогонь такий посідає артилерія Проте ж вже легка польова артилерія заважка й неповоротка, щоби йти скрізь за піхотою. Тому виникла потреба надати сучасній піхоті власну артилерію, легку та поворотку, здатну до вживання при всіх обставинах піхотного бою.

Склад новозаведеної піхотної артилерії тимчасом ще не

усталено. Сюди входять автоматичні чи напівавтоматичні гармати 20, 37, 47 і 65-ти м.м. та мінomети легкі й середні.

Розподіл піхотної артилерії, її кількість та організація тимчасом у ріжних арміях ріжні, в залежності від тактики кожної окремої армії, що пристосовується до вдачі того чи іншого народу та до його господарчого стану. Артилерія ця є складовою частиною піхотних полків, а тому її ще називають артилерією полковою.

Полкова артилерія має завданням брати участь у самім піхотнім бою, що не завжди може робити артилерія дивізійна. Для того полкова артилерія має посідати повну вогневу силу й добру влучкість на віддаль 2—3 клм., іноді й далі.

Вогонь полк. артилерії має однаково добре вражати цілі відкриті і закриті, т.т., частина її мусить мати вогонь поземний, а частина — перекидний. Технічно цього осягається в той спосіб, що кожна гармата може стріляти вогнем поземним або перекидним, користаючися зарядами ріжної ваги або вживаючи ріжні цівки.

Поземний вогонь полк. арт-ія потрібує головно проти панцерних цілей та літаків. Для того потрібні пушки чи пушко-гавбиці. Понеже від цього вогню вимагається велика пробоєва сила, гармати мусять давати велику початкову швидкість стрільну.

Вогонь перекидний потрібен полк. арт-ії для боротьби з цілями, захованими у зморшках місцевости чи закопаними у землю. Тут велика початкова швидкість не потрібується, але стає потрібною велика вибухова сила стрільна. Цей вогонь дають полк. арт-ії гавбиці, легкі та середні мінomети, чи пушко-гавбиці.

Полкова арт-ія дає піхоті змогу самостійно виконувати короткообмежені бойові завдання. За допомогою ж її перемагає піхота й кризу свого бою, яка повстає з ментом, коли піхота наблизиться до ворога остільки, що стрільба дивізійної арт-ії стає вже небезпечною, бо може вражати ні своїх з чужими разом.

* * *

Більш міцним засобом вогневого бою є дивізійна артилерія. Вона має завданням захищати й підпирати розгорнення та наступ власної піхоти й її полк. арт-ії. В разі оборони вона перешкоджає розгорненню й наступові ворожої піхоти та її полк. арт-ії. Виконуючи ці завдання дивіз. арт-ія поділює свій вогонь і частиною гармат бе по ворожій піхоті, а частиною — по ворожій артилерії.

Вогонь дивіз. арт-ії по ворожій піхоті підчас наступу своєї піхоти має завданням притискувати до землі ворожу піхоту, не дозволяючи їй переходити в контр-наступ, руйнує її опірні точки та штучні перешкоди. Підчас оборони вогонь цей мусить ворожу піхоту також тиснути до землі, перешкоджаючи її наступо-

ві. Вогонь дивізійної артилєрії проти ворожої артилєрії має завданням артилєрію цю зовсім виключити з бою чи, принаймні, зменшити її вплив на перебіг бою.

Виконання дивізійною артилєрією своїх завдань буде тим успішніше, чим скорше вона вступить до бою. Це примушує добиватися все більшої далекосяглости для дивіз. арт-її. Одночасна ж боротьба дивіз. арт-її проти цілей живих, що вражаються легко, й проти матерьялу, що вражається важко, потрібує розподілу її на легку й важку.

Сучасна легка пушка має калібер 7.5—8 цнм., легка гавбиця 10—10.5 цнм. Важка пушка суч. див. арт-її має калібер 10.5—15—15.5 цнт., а важка гавбиця 15—15.5 цнт. Далекосяглість їх виносить: легкої пушки 13—14 км., легкої гавбиці — 11—12 км., важкої пушки — 18—24 км., а важкої гавбиці—15 км.

Відносний склад пушок та гавбиць у дивіз. арт-її залежить від того, яких цілей дає модерне бойове поле більш, відкритих чи закритих.

Так, у боротьбі проти обороняючогося ворога, як і за війни позиційної, в дивіз. арт-її має переважати гавбиця. Тому не дивно, що підчас позиційної Великої війни устaлився погляд, що дивіз. арт-ія має складатися з $^{3}/_{5}$ гавбиць та $^{2}/_{5}$ пушок. Але позиційної війни, що завжди затягає боротьбу на довший час, треба по можливості уникати, шукаючи всіма засобами розвязання змагань у війні рухливій.

Рухлива війна складається однаково з наступу й оборони. Бо наступ вимагає скупчення можливо більших сил у точці рішучого вдару, чим відповідно ослаблюються інші відтинки фронту, де треба обмежитися обороною, яка в данному разі не є ознакою слабости, а тактичним засобом. Від мудрого сполучення наступу з обороною, від вдалої концентрації сил залежить вирішення бою.

Отже, через те, що майбутня війна буде однаково складатися з наступу й оборони, виникає й потреба мати у дивізійній артилєрії порівну пушок та гавбиць, як рівнож порівну легких та важких гармат, коли армія орґанізована по системі дивізійній. Коли ж мається орґанізація корпусна, то тоді в дивізіях має переважати артилєрія легка, а ця перевага вирівнюватиметься проте важкою артилєрією корпусів.

З ріжних причин, а насамперед з причин господарчих, ріжні армії будуть примушені зменшувати свою дивізійну артилєрію до можливого мінімума. У такім випадку зменшенню підпадає насамперед важка дивіз. арт-ія, брак якої вирівнюватиме вдало вжита, хоч і нечислена важка корпусна артилєрія, або ж артилєрія армійських важких артилєрійських полків.

* * *

Засобом великої ваги в модернім бою є також танки. Сучасний танк це власне важкий кулемет або гармата, які пересу-

ваються в добре опанцерованих коробах. Оці опанцеровані важкі кулемети та гармати кидаються наперед власної піхоти на нерозбиті дивіз. арт-ією ворожі опірні гнізда, нищать їх своїм вогнем чи розчавлюють їх просто своєю вагою й прочищують шлях поспішаючій за ними власній піхоті.

Тому, що важкий кулемет зі своєю обслугою потрібує меншого панцерного короба, чим полкова пушка з її обслугою, а полкова пушка потрібує меншого панцерного короба, як легка пушка дивізійна, танки мають ріжній розмір й поділюються на легкі, середні й важкі. У де-яких арміях є ще й танки понадважкі, хоч в досить обмеженій кількості.

Конструкцією й опанцеруванням, як і узброєнням, танки тимчасом дуже ріжноманітні. Ріжноманітна й їхня вага, що починається з 7 й кінчається 70-ма тонами. Отож дуже велике значіння мають найлекші танки, яких власне й вживається для безпосереднього прочищення шляху атакуючій піхоті.

Добре опанцерування танків не означає проте, що вони не можуть бути вражені ворожим вогнем. Добре поцілений вогонь полкової й дивізійної артилерії стає їм дуже небезпечним, зосібна, чим більші розміри має танк. Й не тому тільки, що більші танки уявляють з себе й більшу ціль, а ще й тому, що рухливість танка зменшується зі зрістом його розмірів.

Як бачимо, вживати танки на бойовому полі треба дуже обережно, додержуючися такої тактики, яка би з мінімумом втрат танків дозволила би досягти максимума їхнього корисного впливу на перебіг бою. Танкову тактику доводиться тимчасом будувати на теорії та маневрових пробах, користаючися рівнож досвідом Великої війни.

Танк є зброя офензивна, однаково за наступу чи за оборони. Його сила полягає у рухливості. Як що танк прикутий до місця, то його кулемети й пушки корисні не більш інших кулеметів та пушек на полі бою. Навпаки, з-за більших розмірів танків, кулемети ці і пушки можуть бути тільки, разом з танками, швидче знищені добре поціленим ворожим вогнем.

Отож вживати танки треба тільки з найширшим використанням його рухливости. Для того завдання їх на полі бою повинні бути прості, без складних маневрувань. Швидким наскоком мусить зявитися танк несподіванно на полі бою, щоби, виконавши своє завдання, також швидко зникнути.

Ще більш танка чисто офензивною зброєю за наступу й за оборони є літак. В бою літак може вживатися чи до обсервації гарматного вогню, чи до нападу на ворога з повітря вогнем кулеметів та бомбами проти живих цілей.

Такий напад може мати успіх тільки тоді, коли буде несподіванним. Як зграя шуліків мусять літаки впасти на ворога з неба, щоби вдарити його своїм вогнем — і також несподіванно зникнути.

Зі сказаного вище можна бачити, що засоби бою нині досить ускладнилися, але незмінні закони воєнної штуки вимагають перед усім найбільшої простоти бою. Бій має бути таким, щоби кожний боєць відразу би розумів як завдання бою, так і свою ролю в нім. Успішне виконання кожним бойцем своєї ролі залежить від відповідного бойового виховання та догляду кожного начальника за своїми підлеглими. Щоби цей догляд уможливити, мусить бути простою орґанізація бойових частин.

Стовбуром армії є піхота, яка несе на собі найбільшу частину бойового тягарю. Тому піхота має давати напрямок орґанізації всієї армії. До її орґанізації мусить пристосовуватися орґанізація інших родів війська.

Основною частиною піхотної будови є рій, з його легким кулеметом. Беручи на увагу великі труднощі керування бойцями у модернім бою, склад рою треба так обмежити, щоб ройовий мав завжди змогу керувати своїми людьми й за ними доглядати. Рій мусить складатися з двох гуртків — легкокулеметного і стрілецького, які і определюють склад рою з 10-х—12-х бойців.

Досвід встановлює, що розгортання рою в бою корисне на квадраті, не більшому 50 метрів. Це якраз досить, щоби не підставляти бойців скупченно сильному вогню та щоби вимагати від ройового усієї його пильности для доцільного керування людьми, що щільно туляться до землі, зовсім зникаючи з ока.

Складаючи з трьох роїв чоту, а з трьох чот сотню, дійдемо, що розгорнута в бою чота займатиме 100—150 квадр. метрів, а сотня 300—450 кв. метрів. Вже такі площі вимагають від чотових та сотенних максимума напруження й пильности в бою, щоби під вогнем модерного бою міцно тримати в руках свої частини.

Бойовий склад сотні у 100 бойців уважається замалим. Відраховуючи втрати до атаки, вважають, що ударна сила сотні у рішучу хвилину буде слаба. Тому у ріжних арміях чи чота складається з чотирьох роїв при сотні з 3-х чот, чи сотня має чотирі чоти по три рої. У тім і другім випадку дбається про піднесення ударної сили сотні через збільшення її числового складу.

Проте ж треба не забувати, що сила вдару складається з ваги ударяючої маси й її розмаху. Таким чином одну й ту ж ударну силу можна досягти більшою вагою маси з меншим розмахом, чи меншою вагою маси з більшим розмахом.

Уважаючи бойовий склад сотні з пересічно 100-ма бойцями за слабий до вдару, береться тільки вагу маси такої сотні. Сила її розмаху на вдар тут не уважається, що є власне чималою помилкою.

Дати масі розмах тим тяжче, чим більша її вага. Навпаки, чим менша вага маси, тим лекше дати їй розмах. Тому й сотні більшого складу — більшої ваги маси — дати розмах до атаки багато тяжче, ніж сотні меншого складу — меншої ваги маси.

По сказанім не дивно, що, з досвіду Великої війни, потрібну ударну силу посідали не так сотні великого числового складу, як сотні хоч числово й невеликі, проте у собі скуті й енергійно проваджені.

Скутість сотні й міцне тримання її в руках тим лекші, чим менший її числовий склад. Скутість же сотні та твердий її провід дають їй ту силу розмаху до атаки, яка вирівнює бракуючу сотні числову кількість.

Сказане тут про сотню торкається однаково куріня, полку й дивізії. Усі вони мають обійтися з можливо найменшим числовим складом, що сприяє повороткості частин в бою й легкості керування ними.

Про повороткість бойових частин, від найменших до найбільших, треба дбати й при їх узброєнню, будь то кулемети, полкова чи дивізійна артилерія, панцерна зброя та літаки. Треба обходитися допустимо-найменшою кількістю зброї у бойових частинах та зєднаннях. Перевантаження зброєю обтяжує бойові частини й зєднання і перешкоджує їх повороткости та рухливости. Бойові успіхи осягаються не переобтяженням зброєю, а вдалим її вживанням у потрібний час і на потрібній точці.

Не треба також забувати, що не кількість кулеметів та гармат забезпечує силу їх вогневого вдару, а кількість муніції, яку вони посідають. Постачання ж муніції для сучасної машинизованої й швидкостріляючої вогневої зброї підчас бою дуже важке.

Тому краще мати менш кулеметів та гармат, потрібною муніцією до них завжди забезпечених, ніж мати їх багато без вистачаючої муніції. Не посідаючи потрібної муніції, кулемети й гармати не тільки заважитимуть бойовим частинам, але нестимуть і більші втрати.

Зі сказаного можна бачити, що краще мати у кулеметній сотні куріня тільки 8 важких кулеметів, повсякчас забезпечених в муніцію, ніж мати їх там 12 чи 16 з обмаллю муніції до них. Також краще мати в полку по одній трьохгарматній батареї полкових пушок й легких та середніх мінометів, завжди певно забезпечених в муніцію, ніж мати їх там подвійну кількість з недостачею муніції.

Не інакше стоїть справа й з дивіз. арт-єю. Тут також краще мати артилерійські куріні й полки з трьохгарматними батареями, повсякчас маючими досить муніції, ніж мати там батареї чотирьохгарматні, яким муніції не вистачатиме.

Що до справи з танками, то тут треба бути ще обережнішим при узброєнню ними армії. Танк є ще военною новиною, а новинами завжди захоплюються. Не дивно тому, що й на танк покладаються величезні надії.

У кожнім разі, що до танків, то треба памятати передусім: 1) танк, будучи складною машиною, вразкий від вогню не менш інших родів війська, 2) він здатний до вживання тільки на зручній місцевості, 3) танк поповнює свої втрати тільки дуже пово-

лі, 4) він потрібує безупинного постачання моторорухаючим матерьялом та муніцією, без чого буде панцерним коробом, бойовим частинам тільки заважаючим. Це вказує, що танк привязаний міцно до своєї бази, а тому здатний до вживання тільки на досить обмежені часом бойові акції. Додавши сюди решту перелічених вище властивостей танку, прийдемо до висновку, що робити його орґанічною частиною дивізії, як це де-які армії вже зробили, немає рації. Танк має залишатися в руках вищих начальників для вживання там, де обставини цього вимагатимуть, де місцевість й фортифікаційний стан у ворога на це дозволяють та де забезпечення танків моторорухаючим матерьялом та муніцією завжди можливе.

Звідси виходить, що узброєння армії танками має переводитися в спосіб формування окремих танкових курінів чи полків, підлеглих вищим начальникам (командір корпусу, командір ґрупи, командуючий армією). За великою кількістю цих курінів та полків ганятися нема чого. Краще мати їх не багато, але найкращої якости й з повним забезпеченням муніцією та всім необхідним.

Вживатися мають танки у складі не менш куріня й завжди несподіванно та раптово. Менші частини танків (сотня, чота) займають вузькі бойові відтинки й нестимуть великі втрати від легко скупченого тут вогню ворожої полкової й дивізійної артилерії. Також великі втрати понесуть танки тоді, коли ворога про їхню атаку попереджено або коли їхня атака йде тільки поволі.

Подібно танковим куріням чи полкам, вищим начальникам мають підлягати й відповідні зєднання повітрової фльоти. Виняток уявляють відділи літаків, що додаються дивізіям на розвідку та на обсервацію вогню дивізійної артилерії.

Операції літаків будуть успішними тільки тоді, коли переводитимуться більшими зєднаннями й несподіванно та раптово.

Хоч літак й дуже небезпечний своїми бомбами та газами, але знову ж тільки доти, доки не винайдена проти нього протизброя. Тому ж, хоч про літницьку небезпеку останнього часу скрізь старанно розголошують, вона найде безумовно свою протизброю, коли на це прийде час. Великою хибою літака є його міцна привязанність до своєї бази, відірваний від якої він засуджується до загину.

Сказане перед цим показує, як дуже ускладнилася орґанізація й узброєння модерних бойових частин та зєднань. Це тягне за собою й значне ускладнення орґанізації цілого модерного бою.

Щоби справою цією опанувати, необхідний добрий вишкіл командного складу й добре налагодження апарату для керування та постачання. Крім того конче необхідно подбати про те, щоби узброєння армії було одноманітне, з найменшою кількістю зразків

зброї. Справа ця нелегка до полагодження, проте можлива. Тому необхідно:

1. Рушниця й кулемети легкий та важкий мусять бути одного калібру й стріляти однаковим набоєм.

2. Полкова артилерія мусить мати на всю армію один зразок пушки й один зразок гавбиці.

3. Дивізійну артилерію треба узброювати одним на всю армію зразком як легкої пушки та легкої гавбиці, так рівнож одним зразком важкої пушки й важкої гавбиці.

4. Узброєння протилітакової артилерії, танків, панцерників та літаків мусить бути тихож зразків, що й узброєння піхоти та дивіз. артилерії.

Таким чином узброєння армії обмежиться можливо меншою кількістю зразків зброї. Цим буде значно упрощено, як виріб самої зброї та муніції до неї, так і постачання їх.

Можна бачити, що ускладнення організації війська вплинуло також й на ускладнення бойової тактики. Успіхові ж бойовому спричиняється не ускладнення бойової тактики, а її упрощення. Тому в ускладненню цім треба вишукати ті чинники, які б могли тактику упростити. Чинників таких тут не бракує й їх треба тільки вдало використати. Отже:

I. Великий зріст вогнезброї в модерній армії, будь то кулемет легкий чи важкий, артилерія полкова чи дивізійна, танки чи літаки, завжди дає керуючому боєм змогу рішуче вплинути на перебіг бою. Тоб-то, тактичний вплив начальників у бою тим самим збільшився.

II. Широке вживання машинизованої вогневої зброї дає змогу зменшити бойовий склад частин. Цим уможливлюється перехід від організаційної системи почвірної до потрійної і до глибоких бойових ладів смугами, що упрощує керування, головне на полі бою.

III. Глибокі бойові лади спричинюються й до тісної співпраці піхоти з дивіз. арт-єю. Тут не тільки зближуються між собою бойові розташування піхоти й дивізійної артилерії, а й дивізійні обсерваційно-артилерійські точки приміщуються в бойових розташуваннях піхоти. Це обєднує піхоту й дивіз. арт-рію у їхній бойовій чинності так міцно між собою, що співпраця морально й технічно стає найміцнішою, що теж веде до значного упрощення перебігу боя.

Перехід від лінейного бойового ладу до бойового ладу смугами вплинув в значній мірі на тактику бою. В тактиці лінейного бою, за наступу чи за оборони, вся вага зосереджувалася у головній, передовій лінії. Тому, що тут боролися лінії проти ліній, наступаюча лінія скупчувала у собі для рішучого вдару багнетом можливо більшу людську силу, щоби її вагою й розмахом прорвати чи зімняти оборонну лінію ворога. Ця оборонна

лінія збірала до зустрічі рішучого ворожого вдару, в свою чергу, також можливо найбільшу людську силу. Як що одна оборонна лінія була прорвана чи зімнята, боротьба переносилася до наступної лінії, де знову йшов один людський мур проти другого.

Смуговий бій ліній не знає. Тут іде не лінія проти лінії, а одна бойова сітка проти другої. Кидатися на таку сітку людським муром рації немає. Замість прориву чи зімняття дуже пружкої модерної бойової сітки, людський мур у ній тільки застрягне, заплутається. Тому ж, що кожна петелька цієї бойової сітки смертоносна, застрягший та заплутавшийся тут людський мур безкорисно та безпорадно серед цих петельок— опірно-бойових гнізд — загине.

Звідси виходить, що до прориву оборонно-бойової сітки треба братися в інший спосіб. Вдератися сюди треба не людським муром з розмаху, а маленькими численими гурточками, поволі та обережно. Гурточки ці мають завданням нищити крок за кроком, налагодженно та з тямою, одну петельку сітки за другою, роблячи дірку у сітці усе більшою та більшою, аж доки сітка не прорветься зовсім.

Петельки-опірні гнізда—містяться у бойовій сітці не лініями, а на всі боки глибоко розкинено. Тому й бойові гурточки до нищення цих петельок мають атакувати теж глибоко розкинено.

За цими бойовими гурточками слідують вже цілі бойові гурти, також у глибоких бойових ладах, бо й ворожа оборонна сітка, яку вони мусять прірвати та знищити, теж глибока. Це є тактика смугового бою.

Тактика ця безумовно складніша за тактику лінейного бою. Тому вона потрібує не тільки широкого вишколу бойців, а й досконалого розподілу праці в бою між частинами, відділами її, навіть, між окремими бійцями. Тут кожний наступ має попередити не тільки досконала розвідка ворожої оборонної системи, а й добре знайомство, по цій розвідці, кожного начальника й кожного бойця з тим ворожим відтинком, де кожний з них має атакувати.

При розподілі бойової праці ходить про те, що кожний має в бою робити. Як він те має робити, це покажуть йому бойові обставини, бойовий вишкіл й його особисті якості, духові й фізичні.

Досконала організація модерного наступу відповідає такій же досконалій організації модерної оборони. Тут також вживається широкий розподіл праці між усіми, від найвищого начальника до найменшого бійця. І тут кожний з них мусить добре знати, що він має робити. Як він те робитиме, це залежить знову ж від бойових обставин, від виховання бійця й від духових та фізичних його якостей.

Зі сказаного досі про смуговий бій видно, що тут як тактичний прорив, так і тактичний обхід ворожих крил має сягати багато глибше, ніж це було за бою лінейного. Тоб-то, й нала-

годження того й другого має годитися з глибиною ворожої оборонної системи.

* * *

Вже теоретичне обміркування справи організації модерного бою, його тактики й керування ним примушує до довгих розумувань. Багато більш розумування та клопоту робитиме практичне переведення у життя цих теоретичних міркувань. Де теоретично все розгортається собі гладенько та лагідненько, там практично зустрічатимуться десятки й сотки перепон, подолання яких можливо тільки при розумній упертости й енергії тих, хто згадану вище справу практично переводитиме у життя. Проте ж, щоби цю справу успішно перевести у життя, потрібна широка теоретична підготовка на цім полі, про яку і мусить дбати кожна модерна армія.

Кіль—Німеччина,
3 вересня 1931 року.

О. ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ.

Українська воєнна доктрина в битві на Куликовому полі*).

— „Есть же нѣкій воевода именем Дмитрій Боброк, родом Волинец и то бѣ нарочитый воевода и полководец велій". —
(Синодальний літопис).

— „Много я битв перебув, много примiт я вiдчув — знаю я їх". —
Боброк (Костомаров, стр. 536).

Битва на Куликовому полі (1380 р.) без сумніву є одна із клясичних в історії воєнного мистецтва. Зокрема, по значінню в історичному життю Европи, цю битву прирівнюють до Каталаунської (розгром гунів 451 р.) та Турської (арабів 732 р.). На Куликовому полі вирішилося життєве питання Московської держави; це був переломовий мент її історично-державного розвитку. Цілком зрозуміло, що як перші московські літописці, так за ними і російські історики цілу славу перемоги на Куликовому полі приписали тільки собі. В цілях возвеличення ідеї московської

---

*) Головні джерела, використані до цієї праці:
1. Н. И. Костомаров: Куликовская битва, Т. III, 1903, СПБ.
2. И. Снегирев: Древнее сказаніе о победе... над Мамаем. 1929. Москва.
3. С. Соловьев. Исторія Россiи з древнейших времен.
4. Н. Карамзин. Исторія государства Россійского. (Примітки).
5. Кн. Н. Голицын. Русская военная исторія, 1877, СПБ.
6. Ген. А. Петров. Русская военная сила, 1897. Москва.
7. И. Быкадоров. История казачества, 1920, Прага .. і т. д.

державности вони возвели свого князя Дмитра, прозваного ними Донським, людину глибокомирну і абсолютно невоєнну, на педестал великого словянського героя, а своїй ополченській збройній силі приписали рішення одного із найбільш тяжких боїв світово-воєнної історії. Такі бої закінчуються або блискучою перемогою або повною катастрофою. На такий великий ризик, як це побачимо далі, самі москвини по багатьом, зрештою цілком зрозумілим причинам, а головно вже по складу свого характеру — наважитися не могли і не хотіли. Ми побачимо, що в дійсності ціла справа була вирішена тільки україно-русами, а саме: Волиньским воєводою кн. Боброком та „руським рицарством“ під командою двох Ольґердовичів, які прийшли на допомогу москвинам, і що тільки їм і належить, приписане не по праву другим, мистецьке рішення цього клясичного бою.

Але не цей, сам по собі досить відомий факт є причиною нашої студії. Куликовська битва по своїм причинам, значінню та наслідкам належить без сумніву тільки росіянам і цього від них відібрати ніхто не може і не хоче. Тут ми маємо на думці розглянути цей знаменитий бій у головних його рисах і на основі цього проаналізувати ті два народні характери: український та московський, які зустрілися у цей фатальний мент на Куликовому полі і яскраво виявили воєнно-орґанізаційні здібності, форми, традиції, ідеали, психольоґію—з рештою все те, що ми розуміємо під терміном „воєнна доктрина“ народу. Ми побачимо, що в наших відносинах з Московщиною не має другого такого історичного прикладу, не має другого такого бою, де з такою-би ясністю, з такою подивляючою переконанністю відбилися би два національні характери. Ми побачимо, як на фоні московсько-російської, традиційно історичної воєнної доктрини — різко і ясно, в цілковито закінченій формі, відбивається стара і єдина через усі віки, історично-традиційна воєнна доктрина русько-українського народу.

В історичній ріжниці цих двох національних доктрин, в ґеополітичній ріжниці умов майбутнього розвитку двох держав: Української та Московської, ми і думаємо знайти для України провідну мілітарну ідею майбутнього.

Перед тим, як перейти до розгляду битви на Куликовому полі, потрібно коротенько оглянути загально-політичний стан точасного сходу Европи, причини, які обєднали на Куликовому полі україно-руську та московську збройні сили, як також—і головно—ті умови, серед яких витворювалася кожна з них.

Політичне положення кінця XIV віку виглядало так: на низах Волги лежала, ще могутня назовні, татарська Золота Орда, а на північний захід від неї—два її головні васальні князівства: Рязанське (у стані періодичної руїни з боку татар та москвинів) і прикрите ним, політично вже досить міцне — Московське князівство. За ним, по Дніпру та на захід від нього, закінчилося

вже творення московсько-польського конкурента — Великого князівства Литовского і з переходом до нього Волині, а Галичини до Польщі, остаточне знищення україно-руської державности.

В загальному, литовське панування на українських землях було, як знаємо, досить ліберальне. Литовці не тільки переймали від високо-культурного україно-руського народу його державно-суспільні, релігійні та мілітарні здобутки, але дуже часто бувало так, що й зовсім асимілювалися. Останнє траплялося також з молодими литовськими княжатами, які були посажені на українські уділи, і тоді провідну ролю в їхній діяльності відогравали місцеві національні інтереси, завше і рішучо ворожі всім чужим, хоч би навіть і династично-родовим. Такими цілковито асимільованими княжатами були, прикладом, два Ольґердовичи, сини Яґелла: Андрій та Дмитро. Було багато причин, чому для консервативного, високо-культурного україно-руського народу навіть і це литовське панування було чужим і часто неперносно тяжким. Терен колишньої Великої Київської Держави ще добре памятав своє славне минуле; зокрема на західньо-волинських землях додатковою причиною гострого незадоволення Литвою було припинення її боротьби з Польщею, що вже ніби само по собі заповідало наближення Люблинської унії (1386 р.). Останнє і спричинилося до того, що багато тогочасних українців залишало Волинь і мандрувало на чужину, головно на Московщину.

Одним із таких еміґрантів і був воєвода Дмитро князь Боброк. На жаль ми так мало знаємо про попереднє життя та діяльність цього великого полководця і українця. Боброк був сином волинського князя Михайла Коріята. Це був колись мішаний, русько-литовський, потім цілковито україно-руський, старий волинський рід. Залишивши Волинь, Боброк виринає на Московщині, спочатку у нижегородского князя на посаді тисячника, потім переходить на службу до московського князя. Російських істориків Боброк не цікавив, більш того, вони дуже не люблять навіть згадувати про нього. Лише один літописець намагається охарактеризувати Боброка так: — „Його знали — оповідає він — як хороброго, розумного вояка і боялися його мужности. Досвідчений у битвах, він також добре знався і на чародійствах, чим так вславилася тоді його батьківщина“— (Костомаров, стр. 535). Отже, як бачимо, специфічно московська характеристика. Перебравшись у Москву, Боброк одразу розпочинає енерґійну протилитовську акцію. В той час між Литвою та Московщиною — двома претендентами на збірання „старої руської землі“—вибухла жорстока боротьба, в якій Боброк і бачить якийсь вихід зі склавшогося, цілковито безпорадного політичного положення на україно-руських землях. Ця проти-литовська акція Боброка кінчається його походом на Литву. В 1379 році на чолі московського війська Боброк захоплює україно-литовські городи: Стародуб та Трубчевськ і, що для нас найбільш цікаве, схиляє на свій бік двох удільних князів цієї землі, двох синів Яґелла: Дмитра та Андрія.

Треба думати, в інтересах цих трьох осіб було ослаблення Литви та підтримання молодого Московського князівства, в ті часи ще зовсім не страшного для україно-руських земель.

У XIV віці Московське князівство хутко виростало. Причини такого розвитку російські історики пояснюють ріжно. Прикладом: Карамзін — завдячує це ласці татарських ханів; Соловйов — особливому характеру москвинів та зручному ґеоґрафічному положенню; Погодін — „совпаденію благопріятных случайностей" і т. д. З рештою, це піднесення Москви можна пояснити кожною з цих причин зокрема і всіми ними разом, крім розуміється мілітарних. Московська держава не творилася бойовим залізом та кровю. Але це й зрозуміло. Лісова затишна смуга, в якій виростала Московська держава, довго і певно забезпечувала її народові відповідний спокій. Московський нарід, яко продукт асиміляції словян лісової смуги з фінськими племенами, двох слабих, невойовничих народів, відзначався характером мирним, пасивним, мало здібним до відпору. Після татарського розгрому Київської землі, ті Рюриковичі, які помандрували на північ, у старі свої кольонії, повели за собою і частину україно-руської збройної сили, але там вона була хутко витрачена. Брак відповідного народнього характеру, брак історичної воєнної спадшини, відсутність зовнішньої небезпеки не дали змоги московському народові витворить собі дійсну збройну силу. Московська збройна сила реґресувала й в XIV віці приняла ті орґанізаційні форми, які Київська земля мала ще у початках IX віку. Вона складалася з мійського та сільського рушення. Орґанізаційна та бойова вартість московського рушення відома без дальших пояснень. Вищою стадією розвитку цієї московської збройної сили були т. з. стрілецькі полки, нікчемну вартість яких визнав Петро I і, як знаємо, розігнав їх.

Варто згадати, що підчас князювання Дмитра помічається де-яке оживлення у чинах московської збройної сили, яка на передодні Куликовської битви мала кілька окремих перемог. Але коли розглянемо уважніше всі ці походи, то побачимо, що ті з них, які провадив особисто Боброк, завше кінчалися перемогами, навпаки, ті, які провадили московські воєводи — жорстокими поразками. В 1371 році Боброк громить кн. Олега Рязанського, в 1377 році — Казанських болгар; в 1379 році провадить успішний литовський поход і це той же воєвода Боброк в 1378 році громить татар на р. Вожі, про що не хочуть навіть згадувати російські історики, щоби хоч би цю перемогу приписати кн. Дмитру і підготовити йому славу перед Куликовською битвою. Зате похід 1377 року проти Апарши, який провадить московський воєвода, кінчається ганебною поразкою. Тікаючи, москвини кидають не тільки зброю, але взуття і одіж і прибігають в Москву, дотримуючись історичної істини — цілковито нагими.

Очевидно, що, крім Боброка, таких україно-руських емі-

ґрантів, фаховців воєнної справи, було на той час у Москві досить і вони то й намагалися утворити москвинам потрібну збройну силу, яко противагу литовській.

Оглянемо тепер умови розвитку та стан тогочасної української збройної сили.

Причини творення та піднесення Київської Держави, т. т. України-Руси, виглядали, як знаємо, зовсім інше. Свій розвиток, своє життя й свою славу вона завдячувала тільки своїй збройній силі. Що то була за збройна сила, це нам прекрасно відомо і ще краще у свій час було відомо цілому тогочасному світові. Підчас стихійної монгольської катастрофи вона була знищена, але розуміється не ціла і, що найголовніше, у самій землі та крові україно-руській заховалася її традиційно-історична спадщина. Закутками, де схоронилася частина колись великої тої грізної україно-руської збройної сили були волинські та галицькі землі. Там зберігалися, виховувалися і розвивалися далі її славні бойові традиції. Там потім витворилася та збройна сила, яка зі слів автора „Слова о полку Ігоревому"—„підпирала своїми залізними полками гори Карпатські".—Литовська експанзія на україно-руські землі, що у перших часах розглядалася нашим народом, яко єдино можливий вихід після ставшоїся катастрофи, відбувалася цілковито мирним шляхом. Перебіраючи україно-руські землі і відновлюючи на них боротьбу з татарами, литовці відновлювали і їхню збройну силу, яка й творить в дальшому—під гордою та славною назвою „р у с ь к е р и ц а р с т в о"—підвалину великолитовської збройної сили. Не дикі литовці передавали українорусам воєнну школу, а навпаки україно-руси передавали литовцям воєнно-орґанізаційні форми і свою першоклясову воєнну школу. І ми дійсно бачимо це „руське рицарство", яко цілком окрему частину, яко „нарочите", т. т. реґулярне військо, у всіх боях та походах, які провадили литовські князі. Від 1320 до 1350 р.р. „руське рицарство" під командою своїх воєвод та полковників: Ґромвала, Світольда, Турнала, Ладима, Перунада, Блудича, Прендислава і т. д. бере участь у всіх походах та битвах литовського князя Гедиміна. Від 1350 до 1370 р. „руське рицарство" під проводом литовськ. князя Ольґерда відзначається в боях проти ливонців, німецьких рицарів і в знаних боях з татарами. В 1380 р. „руське рицарство", як побачимо далі, залишає литовськ. князя Яґелла і бере участь у Куликовській битві. В 1401 р. „руське рицарство" під проводом своїх воєвод та полковників: Рогдая, Громвала, Поленича, Колядича, Купелдея і т. д. знову разом з литовцями та поляками бере участь у поході проти хрестоносців. В 1409 році „руське рицарство" за особливі заслуги отримує грамоту польського короля Яґелла. В 1410 році цьому самому „руському рицарству" завдячують розгром тевтонських рицарів під Таненберґом. В 1439 році знову бачимо „руське рицарство" зі своїми воєводами та полковниками: Світольдом — князем Сі-

верським, Станаєм, Гудимою, Блудичем, Бурлеєм, Дулимою, Претичем, Артазієм, Тризною і т. д. на цей раз на Уґорщині, де вони допомогають уґрам громити турків. Таких прикладів можна навести досить, але вже й повищі у потрібній мірі свідчать, що то за збройна сила було оте „руське рицарство".

В боях за чужі інтереси українська недержавна земля витрачувала свій безцінний скарб, але з другого боку тільки цьому і завдячується схоронення военно-історичного спадку та традиції, того, з чого потім витворилася козаччина — племя того-ж славного народу руського, з того покоління військо. У другій половині XV віку це „руське рицарство" зникає. Частина асимілюється поляками, друга розчиняється у народному рухові — козаччині. Це було оте саме „руське рицарство", яке, розчинившися у козаччині, надало їй національно-політичні ідеали і підняло її до велитенської української визвольної боротьби.

Незаперечність цього підтвержує і літописець-козак Самуїл Величко у свойому „Сказанії":

— „нам кшталтом оних древніх Русов, предков наших, кто може возбранити діяльности воїнственної і уменшити отваги рицерської".

Дмитро Вишневецький, кн. Ружинський, Хмельницький, Кричевський, Головацький, Морозенко, Нечай і т. д. і т. д.—все це були ближчі нащадки того самого „руського рицарства". Що то за збройна сила були українські козацькі полки і яка ріжниця була між ними та московськими стрілецькими полками — це ясно без пояснень.

Отже так виглядав характер та історія розвитку двох збройних сил: української та московської і така була між ними ріжниця.

Але нам можуть закинути, що таке трактування питання є специфічно українське, що воно намірено і тенденційно намагається виявити ріжницю двох характерів, принизити один, тому що він є московський, і вихвалити другий тому, що він має бути українським. Отже потрібно звернутися до російських істориків і пошукати там, як вони задивляються на цей предмет. Соловьйов— обговорюючи початок творення Московської держави і намагаючися вияснити ті причини, в силу яких північним князям пощастило утворити таку державу, а південні не змогли цього зробити, зупиняється на двох князях—двох конкурентах цієї доби: Всеволоді III-му (Велике гніздо) та Мстиславові Удалому (синові Мстислава Хороброго) і у характерах цих двох князів хоче бачити історично-традиційну персоніфікацію „Сѣвера и Юга".

—„Всеволод III—говорить Соловьйов—был истый князь сѣверовосточной Руси. Он был очень осторожен, не охотник до рѣшительных дѣйствій, до решительних битв, которими можно было вдруг выиграть, но можно и вдруг потерять; уступчив в тѣх случаях, гдѣ видѣл успѣх невѣрный, но постоянен в стремленіях

к достиженію цѣли, а цѣль эта, как у него, так и у потомков его — пріобрѣсть как можно больше владѣній, усилить себя за счет всѣх других князей“... Для цього, говорить він далі, Всеволод III тримався тої політики, що сварив князів між собою, ослаблював і потім підбивав їх.

—„Мстислав Удалой — говорить далі Соловьйов — образец южно-русского князя и слѣдовательно противоположный по характеру Всеволоду III. Он не думал об усиленіи себя за счет других князей, не думал об умноженіи своих волостей, но заботился только о том, как бы прославить себя воинскими подвигами, любил рѣшать споры битвами, в которых видѣл суд Божій. С дружиною своею, славною также храбростью, он переѣзжал из одного конца русских владѣній в другой, являлся всюду, гдѣ только нужно было защишать слабого от сильного и поддержать старину“.

Цей-же Мстислав, як знаємо, розгромив Всеволода III, коли останній хотів підбити під себе Новгород.

Утрировочна войовничість Мстислава, цього прадіда всіх українських отаманів і сумного героя Калки, очевидно ясна з цього прикладу. Але не всі українські князі були такі розбишаки, як Мстислав. Були дуже войовничі, але й розумні, поважні, чесні до себе і навіть до своїх ворогів. Отже, причини, чому українським князям не пощастило утворити в той час державність, були значно складніші, але що торкається тої основної мілітарної ідеї, яку Соловьйов вкладає у „Сѣвер“ та „Юг“, то з нею, розуміється, можна охоче погодитися.

І тому, доходячи по Соловьйову до доби князя Дмитра Донського і ознайомлюючися з цим смиренним, незлобивим, слабодухим, безвольним, абсолютно неосвіченим — „аще и книгам неучен бѣаша добрѣ, но духовныя книги в сердцѣ своем имяше“ (Соловьйов) — т. т. типовим—„истинно сѣверным князем“, нараз дивуєшся — відки у цього князя зявилася раптом така рішучість до битви, в якій можна було „вдруг выиграть, но можно и вдруг потерять“. – Як побачимо далі, і не тільки „вдруг потерять“, але обставини складалися так, що могло навіть не лишитися і спогаду про Московське князівство. Якже це так сталося? На це і має дати відповідь послідуюче.

Битва на Куликовому полі. Кріваві розлади у Золотій Орді за ханський стіл, шукання окремими претендентами підтримки у своїх васалів, зокрема у Москви, зручне використання останньою цього слушного часу до свого політичного підсилення і нарешті захоплення ханського столу енерґійним Мамаєм, який хотів возстановити захитаний було „status quo ante“ — це були головні причини Куликовської битви. Несподіванно перед Москвою стало фатальне питання — приняти ультиматум Мамая або перенести рішення справи на поле бою. Слабодухий князь Дмитро не міг вирішити такої справи. Він їде

до митрополита Кипріяна за порадою. Той оповідає йому приказку про змію, що коли її бьють, вона ховає лише голову, а все тіло віддає на катування. — „Віддай сребро й золото, віддай все, що маєш, віддай славу і честь — заховай лише голову, т. е. твою віру" — радить Дмитру високий духовний достойник. Князь Дмитро їде до Св. Сергія — самого найбільшого політичного та релігійного авторитету Москви. Цей достойник так само радить — „почти дарами й честью нечестивого Мамая, Господь увидить твое смиреніе и вознесет тебя, а его неукротимую ярость низложит". — Отже з цього видно, що в рішучий мент політична думка Москви також рішуче схилялася до приняття першого рішення. Але поруч з цією „пораженческою" політичною думкою, у Москві відчувається якась сильна закулісова воля, яка весь час мутить і підбурює кн. Дмитра приняти друге рішення. Це був воєвода Дмитро князь Боброк, якому Москва завдячувала щасливе вирішення попередніх спорів з сусідами. Політичні впливи Боброка станути нам ще больш зрозумілими, коли додамо, що до того він був вже у той час зятем кн. Дмитра Московського, а саме одруженний з його сестрою Ганною.

Російські історики не хочуть про це згадувати, бо це не відповідає їхним завданням, але повстає питання: на що Боброк це робить? Хоче вислужитися перед москвинами — точніш — ще більше налякати їх своєю мужністю? Коли-би так, це булаби його особиста справа. Але, як побачимо далі, за кілька днів до битви Боброк їде до Ольґердовичів, які — „отца своего оставиша поругана", з 40,000 „руського рицарства" форсованим маршем — „приспѣшася вборзѣ" — йдуть на допомогу москвинам, а слідом за ними, в двох переходах, тим самим шляхом йде їхній батько Яґелло — громити разом з Мамаєм Москву.

Отже причин такої енерґійної діяльности Боброка треба шукати десь інде, правдоподібно в тогочасному стані україно-руських земель. На жаль це питання ще не зацікавило українських істориків, але в нашому досліді воно не має домінуючого значіння. Нас цікавить самий факт участи в Куликовській битві україно-руської збройної сили і та роля, яку відограє „руське рицарство" у рішеннях цього клясичного бою.

Отже в Москві стався великий сполох. Другий ультиматум Мамая був ще більш різким, політично він відкидав Москву до її вихідного положення. Справа ускладнялася ще в більшій мірі тим поводженням Литви, яка захотіла використати це критичне положення Москви і остаточно придушити свого конкурента. Зрештою в Москві перемогла воля і слабодухий князь Дмитро схилився перед нею — справа мала вирішитися на полі бою. Обєктивно потрібно визнати, що це рішення викликало потрібне піднесення у московських землях. По всім московським, союзним та підвладним землям оголошена була мобілізація. Всім рушенням наказувалося до дня 15 серпня 1380 року стягнутися до

м. Коломни. Не чекаючи відповіди на поставлений ультиматум, енерґійно вів свої підготовлення і Мамай. Підняті були всі підвладні орди, васальні степові та кавказькі народи, запрошені ґенуезькі війська озівських та чорноморських кольоній і т. д. Мамай надавав велике значіння цьому походові і мав намір перевести його при повному напруженню всіх збройних сил Золотої Орди. Він вирішив не тільки покарати Москву для прикладу другим, але й забезпечити себе від подібних прецедентів на майбутнє, поділивши її землі між сусідами. З Литовськ. кн. Яґеллом та Рязанським Олегом були уложені союзні умови і, за рахунок майбутнього розділу московських земель, від них вимогалася участь у поході. Місцем зєднання татарсько-литовсько-рязанських збройних сил були призначені береги р. Оки у верхівя Дону, куди всі союзні війска мали прибути до 1-го вересня 1380 року. У початках серпня Мамай перейшов р. Волгу і, приєднуючи по дорозі надходячі відділи, потягнувся до гирла р. Вороніжу, маючи на увазі форсувати там р. Дон і зєднатися з кн. Яґеллом. Приблизно у цих днях вирушив з литовським військом у призначене місце і кн. Яґелло.

Дня 20 серпня кн. Дмитро виступив з Москви на Коломну, де вже зібралася більша частина рушення, а 26.VIII, після паради на Дівичому полі, вирушив з московським військом на південний захід, лівим берегом р. Оки до гирла р. Лопасні. 29.VIII московське військо форсувало р. Оку і рушило на південь на зєднання з україно-руським військом. Згідно літописам, сила московського війська мала виносити 150,000 чол. Підчас цього походу кн. Боброка не було при московському війську. Покладаючи особливу надію на „руське рицарство“ і надаючи виключне значіння своєчасному прибуттю його, кн. Боброк вирішив сам привести його. З цього видно, що між кн. Боброком та двома Ольґердовичами раніш була про це умова і прибуття Ольґердовичів, всупереч тенденційним твердженням російських істориків, не було несподіванним для кн. Дмитра Московського. Це підтверджує литовський похід 1379 року, коли кн. Боброк схилив цих самих Ольґердовичів на свій бік. Для Мамая це розуміється могло залишитися таємницею, так як і Ягелло міг довідатися про це у останню хвилину. Отже „руське рицарство“ з-під Чернигіва форсованим маршем йшло на зєднання з московським військом. Згідно архангелогородського літопису сила „руського рицарства“ мала виносити 40,000 чол. Літописці досить драматично описують мент прибуття „руського рицарства“, яке:

— „приспѣшася же на Дон вборзѣ и наѣхавша великого князя у Дону на брезѣ стояща і ту совокупишася велицы... и силу свою видѣвше возрадовавшася яко Іосиф и Веніамин“...

Кн. Дмитро у радощах повідомляє Св. Сергія:

— „Ольґердовичи прийдоша ко мнѣ на пособь со многими силами, отца своего оставиша поругана“. —

Зеднання відбулося 3/4.IX у верхівя р. Дону, а 5.IX русько-московське військо підійшло до р. Дону, у тім його місці, де вливається р. Непрядва. Наспілі перші вістки про ворогів: 29.VIII Мамай днював у Кузьминої Гати (на висоті суч. залізниці з Липецьку до Ельця), у цей-же день Яґелло днював під м. Одоївим на р. Упі. Де був кн. Олег Рязанський зі своїми силами, лишалося незясованим. Зглядно таких відомостей кн. Дмитро скликав воєнну нараду. Поставлено було питання — „що робити далі?“

Головний командант зеднаних русько-московських збройних сил воєвода Боброк пропонує свій плян:

1. Зараз-же перейти Дон.
2. Хутко й рішуче кинутися на Мамая.
3. Розгромити Мамая перед тим, як він зеднається з Яґеллом та Олегом.
4. Мамай не чекає такого маневру, а підчас його переведення р.р. Дон та Непрядва прикриють русько-московське військо з запілля від Яґелла та Олега.

Два Ольґердовичі: Дмитро та Андрій — молоді вояки, але вояки одної старої україно-руської воєнної школи, одної традиції, одної психольоґії з воєводою Боброком, зараз же і рішуче стають на його бік. Всі московські князі та воєводи рішуче висловлюються проти такого пляну й доводять:

— „надобно нам оставаться на этой сторонѣ Дона. Врагов много и татары и рязанцы и литва. Оставим за собой рѣку трудно будет итти, мы должны себѣ удержать путь назад“.

Воєвода Боброк намагається переконати москвинів у противному, обидва гарячі Ольґердовичі кричать до кн. Дмитра:

— „Если хочеш крѣпкого бою, вели сегодня-же перевозиться, чтобы ни у кого мысли не было назад ворочаться, пусть каждый без хитрости бьется, пусть не думает о спасеніи, а с часу на час себѣ смерти ждет, а что говорят у татар сили велики, то что на это смотрѣть, не в силѣ Бог, а в правдѣ“.

Ширше з перебігом цієї наради можна ознайомитися у Костомарова та ґен. Пирогова. Ґеніяльного пляну Боброка москвини психольоґічно не могли зрозуміти, він просто не укладався в їхні голови і єдине пояснення йому було, що він — „чародійство“ Боброка. Літописці описують воєводу Боброка, яко великого чарівника. Докладно оповідають, як він переконує кн. Дмитра приняти бій, як водить по полю, падає на землю, прислухається, як гудить земля, як плаче вітер, показує багато дивних фокусів і нарешті віщує море крови, силу трупів, але і перемогу. Князь Дмитро, вражений такими чарами Боброка, мав заплакати і сказати, що оскільки Бог вимагає такої жертви для перемоги, то най на те буде Його воля. Зрештою ідея та плян битви, запропоновані великим українським полководцем, були прийняті. Дня 7.IX русько-московське військо почало хутко бу-

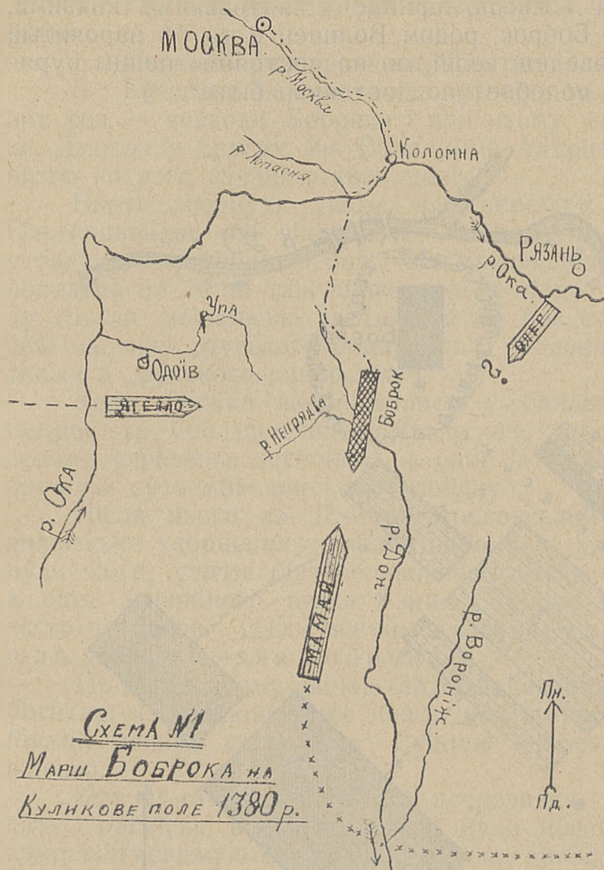

Схема №1
Марш Боброка на Куликове поле 1380 р.

дувати мости через Дон. Піхота переходила по мостам, кавалерія — бродами нижче мостів.

Над вечір настигли нові відомості про ворогів: чолові відділи Мамая зустрінуті були у 8 верстах від переправи; у цей же день Яґелло вирушив з Одоїва до Непрядви. Про Олега по старому ніяких відомостей. *) (Схема № 1).

В ніч з 7 на 8.IX 1380 р. переправа русько-московськ. війська закінчилася. Ранком 8 вересня Куликове поле застелив густий туман, який коло 9-ої години ранку поволі почав розходитися. Вороги раптом побачили один одного. З-за туману Мамай спізнився на кілька годин підійти до переправ, а з-за впертости москвинів Боброк чуть не спізнився перейти Дону.

Воєвода Боброк хутко почав шикувати свої сили у бойовий лад. Літописець записує:

---

*) В бою на Куликовому полі Боброк розпоряджував приблизно 200.000 русько-московським військом. Сили Мамая не відомі, але їх було мінімум в два рази більше. Є лише один літописний запис, згідно якого Мамай ніби-то особисто повідомляв кн. Дмитра про свої сили, що він має — „12 орд та 3 царства, а князей 33, опріч польских, а моей силы 703,000 і послѣ того числа пришли ко мнѣ великіе орды і тѣм числа не вѣдаю“ (Карамзін).

Про сили Яґелла також нічого не відомо. Відносно характеру татарської збройної сили, то по своїй боєздатності, особливо що торкається кінноти, вона без сумніву перевищувала московське рушення. Що до загальної татарської тактики, то, згідно Карпіні та Рубриквіса, вона полягала у тому, щоби в мент бою охопити ворожий бойовий лад кіннотою з флянґів. В центрі свойого бойового ладу татари ставили піхоту.

— „Єсть же нѣкій воєвода, прийде с литовскими князими, именем Дмитрій Боброк, родом Волинец и то бѣ нарочитый воєвода и полководец велій, он по достоянію полцы оурядил, елико кому подобает по достоянію быти“…*)

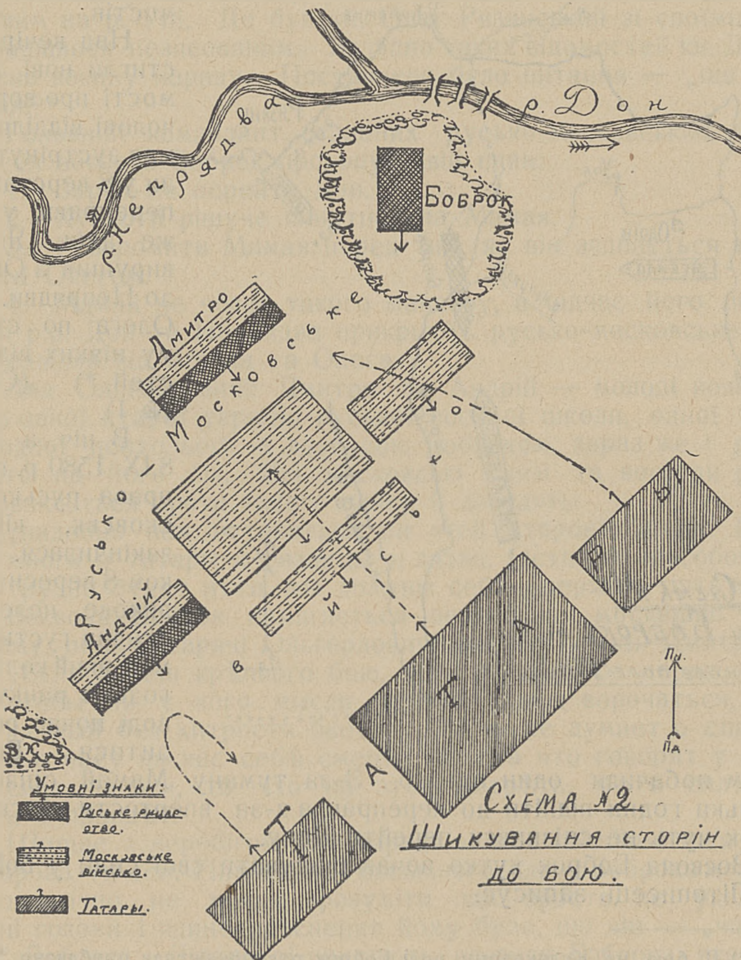

Схема №2. Шикування сторін до бою.

Бойовий лад Боброка складався з шости частин (схема № 2):

1. Центр — (великий полк) в команді кн. Брянського.
2. Передовий полк — брати Всеволодовичі.
3. Лівий флянґ (полк лівої руки) — кн. Білозерський.

*) Літописець записує — „прийде с литовск. князими“. Карамзін слушно зауважує „не прийде“, бо Боброк давно був у Москві. Отже треба читати „приведе“. Для чого літописець так записав — зрозуміло.

4. Правий флянґ (полк правої руки) — кн. Андрій Ольґердович.

5. Окремий резерв — кн. Дмитро Ольґердович.

6. Головний резерв — під проводом команданта всіх збройних сил — воєводи Боброка і при ньому, на ролі комісара, брат кн. Дмитра у других, кн. Володимир Андрієвич, з бойовою діяльністю котрого ознайомимося далі.

Варто звернути увагу, для перебігу боя, на місця двох Ольґердовичів, які відіграють, як побачимо далі, головну ролю у тактичному рішенню боя. Не можна допустити, щоби Боброк поставив би їх на такі відповідальні місця і дав би їм у команду тільки московські частини; отже без сумніву вони мали при собі частину „руського рицарства". Головний резерв складався тільки з „руського рицарства".

Коли війська вишикувалися у бойовий лад, кн. Дмитро, Боброк та Ольґердовичі виїхали на горбок — „и видѣ полцы вельми учрежены достойно", а один із Ольґердовичів — „ркуще: подобны суть македонському войску".

Після цього кн. Дмитро Московський скинув своє великокнязівське узброєння, наказав одному з улюблених бояр одягнути його, стати біля великокнязівського стягу, а сам убрався в одіж звичайного вояка і зник. Більше за весь час бою його ніхто не бачив. Ціла великокнязівська влада перейшла до рук князя Боброка.

По татарському звичаю бій розпочався єдиноборством. Обидва богатирі (з московського боку інок Пересвіт) упали мертвими. Мамай двинув свої сили. Рушило вперед і русько-московське військо.

Біля 11-ої години дня бій розпочався. Місце бою, як доводять і російські воєнні історики, було цілковито випадковим, це саме підтверджують і літописці, коли оповідають, що від Оки до Дону дорогу війську московському показували сурожські гості (купці). Отже ні москвинам, ні тим більше воєводі Боброку місцевість не була відома і т. ч. бій на Куликовому полі носить ясно виявлений характер зустрічного бою. Очевидно, що для такого полководця, яким був воєвода Боброк, вистарчило одного погляду, щоби зважити всі можливі вигоди такої випадкової місцевости. Релєф місцевости складався з широкого, до 10 верстов, відкритого, горбистого терену, на кінцях прикритого р.р. Доном та Непрядвою. Флянґи бойового порядку прикривали вкриті лісками яри, на дні яких текли невеличкі струмки або річки.

Така місцевість на флянґах не давала татарам змоги розгорнути свою кінноту, зате на фронті обидва вороги сходилися на зустріч з горбів у долину, де зрештою і зійшлися.

В центрі татарського бойового ладу, в густих кольонах, йшла ґенуезька піхота, флянґи якої огортала татарська кіннота. Передовий московський полк, який натрапив якраз на цю піхоту, в оден мент був збитий і перекинутий на великий полк. В пер-

ший мент татари проривають навіть великий полк. Російські історики говорять, що Гліб кн. Брянський та моск. воєвода Веніямінів знову привели його до порядку. Але не забуваймо, що ззаду великого полку стояв з окремим резервом Дмитро Ольґердович.

Перші напади татар, і як побачимо далі, всі послідуючі, скеровані на правий флянґ — на Андрія Ольґердовича, завше і з успіхом відбивалися. Ми не будемо ширше спинятися над тактичним рішенням цього бою, тим більше, що і думки російських воєнних істориків трохи розходяться між собою. Прикладом, Голіцин ставить головний резерв у лісі за правим флянґом, а Петров — у лісі за лівим флянгом. Дослід ґен. Петрова пізніший, більш обґрунтований і, коли приймемо його за основу нашої студії, то тим з більшою очевидністю виявиться та роля, яку відограло і у тактичному рішенню „руське рицарство".

Отже жорстока січа точилася з 11-ої години ранку до 3-ої години дня з переважаючим успіхом по татарському боці. Біля 2-ої години дня татари збивають лівий флянґ, кидають його на центр і починають оточувати великий полк з лівого флянгу та з запілля. В цей мент Дмитро Ольґердович хутко міняє фронт свого окремого резерву на схід і положення також хутко відновлюється. Центр змикається, на його флянґах два Ольґердовичі-Дмитро та Андрій з „руським рицарством" творять непереможні опірні пункти, об які розбиваються всі божевільні татарські атаки (схема № 3). Жорстокий бій триває далі. Зате у головному резерві починає ремствувати кн. Володимир Андрієвич і вимогає від Боброка кинути у бій останній резерв, обвинуваючи його у зраді:

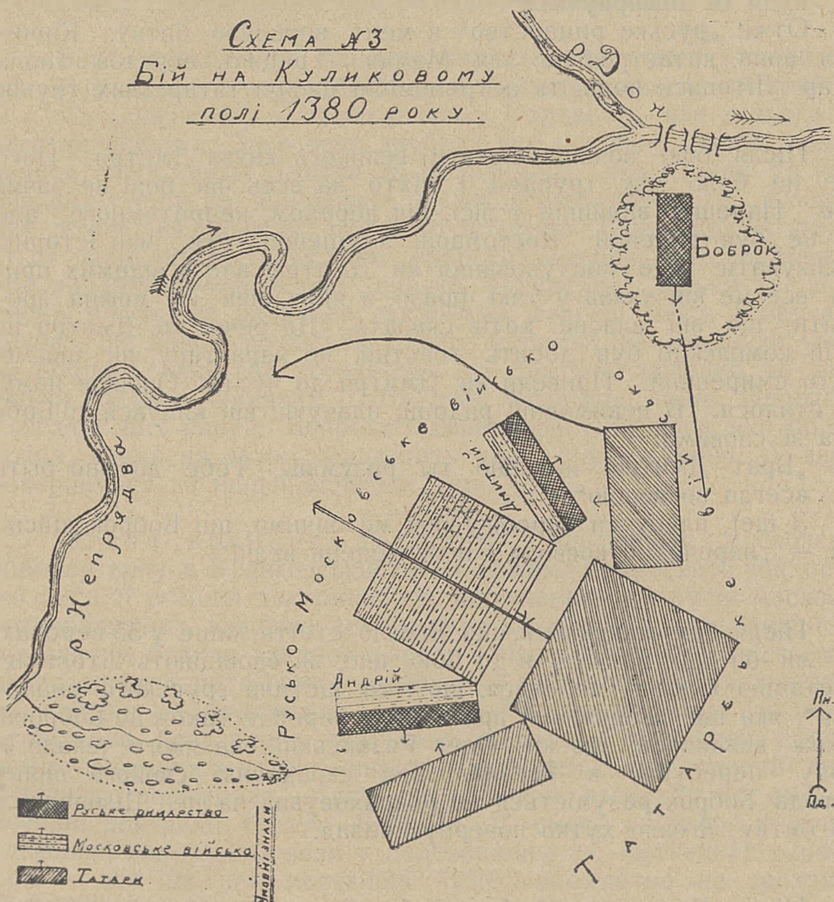
— „к чему стоим здѣсь праздно — кричить він до Боброка— кому помагать будем, когда враги истребят все наше войско?"

Але воєвода Боброк концентрує цілу свою увагу на перебігу боя, перед ним розгортується другий акт його ґеніяльного заміру — переводиться „Ermatungs-Strategie", а тут потрібно ще утихомирювати та переконувати великокнязівського достойника. Підчас цього першого вибуху кн. Володимира, чародій Боброк намагається довести йому, що зараз не та година, що відповідна чарівна година має хутко надійти і тоді потрібно буде виступити.

Два молоді Ольґердовичі, перейняті глибокою вірою у свого воєводу і яких єднає з Боброком отой мольтковський „Fluidum", сміло і відважно ведуть бій далі, знаючи у свою чергу, що тільки на них і почиває віра Боброка, а у запіллю знову вибухає кн. Володимир, знову вимогає кинути останній резерв. До цього достойника приєднується ще де-хто і вони ставлять Боброку катеґоричну вимогу виступити. На цей раз Боброк не витримує і починає лаятися. Кричить на них і обзиває „дурнями", але потім, щоби заспокоїти їх, звертається до свойого „ча-

родійства“ і знову віщує, що зараз „не туди вітер віє“ і з цих причин не можна виступити.

Біля 3-ої години дня Мамай кидає свої останні резерви. Шалена атака скеровується на центр, на великий полк і та-

тари проривають його. Упав великокнязівський чорний стяг. Татарська кіннота в обхід лівого флянґу заскакує у запілля і доходить до р. Непрядви. Ще один мент і почнеться катастрофа. В цю і рішаючу годину воєвода Боброк кидає свій останній резерв і з лісу несподіванно і хутко вискакує „руське рицарство“.

„Великий Бог християнський — так мали кричати згідно літописців татари — біда нам! Русь перехитрила нас, гірших ми побили, а кращі тепер на нас навалилися“.

— „Почали бити татар зо всіх боків — говорить Костомарів (стор. 539) — а татари спочатку занадто горячилися і обезсилили себе. Виявилося, що коли напали на них свіжі сили, у них коні притомилися і руки ослабли і ноги стомилися і у безладді вони не бачили і не знали де свої, де чужі, куди їм повернутися“.

Отже „руське рицарство“ в мент вирішило битву. Кінчилася вона катастрофою для Мамая. Трицять верстов гнали татар. Літописи подають астрономічні цифри татарських трупів.

Після бою почали шукати великого князя Дмитра. Його ніде не було між трупами і ніхто за весь час бою не бачив його. Нарешті знайшли у лісі, під деревом, непритомного, але він не був ранений. Костомарів змушений був, яко історик, аналізувати таке поступовання кн. Дмитра, але з відомих причин все це він уклав у такі фрази, з яких ніяк не можна зрозуміти, що він власне хотів сказати. До речи: кн. Дмитро по своїй комплекції був досить товстий, по характеру, як знаємо, надто смиренний. Привели кн. Дмитра до чуття. Оповіли йому, що сталося. В невимовній радощі, плачучи, він кинувся до Боброка зі словами:

— „Брат Дмитрій истинно ты разумлів. Тебе должно быть всегда воєводою“.

З ідеї, пляну та перебігу боя ми бачимо, що Боброк дійсно був — „нарочитий воєвода і полководець велій“.

Після бою виявилося, що Яґелло стоїть лише у 35 верстах. Він міг-би ще встигнути до бою, але, як оповідають літописці, в останню хвилину побоявся, що і та частина „руського рицарства“, яка ще залишилася при ньому, перейде також до Боброка. Також виявилося, що кн. Олег Рязанський, на якого чекали зі сходу, перебуває в Яґелла. При складенню свойого пляну воєвода Боброк розуміється не розраховував на це. Дізнавшися про битву, Яґелло хутко повернув назад.

Після Куликовської битви було ще три великі татарські навали на Московське князівство. В 1382 р. хан Тохтамиш громить цілу Московську землю і місто Москву. В 1395 році Тамерлан громить Тохтамиша і рушає на Москву, але передумує і повертає назад. Мрії про Індію та Еґіпет, якими був зачарований Тамерлан, убогість Московської землі тай суворий клімат — все це наразі врятувало Москву. Зате в 1400 р. мурза Едиґей надолужує це і громить Московщину ґрунтовно. Підчас цих навал не було „руського рицарства“ — нікому було рятувати Московщину. Як знаємо, „руське рицарство“ замирюється знову з Яґеллом і готується на цей раз рятувати Польщу від тевтонів. Де

був і що робив під цей час Боброк — на це джерела не дають відповіди*).

Але обставини сприяли москвинам і всі ці погроми не мали вже для них рішаючого значіння,—того, чим могла-би закінчитися перемога Мамая. Татарська могутність розвалювалася і одною з головних причин цього був розгром її Боброком.

Варто згадати ще відносно характеру літописних оповідань про Куликовську битву. Московські літописці намагалися зробити із своїх „сказаній" — слово о полку Ігоревому, але з цього нічого не вийшло. Зате вони зробили все потрібне, щоби возвеличити своїх князів Дмитра та Володимира, яко єдиних та найбільших героїв та виновників Куликовської перемоги. Слідами цих літописців пішли всі російські історики. Про Боброка згадується лише мимохіть, яко про „мудрого" воєводу, що „перебував" при кн. Володимирі, а про „руське рицарство" більшість літописців навіть не рахувала потрібним взагалі щось згадувати. Цікаво, що навіть російські воєнні історики не звернули уваги на Боброка, який дав стратеґічні та тактичні рішення, до яких тільки доходив Фридрих і остаточно оформив лише Наполеон. Розгляду цих рішень Боброка і характеристиці його, яко полководця, маємо на думці присвятити нашу другу студію, а зараз повернемося до нашої основної теми.

Огляд воєнних доктрин. Аналізуючи московську збройну силу в Куликовській битві, можемо накреслити такі основні риси її воєнної доктрини. У порівнанню до русів москвини розпоряджують великою армією, але ж низької кваліфікації і з цілковитим браком воєнної школи. В пляні війни відсутність ясно окресленого стратеґічного наміру. Бій приймається в розрахунку на випадок — московське „авось". Пасивність, брак волевого стрімлення, брак віри у свої сили, передача ініціятиви ворогу, намір прикритися стратеґічними просторами, яко єдиний вихід з тяжкого положення — все це основні елементи московської воєнної доктрини. Школа Боброка, її смілі, енерґійні й рішучі завдання, непорушна воля у переведенню їх, мистецьке рішення бою — все це для москвинів чуже і абсолютно не зрозуміле (чародійство). Московський літописець, несподіванно для самого себе, окреслив у кількох словах цілу московську воєнну доктрину, що потім стала традиційно-непорушною і на ціле історичне життя Російської імперії.

— „Надобно нам оставаться на этой сторонѣ Дона" —	пасивність, брак стратеґічного заміру („оставаться"—для чого?), передача ініціятиви ворогу.

---

*) Мається лише звістка, що Боброк мав підписати тестамент кн. Дмитра Московського та що від нього пішли князівські роди: Волинських та Вороних. (Русск. біогр. словарь Бякстер. СПБ. 1908).

— „Врагов много и татары и рязанцы и литва" —	брак віри у свої сили.
— „Трудно будет итти" —	брак стратеґічної цілі (куди— „итти"?) і волі дійти до неї.
— „Мы должны себѣ удержать путь назад" —	відворот, яко єдине, ще заздалегідь ясно окреслене рішення.

Різким контрастом у словах того ж літописця бренять основні мотиви україно-руської воєнної доктрини.

— „Если хочеш крѣпкого бою" —	ясно окреслений стратеґічний замір і ціль (для чого „крѣпкого" бою — знищити ворога).
— „Вели сегодня-же перевозиться" —	ініціятива, енерґія, хуткий, рішучий напад.
— „Пусть каждий без хитрости бьется" —	непорушна воля.
— „Пусть не думает о спасеніи..." —	відсутність навіть натяку на пасивність.
— „А что говорят у татар сили велики, то что на это смотрѣть" —	абсолютна віра у свої сили.
„Не в силѣ Бог, а в правдѣ—	(т. т. у вмінню)—висока воєнна школа, вікова традиція.

Очевидно, що у витворенню пасивної воєнної доктрини москвини не є винні, у них, як ми бачили вище, просто не було історичних причин для витворення другої. Таких причин у них бракує і в дальшому, коли Московське князівство перетворюється у царство і нарешті в імперію. Обставини творення Російської імперії були ще більш сприятливі, ніж Московського князівства: на заході вона зустріла слабіючу Польщу, на півдні—підгниваючу Турцію, на сході—струхнилі Хіни. Російська імперія поширювалася по інерції, бо просто не зустрічала перешкод на свойому шляхові. Тільки на тих кордонах, де починалися впливи сильних держав, російська експанзія нарешті зупиняється. Але це навіть втішило росіян. Прикладом Куропаткин, колишній військовий міністр, на стр. 98 своїх „Записок" (Берлін, 1911 р.), цілком відверто оповідає, що у свій час, він з задоволенням змушений був констатувати, що з припинення такої ненормальної російської експанзії зрештою був:

—„вывод в високой степени важный и успокоительный". —

До своїх останніх кордонів Російська імперія дійшла тільки завдяки безсиллю підбиваємих нею народів. Росіяне з погордою задивляються на свою боротьбу з Швецією. Але, по—перше: знесилив та зруйновав Швецію не Петро I, а сам Карло XII, цей „злий хлопчина" шведського народу, по—друге: відома перемога Петра це не більш як „совпаденіе благопріятних случайностей".

бо те, що робив Карло XII, часто йшло на користь росіянам. Говорити про існування явно виявленної активної воєнної доктрини в російській армії Петровського часу неможна вже з тої простої причини, що ця армія тільки народжувалася, перебрати від минулого вона нічого не могла, що підтвержує розгін Петром І стрілецьких полків. Але, полишаючи навіть це, бачимо, що на історичному шляхові Росії—Швеція фактично була єдиним серйозним ворогом і було би зрештою дивним, як-би ця боротьба між Голіятом та Давидом кінчилася би інакше. Вісімнацятий вік був надто живим і цілковито ненормальним для Росії. Це підтвержують попередні і послідуючі віки. Але, навіть і в цьому вікові, чини російської збройної сили відзначалися лише масовою навалою на слабого ворога. У всякому разі в боротьбі с Прусією активну воєнну доктрину бачимо тільки по стороні Фридриха. Росіяне завше обороняються, часто правда з успіхом, коли Фридрих робить дурниці. Епізодичним явищем російської воєнної історії був Суворов (походив з норманів), ніби якраз для того, щоби підкреслити, що то не є правило, яке не має винятку. Що це був виняток, про це свідчить та єдина історично-традиційна воєнна доктрина московсько-російського народу, яка проходить перед нами через усі віки від Всеволода III, через Миколу II і кінчається Денікиним.

Розуміється, у відношенню до слабого ворога Росія вживала і спеціяльної „активної доктрини", оформленої у клясичному вислові: „закидаємо шапками".

Росія потребувала 60 років, щоби закидати шапками Кавказ; 200 років кидала шапками у Турцію й всеж не закидала. Зате у той час, коли Росія зустрічала якусь сильну волю і перед нею вставав справжній ворог, вона зараз же поверталася до своєї традиційно-історичної пасивної воєнної доктрини. Вищезгадані слова московського літописця можна з таким же успіхом прикласти як до війни 1812 року, так до Кримської 1854—5 р.р., Японської 1904—5 р.р., і нарешті Великої війни 1914—18 р.р. В 1812 р. Росію врятували її простори, в послідуючих війнах справа кінчалася ганебними поразками. Велика війна, це так би мовити, вінець російської воєнної доктрини.

Очевидно, що кращі представники старої російської армії серйозно замислювалися над таким станом російської воєнної школи і пробували знайти якийсь вихід. В наслідок цього в 1912 році стався цікавий випадок. Під цей час у Франції відомий полковник Мальмезон читав свої знамениті реферати, у яких вимагав зміни французької пасивної воєнної доктрини. Це дало привід і російським воєнним письменникам розпочати акцію на сторінках „Русскаго Инвалида" про потребу зміни також і російської пасивної воєнної доктрини. Але у відповідь на це, в ближчих числах „Р. И." зявилася півофіційна замітка, в якій дослівно, ясно і зрозуміло, стояло слідуюче:

— „русская армія будет дѣйствовать так, как будет приказано свыше“.*)—

Але зрештою і ці реформатори не мали рації. Росія-це був конґльомерат народів, обуяних не тільки центрофуґальними силами, але часто навіть ворожими один до одного. Не можна було вдихнути в цей всеросійський інтернаціонал одної думки, одної волі, одної мрії. Активну воєнну доктрину може мати тільки нація, але й для цього потрібні: по-перше—основи (історичні, ґеоґрафічні, психольоґічні), по-друге—причини (національні, політичні, економічні і т. д.). Активна воєнна доктрина—це спільна енерґія одної нації.

Переходячи до оцінки україно-руської збройної сили в Куликовській битві і підсумовуючи згадані повище її окремі риси, бачимо:

1. У бій іде незначна по кількості, але висококваліфікована збройна сила.
2. У протилежність московській пасивній—вона несе з собою ясно і різко виявлену активну воєнну доктрину.
3. Рішення цієї школи відзначаються сміливістю, ришучістю, енерґією і непорушною волею.
4. Помічається стрімлення оперувати по головним операційним лініям, з ясно окресленою стратеґічною ціллю—це є прикмети високої школи.
5. У переведенню тактичних рішень відчувається висока техніка.
6. Загальне переведення бою, тримання себе в бою—свідчать про глибоку, вікову традицію.

Оглядаючи багату українську воєнну історію через усі її часи: до—князівські, князівські, переходові, козацькі і нарешті—в наші часи, бачимо, як червоною смужкою, через усі віки і через усі бої проходить одна і та сама активна воєнна доктрина, починаючи від нападів антів на римлян і кінчаючи останнім Зимовим походом 1921 року. Зараз переконаємося, що в українській воєнній історії можемо знайти не тільки точні відбитки Куликовської битви, але навіть більш того—вищі стадії розвитку цього бою. Боброк нічого не видумав, все було до нього і все було після нього. Це, розуміється, ні в якому разі не умалює Боброка, яко полководця.

— „В теорії воєнне мистецтво зрештою просте—говорить Кляузевіць—трудноців починаються лише в його приміненню.“—

Геніяльність Боброка власне і полягає у тому, що в потрібний мент, у відповідних обставинах, він зумів примінити „відчуті“ ним раніше „примітп“. В рамцях цієї статті оглянемо

---

*) Про цю „пригоду“ опубліковано в одному з останніх чисел журналу „Война и мир“ (Берлін).

коротенько лише ґоловних представників української воєнної школи. Основоположником її був князь Святослав. В його: „Іду на Ви“— рішення сміле, відважне і непорушне. Ясно окреслена стратеґічна ціль і операційна лінія—тільки на „Ви“ і більше нікуди. Ворожа сила не цікавить Святослава—абсолютна віра у свої сили є основний елемент його рішень. Його збройна сила завше мала, але це була та сама:

— „під трубами повита, під шоломами випещена, кінцем копія вигодована“...

Святослав творить традицію:

— „Від предків одідичили ми мужність—звертається він до своїх вояків підчас одного тяжкого бою з греками—пригадайте, якою непреоборимою була наша сила... Не наш звичай втікачами до дому йти... Перемогти й жити — або славно вмерти“...—

— „Нас мало — говорить Святослав під порогами — але-ж ми є Руси“...

Цю школу і цю традицію затримують всі українські князі. Це ми бачимо і в „Індійському поході“ кн. Ігоря і на р. Каялі і на р. Кальці.

Що таке Каяла? По ідеї це той самий похід Святослава. Князь Сіверський Ігорь мав рішучий намір розгромити половців. Як і Святослава, його не цікавили сили ворога.

— На війні все непевно—говорить Мольтке—певна лише воля полководця“.—

На нещастя Ігоря обставини склалися зле—ворог йшов у подавляючих масах. Ігорь, як знаємо, міг ще ухилитися і міг просто не приняти бою. Але він пішов вперед.

Бо це же Святослав вчив:—„не наш звичай втікачами до дому йти... нас мало, алеж ми є Руси“... — Справа кінчилася катастрофою—але не Каннами! Бій Ігоря — це клясичний бій, він стоїть в ряді найкращих чинів Святослава, це бій „найвищої доцільности“; він був потрібний українській воєнній історії для майбутнього. Без Каяли—не було би Лоїва і не було би Базару.

Що таке Калка? (або по російській історичній термінольоґії—„битва южно-русских князей с татарами“—).

По ідеї—це той самий похід Святослава, по формі—це та сама Куликовська битва. Українські князі прийшли на допомогу половцям, так як „руське рицарство“ пізнише москвинам. На Куликовому полі москвини не витримали татарської навали, але принаймі не втекли з поля бою. Натомісць половці — в самий рішучий мент — починають тікати з поля бою. Українці лишилися самі. Вони не сміли перервати славної бойової традиції і на р. Кальці сталася Каяла.

В основі стратеґічних рішень Святослава, як і його ближчих наслідувачів, лежав намір розгромити одного ворога, не цікавлючись його силою. Святослав громив своїх ворогів по черзі,

починаючи від вятичів, через хозар, косоґів до греків. Це такби мовити—основне, елементарне стратеґічне рішення.

У представника другой доби—Боброка вже бачимо складніше завдання. Три вороги: Мамай, Ягелло, Олег—йдуть по трьом операційним лініям, мають намір зєднатися у призначеному місці і своєю зєднаною масою роздавити Боброка.

Повстає питання: що робити?

Боброк відповідає: для цього потрібно — хутко, сміло й рішуче, як це робив Святослав, кинутися на головного ворога і розгромити його перед тим, як він зєднається з двома другими. Москвини доводять Боброку—„але й самих татар багато". Боброк відповідає — це не важно (ворожа сила не цікавила Святослава). Тільки у творах Кляузевіця було обґрунтовано, що числова перевага ворога може не мати рішаючого значіння, оскільки полководець зуміє штучно утворити собі потрібну перевагу у потрібний мент. Той-же Кляузевіць говорить, що оскільки який полководець попаде у положення, подібне становищу Боброка, він мусить мати „дерзість" прикритися від двох других ворогів лише незначними силами, а цілу свою увагу і силу звернути на головного, третього ворога.

Боброк мав „дерзість" прикритися від двох других ворогів лише місцевістю, бо він не був у стані виділити проти них навіть „незначні сили", але фактично він прикрився часом і простором, бо зрештою не знав, де зустріне Мамая.

Боброку пощастило і він провів бій по одній операційній лінії.

У представника слідуючої доби — Богдана справа ще більш ускладнюється. В поході 1649 року завдання спочатку було тотожне Боброцкому. З трьох напрямів йдуть три вороги: король, Фірлей, Радзивіл—мають зєднатися у призначеному місці (Збараж) і своїми зєднаними силами розгромити Богдана.

Питання—що робити? Богдан відповідає: для цього потрібно—прикритися від одного ворога (Радзивіла) місцевістю (Припять-Лоїв), як це робив Боброк; блькувати другого ворога (Фірлея у Збаражі — отже ще нове рішення), сміло й рішуче кинутися на головного ворога (короля під Зборовим) і розгромити його перед тим, як він зєднається з двома другими. Так робив Святослав і так робив Боброк. Отже спочатку Богдан мав намір перевести бій лише по двом операційним лініям, але головною лишалася тільки одна. Але, як знаємо, справа у Богдана ще більш ускладнилася. Радзивіл не схотів копіювати свого родича Ягелла і зі свого боку перейшов у рішучий наступ.

Питання — що робити? Богдан відповідає: потрібно надіслати проти цього енерґійного ворога — Кричевського і він покаже єдиний у світовій історії маневр. Богдан змушений був битися по трьом операційним лініям, це було завдання виключної трудности. Десь мусила статися катастрофа. Вона і сталася на другому напрямі, але цей напрям мав для Богдана виключне значіння. Тільки завдяки Лоїву міг статися Збараж, але

Лоїв немислимий без Каяли. — „Наступай мужньо — будь чулий“ — просив Богдан Кричевського. І Кричевський став чулим, він пригадав слова Святослава, що від предків одідичили ми мужність і що „нам кшталтом оних древніх Русів“ потрібно перевести бій так, як цього вимагала „найвища доцільність“ того менту. Лоїв — це Каяла — але для Збаражу.

Оглядаючи нарешті нашу останню визвольну боротьбу, ми знайдемо і в ній інстинктовні прояви тої ж вікової, великої української воєнної школи. Згадаймо обидва наші „Зимові походи“, згадаймо основні менти цих чинів: Вознесенськ — Коростень, в основі їх лежить все той же природній потяг до нашої вікової активної воєнної доктрини. Чим було гірше, чим безпораднiш складалися обставини, тим рішення наші відзначалися особливою рішучістю, особливою сміливістю і особливою активністю. Не було би Вознесенську, не було би — послідуючого. Коростень кінчився Каялою, але Базар придасться нам на майбутнє.

Не було би в історії українського народу Каяли, Калки, Лоїва — не було би Базару.

Злий ворог просить — „перейдіть до нас, віддайте нам Ваш віковий дух“. —

Ворогу відповідають просто: — „Це дар землі української... І в землю відійде!“ —

Українська воєнна історія багата. Вона може дати відповідь на всі питання воєнного мистецтва. Мали ми блискучі перемоги, мали й катастрофальні поразки. По теорії Шліфена, останні припадають на переломові менти історичного життя народів. Знали катастрофальні поразки і Ганібал і Наполеон. Одні народи зникали після таких поразок, у других страшний клич: — „Hannibal ante portas“ ставав стимулом розквіту.

Підсумовуючи вищезгадане і замислюючися над майбутнім, нам без ширших пояснень стане ясним, який характер мусить мати майбутня українська воєнна доктрина. Вона виходить з нашої землі, з характеру та стрімлень нашого народу. Політично-мілітарне положення України лишиться, як це і було раніше, надто складним і дуже тяжким. Україна — по виразу С. Шелухина — це „земля, яку народ украяв для себе мечем“. Молода українська держава зустріне на своїй периферії молоді або омоложуючі себе держави. Українська армія завше буде меншою, у порівнанню хоч би до майбутньої російської армії і мініятюрною у порівнанню до суми армій її сусідів. Але, як це підтверджує і наша воєнна історія, числова перевага може не мати значіння. Головне — українська армія мусить бути висококваліфікованою збройною силою — як це було у минулому.

Приклади недавньої визвольної боротьби стверджують, що в глибинах нашого народу ще живі традиції та основи великої, вікової української воєнної школи. Зараз все це перебуває в стадії інстинкту, отже потрібно лише усвідомити, розвинути і виховати все це. Українці є нормальний, по природі здоровий народ і це дає віру, що в потрібний мент він може виділити з себе прекрасну армію. Тільки армія є:

„Ultimo ratio rei publicae“ — (останнім прихилищем українського народу).

Перед народом Українська армія має обовязок воскресити свою вікову і славну воєнну школу. Основні елементи цієї школи є завше активність, завше сміливість, при всіляких обставинах— тільки рішучість. У свою чергу народ мусить допомогти армії і ідея активної воєнної доктрини мусить проходити через усі чини, думи і мрії Української нації.

1933 р.

ВОЛ. КОЛОССОВСЬКИЙ,
Ґенерального Штабу Підполковник.

Організація кінноти в сучасних арміях.

1. ЗАГАЛЬНІ ПІДСТАВИ ОРҐАНІЗАЦІЇ МОДЕРНОЇ КІННОТИ.

Коли глянути широко на підстави орґанізації кінноти в сучасності, то можна сказати, що орґанізаційні форми кінних одиниць залежать перед усім від характеру можливого театру воєнних акцій і від характеру узброєнь імовірного ворога.

Так, Західньо-Европейські театри з їх дуже обмеженими просторами не сприяють широким маневровим акціям кінноти: тут кіннота найчастіше буде досягати мети операцій не стільки маневром, скільки відкритою силою, при тому проти піхоти, дуже міцної своєю технікою. В таких умовинах кіннота мусить бути орґанізована в той спосіб, щоби вона мала змогу вести впертий піший бій і могла би протиставити піхотній техніці ворога свою міцну техніку: гармати, танки, панцерники, мото-механізовану зброю. Отже в цім випадку в орґанізації кінноти переважають вогневі тенденції.

Зовсім інший характер мають театри операцій в Східній Европі, в Америці і кольоніяльних країнах. Тут кіннота має для своєї акції широкі простори, вона має змогу маневрувати, уникати фронтальних сутичок з ворогом. В цих умовах орґанізації кінноти ставляться перед усім вимоги великої рухливости.

Західньо-Европейські умови довели до того, що останніми часами значіння кінноти там підупадає; її там зменшують кількісно і намагаються заступити новою „механізованою кіннотою“—

бензиновою зброєю, яка більш здатна до ведення боротьби проти міцної піхоти на тісних просторах.

На Сході Европи і в Америці кіннота, навпаки, зберігається у великій кількості і еволюція її іде лише в тім напрямі, щоби надати їй можливість вести боротьбу з піхотними і мото-механізованими частинами ворога.

2. СУЧАСНЕ ЗНАЧІННЯ КІННОТИ.

Статути Західньо-Европейських армій, в звязку з досвідом Світової війни, ролю кінноти дуже обмежують. Так, французький статут каже: „В сучасності кіннота нормально працює вогнем. Це, однак. не виключає того, щоби в окремих випадках малі бойові одиниці (кінні чоти, сотні) вживали холодну зброю". Німецький статут майже так само окреслює ролю кінноти: „Крім розвідчої служби велике оперативне значіння кінноти полягає в тім, що вона дає можливість швидко надіслати значну вогневу силу проти вразливих місць ворога. Вогневий бій виключає кінне змагання великих одиниць. В дуже обмежених випадках стає можливою атака ворога в кінному ладу при сприятливих для того умовинах, наприклад, атака втікаючої піхоти або в разі несподіваної сутички з його кіннотою".

Отже французька і німецька воєнні доктрини майже зовсім виключають ударне значіння кінноти і надають їй лише ролю рухомого вогневого резерва.

На Сході Европи і в мало-культурних театрах досвід останніх війн щодо значіння кінноти був інший. Кіннота грала велику ролю підчас громадянської війни в Росії, а також підчас польсько-українсько-радянської війни 1920 рр. В Малій Азії підчас грецько-турецької війни 1920—1922 р.р. акції турецької кінноти спричинилися до розгрому грецької армії.

Отже ми бачимо, що воєнна думка народів Східньої Европи тримається іншого погляду на значіння і ролю кінноти. Так, радянці надають кінноті значіння поважного, якщо не розвязуючого чинника в майбутніх війнах. Тут, правда, грають ролю й надії радянців, що „кіннота може прискорити розклад „буржуазних" узброєних сил і дати допомогу „революційно-клясовим" силам у ворожому запіллю" (Красильников. Организация конницы. Москва. 1931). Спосіб акцій модерної кінноти радянці уявляють собі так: „Нормальним способом бою кінноти є бій комбінований, в якім акція спішених частин, кулеметів, кінних гармат, авіяції, панцерників і інших засобів враження зеднуються з кінними атаками".

Приблизно також дивиться на акції кінноти й польський кінний статут: „Найчастіше кінноті в залежності від місцевости доведеться комбінувати кінний бій з пішим".

Погляди американської воєнної думки припускають, що кінноті, як дуже рухливому роду війська, належить велика майбут-

ність на тих театрах, де бракує добрих шляхів і де взагалі умови місцевости не сприяють уживанню мото-механізованих частин.

3. УЗБРОЄННЯ МОДЕРНОЇ КІННОТИ.

Загальною тенденцією всіх армій після Великої війни було полекшити холодну зброю кінноти і збільшити її технічні, головно ж вогневі засоби. Після війни спис, як зброя, що дуже заважає їздцеві, був знятий з узброєння французької, німецької і анґлійської кінноти. Не що давно від списа одмовилися також поляки і радянці. З холодної зброї залишилася на узброєнні кінноти лише шабля (для вживання в кінних ладах).

З вогневої зброї кінним одиницям, навіть самим дрібним (рій, чота), надаються легкі кулемети. Більш значні одиниці кінноти (полки) одержують важкі кулемети. Одночасно з цим кіннотчик, як і піхотинець, одержує на узброєння ручні ґранати і протигаз.

Великі одиниці кінноти (дивізії, корпуси) одержали міцні засоби бою, як збільшене число гармат (між якими є й гавбиці), панцерники, танки, літаки і засоби протилітакової оборони.

4. РОЗПОДІЛ КІННОТИ В МОДЕРНІЙ АРМІЇ.

В сучасності по всіх арміях кінноту розподіляється на армійську або стратеґічну і на військову (корпусну, дивізійну, навіть полкову). Остання для більшого обєднання з піхотою мусить орґанізаційно входити до складу загально-військових зєднань вже в мирнім часі і мусить специяльно підготовлюватися для своєї допомогової тактичної служби. Вона веде підчас війни лише короткі, обмежені операції, обслуговуючи зєднання, якому вона додана і не відриваючися від нього на великі віддалі. Найчастіше ця кіннота орґанізована в окремі полки, іноді — в окремі сотні.

Армійська кіннота виконує підчас війни самостійні завдання стратеґічного змісту. Вона є зброєю в руках вищого командування на театрі війни. Це великі кінні одиниці — окремі бриґади, дивізії, корпуси, іноді навіть цілі кінні армії. Орґанізаційні змагання в сучасності прагнуть до того, щоби зробити одиниці армійської кінноти рівнозначними по їх бойовій вартості великим загально-військовим зєднанням — армійським корпусам і піхотним дивізіям.

5. ОРҐАНІЗАЦІЯ КІННОГО ПОЛКУ.

Орґанізація сучасного кінного полку в ріжних арміях досить ріжноманітна. Існують полки з 2-х, 3-х, 4-х і 6-ти шабельних сотень (ескадронів). До цих сотень скрізь додається ще одна кулеметна сотня — це загальна прикмета модерного полку.

Другою загальною прикметою є додача шабельним сотням легких кулеметів, з метою збільшити їх вогневу силу підчас пішого бою.

Треба визнати, що 2-х сотенний полк (Анґлія) занадто слабий в бойовому відношенні. Анґлійці відмовилися від 3-х сотенного полку і перейшди до 2-х сотенного виключно з причин економічних. В той спосіб вони заощадили собі засоби для моторизації кінноти. Треба думати, що у воєнний час Анґлія знову перейде до 3-х сотенних полків.

3-х сотенні полки вважаються зараз корисними підчас війни на мало-культурнім театрі, особливо в гірській війні. Отже такі полки мають радянці для кінних зєднань в Сер. Азії (7-а і 8-а окремі кінні бриґади), на Кавказі (2-а бриґада) і на Дал. Сході (9-а бриґада). Для Европейських театрів такі полки треба визнати мало здатними, їх вдарна сила не перевишує 400 шабель, а підчас спішуваня такий полк може дати лише півсотні піхоти і сотню кулеметів.

4-х сотенний полк є найбільш розповсюдженим типом кінного полку. Иого мають французи, німці, італійці, японці, поляки, румуни і, в більшості, радянці. Пересічно такий полк має коло 40 старшин, 900 підстаршин і жовнірів, 1000 коней і 80 возів. Це дуже рухлива одиниця, зручна до керування і гнучка в бою. Однак такий полк ще заслабий для пішого бою. Він підчас спішування дає коло 2-х піших сотень і однієї сотні кулеметів, отже, приблизно, силу, в чотирі разі слабшу від сучасного піхотного полку. Так само полк заслабий для комбінаційного бою, бо він буде мати замало кіннотчиків, як і замало стрільців.

6-ти сотенні полки збереглися лише у війську Північної Америки. Такий полк дуже міцний як для кінного, так й для пішого бою. При повному спішуванні полк дає міцний піхотний курінь. Але 6-ти сотенний полк трохи тяжкий для керування і для руху.

Крім шабельних сотень, як сказано, кінні полки мають ще одну кулеметну сотню з 12 — 16 важких кулеметів, яка грає ролю рухомого вогневого резерву полка.

Щодо орґанізації шабельних сотень, то вона здійснюється в ріжних арміях в три способи:

1) Французький (Франція, Румунія, Фінляндія), де легкі кулемети додані найдрібнішим підрозділам кінноти — роям.

2) Німецький (Німеччина, Польща, Рад. Росія), де легкі кулемети є засобом чот.

3) Японський (Японія, Півн. Америка), де легкі кулемети є засобом сотні.

Бажання надати кінному полкові можливість вести боротьбу з панцерними засобами (танками, панцерниками і т. ін.), дуже зараз розповсюдженими, привело до включення до складу полка щей легких гармат, що вже має місце в де-яких арміях. Так, німці у воєнний час будуть мати в кінних полках чоту (2 гар-

мати) 77 мм. полекшених пушок. По цьому шляху не що давно пійшли також інші держави: французи додали полкам дві 37 мм. гармати і три ґранатомета Стокса, американці — три протипанцерні гармати, румуни — дві легкі гармати.

Питання це, однак, ще не одержало загального вирішення і зараз в світовій военній літературі можна знайти чимало авторів, які висловлюються проти такого перевантаження кінного полку технікою.

6. ОРҐАНІЗАЦІЯ ВИЩИХ ЗЄДНАНЬ КІННОТИ.

Вищим зєднанням кінноти тактичного значіння в сучасних арміях є окрема кінна бриґада або кінна дивізія. Де-які армії (Рад. Росія, Польща) мають зєднання і того, і другого роду, т.-то, як бриґади, так й дивізії. Більшість держав, однак, мають лише один тип зєднань: або бриґаду, або дивізію.

Треба зазначити, що існує де-яка плутанина в назвах „кінна бриґада“ і „кінна дивізія“. Так, в Італії „кінною бриґадою“ називається зєднання з 4-х кінних полків, тоб-то, власне, те, що скрізь називається „дивізією“. В Туреччині, навпаки, зєднання з 3-х кінних полків носить назву „дивізії“, — власне ж це — „бриґада“.

Щоб уникнути плутанини, ми будемо надалі називати всяке кінне зєднання з 3-х полків і нижче „бриґадою“, а з 4-х полків і вище —„дивізією“.

Орґанізація окремих кінних бриґад. В ріжних арміях бриґади мають від двох до трьох кінних полків, що дає загалом від 6-ти до 12-ти шабельних і від 2-х до 3-х кулеметних сотень. Так, Японія і Фінляндія мають бриґади з двох полків, Рад. Росія, Польща і Анґлія — з трьох полків.

Підчас пішого бою бриґада дає при 6 сотнях один піхотний курінь, при 12 — два. Очевидно, що така одиниця кінноти заслаба для виконання поважних завдань оперативного характеру і отже скрізь помічається тенденція зміцнити бриґаду ріжними допомоговими частинами.

В воєнній літературі ріжних держав досить часто висловлюється погляд, що кінна бриґада мусить мати в свойому складі частини легкої піхоти. Таку штатну піхоту має вже зараз фінська кінна бриґада — в вигляді двох кінно-еґерських курінів (їздяча піхота). Це збільшує бойову силу фінської бриґади (всього 6 шабельних сотень) утричі.

Кінна артилєрія у всіх арміях додана бриґаді орґанічно. Найчастіше це буде дивізіон в складі 2 — 3 кінних батарей (Японія і Італія — 8 гармат, Рад. Росія — 9 гармат, Польща — 12 гармат і т. д.). Гармати — скрізь пушки, гавбиць ніде кінна бриґада не посідає. Це треба вважати помилкою, бо без гавбиць кіннота підчас пішого і комбінованого бою немає змоги подолати опіру ворога, коли останній зариється в землю або засяде

в якійсь точці місцевости (як село, роща і т. ін.). Було би доцільним одну з батарей, доданих бриґаді, мати з ґавбиць.

З інших бойових засобів кінним бриґадам додаються зараз ще панцерні частини — панцерні авта або танкетки. Найчастіше вони орґанізовані у вигляді автопанцерної сотні з 3—4 чот, всього 12—16 панцерників або танкеток. Зміцнення бриґади цим засобом зброї треба вважати доцільним, але необхідно прагнути до того, щоби машини були легкого типу. Нормою додачі треба рахувати пропорцію: одна панцерна машина на одну шабельну сотню бриґади.

Допомоговими частинами кінної бриґади є повсюди одна піонерна (саперна) сотня і одна сотня звязку.

Орґанізація кінних дивізій. Кінна дивізія в сучасності є майже повсюди типовим вищим зєднанням кінноти. Існує фактично три основні типи кінних дивізій:

1) Кінна дивізія легкого вдарного типу (радянська, польська, румунська).

2) Кінна дивізія тяжкого вогневого типу (французька, німецька, північно-американська).

3) Кінна дивізія моторизованого типу (анґлійська), яку власне вже не можна рахувати кіннотою, бо в ній головну ролю грає величезна техніка ріжного роду, а невеликі кінні частини є лише додатком другорядного значіння.

Загальним явищем останнього часу (після 1924 р.) є те, що сила чистої кінноти дивізії зменшується, натомість збільшується сила вогневих і технічних засобів.

Так, більшість держав зараз замість дивізій з 6-ти полків мають їх у складі 4-х полків (Франція, Півн. Америка, Польща, частина дивізій Рад. Росії). Лише Німеччина і Румунія поки що зберігають дивізії з 6-ти полків.

Число кулеметів в кінних дивізіях з 1924 р. збільшилося дуже значно: кожна шабельна сотня зараз посідає в $1^1/_2$—3 рази більше кулеметів, ніж це було перед 1924 р.

Збільшилося в дивізіях й число гармат. Французи додали своїм кінним дивізіям, крім двох кінно-гарматних дивізіонів, ще один дивізіон моторизованих гармат (середнього калібру). В той спосіб число гармат збільшилося з 24-х до 36-ти. Анґлійці зовсім відмовилися від гармат з тягом кіньми і додали своїм кінним дивізіям два дивізіони моторових гармат (замість попереднього одного дивізіона кінних гармат). Отже число гармат у анґлійців побільшилося з 18-ти до 30-ти. Радянці, замість кінно-гарматного дивізіона (чотирі батареї), додали своїм кінним дивізіям кінно-ґарматні полки (два дивізіони по три батареї). В той спосіб число гармат у радянців збільшилося з 12-ти до 18-ти. Так само збільшили число гармат в кінних дивізіях німці, румуни і американці (останні навіть подвоїли). Можна сказати, що зараз найменшою нормою забезпечення в артилерію кінних дивізій є 6 батарей або 24 гармати. В тім числі французи мають де-

кілька важких гармат (калібру 105 мм. для пушок і 155 мм. для гавбиць). Радянці, наряду з пушками, мають в артилерії кінної дивізії також й легкі гавбиці (122 мм.).

Помічається тенденція навіть ще збільшити число гармат в кінній дивізії з тим, щоби дати їй можливість змагатися у вогневім бою з піхотною дивізією.

З інших засобів важкої зброї в кінних дивізіях зявилися на узброєнні панцерники, найчастіше легкого швидкохідного зразку — на гусенях, або з двома-трьома парами ведучих коліс. Допомога кінноті з боку панцерників особливо корисна підчас розвідчої служби. Також праця їх доцільна в разі пішого бою.

Найбільше забезпечення панцерниками мають анґлійські кінні дивізії, яким додається орґанічно один панцерний полк з трьох сотень, всього 34 панцерні машини. В той спосіб анґлійська дивізія має коло 3 панцерників на кожну шабельну сотню. У французів і американців кінні дивізії мають один дивізіон панцерних машин, у поляків, румунів і німців — одну панцерну сотню. У радянців по останнім відомостям кожна дивізія стратеґічної кінноти (зєднаної в корпуси) має один дивізіон панцерників. Взагалі забезпечення дивізій панцерниками в ріжних державах хитається від 6 до 36 машин на дивізію.

Розглядаючи це питання чисто теоретично, можна сказати, що бойовою одиницею панцерної зброї в кінних дивізіях мусить бути чота з 2—3 панцерників, бо, очевидно, що поодинокі машини не мають змоги з певністю виконувати свої завдання (вихід з ладу, хоч би в разі легкого псування, означає відмовлення від виконання завдання). Через те, що в смузі розвідки кінної дивізії (25-–30 км.) найчастіше буває 4—6 напрямів для освітлення, можна визнати, що дивізія потребує що найменше 4—6 чот панцерників, отже загалом 8—12 машин, які можуть бути обєднані в панцерний відділ. Однак, треба мати ще де-який резерв машин, бо, очевидно, що командування дивізії мусить мати засоби для підтримання розвідки на важливих напрямах і для охорони кольони головних сил підчас маршу. Отже виходить, що кінна дивізія мусить мати ще один відділ панцерників. Всього бажано мати один дивізіон панцерників з 16—24 машин.

Треба зазначити, що при сучаснім стані техніки немає рації лякатися перевантаження кінноти панцерниками, навіть в тяжких дорожних умовах Східньої Европи. Зараз існують дуже легкі і надійні зразки панцерного матеріялу з комбінованим колісно-гусеневим ходом (Кристи, Сан Шамон та ін.), які проходять легко по ґрунту, без шляхів, і які справді є для кінноти цінним бойовим засобом,—особливо беручи на увагу неможливість збільшувати в кінноті кількість гармат, що викликало би збільшення паркових возів.

Все ж йти тим шляхом в справі моторизації кінноти, яким йдуть анґлійці—обертанням її в правдиве мото-механізоване вій-

сько з невеликими чисто кінними відділами—було би недоцільним для умов Східньої Европи, вже з причин кліматичних.

Бажання зміцнити вогневу силу кінних дивізій привело зараз до того, що в більшості армій цим дивізіям додаються ще піхотні відділи. Можна сказати, що проблема зєднання двох родів війська, які мають ріжну рухливість, зараз може бути легко розвязана через удосконалення засобів механічного транспорту (повсюдухідні авта). В той спосіб зявилася так зв. „возима піхота“, яка має рухливість і промінь акції навіть далеко більші, ніж кіннота. Другим родом дуже рухливої піхоти є самокатні частини, які вживалися з великою користю ще підчас Світової війни.

Ми бачимо зараз дві думки щодо включення піхотних частин в склад кінних дивізій. Французько-німецька думка прихильна до такого зміцнення вогневої сили кінноти. За цією думкою йдуть також поляки, румуни і, мабуть, пійдуть підчас війни радянці (що можна бачити з поглядів радянської военної преси). Протилежна думка англо-американська: тут тактики неґативно ставляться до користи з підтримання кінноти піхотними відділами і схиляються до заміни їх міцними панцерними частинами.

Французи по новій орґанізації мають в кінних дивізіях один полк моторизованої піхоти, так зв. „возимих драґунів“ (два курiні) і один курінь самокатчиків, отже всього три піхотні курiні. Німецька теоретична кінна дивізія має одержати у военний час ті ж саме піхотні частини, що французька. Поляки і румуни додають своїм дивізіям по 1–2 курiні моторизованої піхоти і по сотні самокатчиків. Радянці, імовірно, мають додати дивізії підчас війни один полк моторизованої піхоти.

Можна бачити, що скрізь існує тенденція прагнути до того, щоби на дві шабельні сотні була би в кінноті одна піхотна сотня.

З частин технічного війська в сучасних кінних дивізіях найчастіше існують:

1) Авіяція—відділ 6—12, іноді, навіть, 18 літаків. Орґанічно авіяцію додали дивізії лише американці. Інші армії долучають авіяцію лише підчас акцій.

2) Саперні (піонерні) частини—сотня але більшого складу, ніж та, яка існує в складі окремих кінних бриґад. Лише американці і румуни мають в своїх дивізіях збільшене число саперів (перші—три, останні—дві сотні). Помічається тенденція моторизувати саперів.

3) Частини звязку—сотня або окремі відділи ріжних фахів (як у французів—відділи телеґрафно-телефонічний, радіо і голубиний), загальний склад яких відповідає сотні. Лише анґлійська кінна дивізія має дивізіон звязку з двох сотень. Найчастіше частини звязку мають тяг кіньми, але бажання перейти до моторового тягу помічається дуже виразно (Анґлія, Франція, почасти Рад. Росія).

Числовий склад сучасної кінної дивізії виносить коло 8000—8500 людей. Еволюція дивізії в порівнянню з 1924—25 р.р. по-

лягає в тім, що чисто кінна частина її зменшилася пересічно на $^1/_8$ (зараз коло 50 відс. цілого складу дивізії); за рахунок цього збільшилися: піхота дивізії (до 20% складу), гармата (до 25 відсотків), інженерні і панцерні частини (до 9—10 відсотків). В той спосіб сучасна кінна дивізія має вогневу силу, яка виносить 65—75 відсот. вогневої сили піхотної дивізії.

Загальна кількість кінноти в головних арміях наступна:

	Число кінних дивізій		Число окрем. кін. бриґад	
	1-ої черги	2-ої і 3-ої черги	1-ої черги	2-ої і 3-ої черги
Франція	5	—	—	—
Німеччина	3	3	—	—
Рад. Росія	13	?	8	?
Анґлія	2	2	11	13
Півн. Америка	2	10	—	—
Японія	—	—	4	?
Польща	1	—	11	—
Румунія	3	—	1	—

Орґанізація кінних корпусів. Кінний корпус є стратеґічною одиницею кінноти і його склад залежить від того оперативного завдання, яке він одержить від вищого командування. З того виходить, що склад корпуса не може бути сталим.

В мирний час кінні корпуси існують лише в одній армії — радянській (всього чотирі корпуси). З фахової воєнної преси ріжних країн можна бачити, що бажання завести кінні корпуси підчас війни існує в арміях французькій, німецькій, американській, японській, польській і румунській. У французів кінний корпус власне буде мати назву „легкого“ і його завданням буде—служити рухомим міцним вогневим резервом в руках вищого командування. У радянців корпус є чисто кінним зєднанням, якому лише додається ріжна легка техніка. Радянські корпуси мають дві кінні дивізії. У німців і американців корпус має бути чимось середнім між корпусом французів і радянців: залишаючися кінним зєднанням, він однак буде мати міцну техніку. Склад його— три кінні дивізії. У японців і поляків корпус буде мати назву „кінної ґрупи“, яка буде складатися з кількох окремих кінних бриґад з додатком техніки, а, можливо, щей моторизованої піхоти.

Треба визнати, що кінний корпус є надзвичайно цінною оперативною зброєю в руках вищого командування. Якщо такому корпусу додати у відповідній кількості і відповідної якости моторизовані і панцерні засоби бою, то кінний корпус, посідаючи

бойову силу армійського (стрілецького) корпусу, буде мати в порівнянню з ним більш велику рухливість. Акція його може бути дуже корисна в перші дні мобілізації, а також у рішаючі моменти на крилах армій, підчас виконання операцій прорива і переслідування відходячого ворога.

7. ВИСНОВКИ.

З цього стислого огляду сучасного стану орґанізації кінноти в головних арміях можна бачити, що:

1) В Західній Европі і Америці виявилася сильна тенденція зменшити суто кінні частини в зєднаннях кінноти і заступити їх технічними й вогневими засобами. Особливоі сили ця тенденція останнього часу набрала в Анґлії. Таке вирішення питання орґанізації кінноти треба для українських умовин приймати з обережністю.

2) Вогневі засоби суто кінних частин безперервно зростають (головно—кулемети і легкі гармати), що відповідає загальному зрісту техніки в арміях і новим умовам бою кінних відділів (спішений і комбінований бій).

3) Сучасна кінна дивізія, через перевантаження її технікою, зробилася занадто важкою одиницею, особливо підчас маршу по одному шляху. Зменшення її складу спричинилося би до того, що вона стала би заслабою в бойовому відношенні. Отже дальша еволюція кінної дивізії мабуть пійде шляхом збільшення самостійности кінних бриґад, з яких складається дивізія (збільшення їх складу і засобів).

4) Моторизація кінноти в Західньо-Европейських арміях все збільшується і в той спосіб кіннота, як рід війська, зникає, обертаючися поволі в правдиве мото-механізоване військо. В умовах України до моторизації треба ставитися обережно, беручи на увагу, що в багатьох випадках моторизація спричинилася би для нашої майбутньої кінноти лише до послаблення її бойової сили.

РОЗДІЛ II.

ТИМІШ ОЛЕСІЮК,
Доктор.

Українські кольоніяльні землі.*)

III.

ЗЕЛЕНИЙ КЛИН — ДАЛЕКО-СХІДНІЙ КРАЙ.

Із двох основних кольоніяльних українських теренів в Азії, Сірого Клина на Заході та Зеленого Клина на Далекому Сході, останній має значно більше шансів зайняти визначне місце в колі сучасних актуальних міжнародніх проблєм та має вже й нині всі дані до зформовання його в окремий державно-політичний орґанізм з українським національним обличчам.

За головну причину цього слід, одначе, вважати не стільки численність, удільну вагу та активність української людности на Далекому Сході, скільки спеціяльне ґеоґрафічне положення Зеленого Клину, що ставить його, можна сказати, в самому вузлі найпекучіших питань сучасної міжнародньої азійської політики.

Українська національно-державна думка, розважаючи над проблємою поділу на складові національні частини земель сучасного Союза Соціялістичних Радянських Республік та ставлячи перед собою завдання створити певний активний український кольоніяльний проґрам, — мусить надзвичай уважно та тверезо оцінити як український національний стан посідання на Зеленому Клині, так і природньо-ґеоґрафічне місце його в стосунку до Росії та сусідніх азійських країн. Лише тоді можливо буде з користю для української справи увязати політичну проблєму Зеленого Клину з інтересами окремих азійських держав проти спільної небезпеки—російського імперіялізму.

Схід Азії єсть нині свідком подій, значіння яких сягає далеко поза межі азійського континенту. Усе цивілізоване людство пильно слідкує за болісними зусиллями розвязання сучасного конфлікту поміж великими азійськими націями — Хінською та Японською. Конфлікт цей повстав на тлі проблєми розподілу поміж цими націями територіяльних просторів та багацтв, істотно необхідних для життя й розвитку обох цих націй. Манджурія-—це терен, де перехрещуються нині інтереси обох сторін, терен, де зустрічаються поміж собою їх потуги, де викресується іскра, що може спричинити світовий пожар.

На сторінках „Табору“ немає можливости до детального вглиблення в істоту східньо-азійських справ, — це мусить бути зроблене в окремій праці українського автора, подібно до того,

*) Див. „Табор“ ч. 17.

як мають такі численні праці інші народи. Тут зазначимо коротко лише головні положення, які можна вивести з чужинецької літератури,*) та які українська політична думка мусить собі твердо засвоїти.

Перш за все слід мати на увазі, що властива Японія подібно, як і властиві Хіни, це країна надмірно перенаселена та з надзвичай високим приростом людности. За даними перепису 1920 року Японська імперія мала 78.005.510 душ населення на 670.279 кв. клм. площі, в тім числі:

Властива Японія	56.961.140	душ на	382.415	кв. клм.
Корея	17.284.207	„ „	217.286	„ „
Формоза	3.654.398	„ „	35.969	„ „
Карафуто—Полудневий Сахалін	105.765	„ „	34.069	„ „

За переписом 1930 року Японська імперія мала вже понад 90 мілійонів душ населення, в тому числі властива Японія 64.447.724 душі. Густота населення властивої Японії у 1920 році була 147 душ на кв. кільометр, а в 1930 році—169 душ.

Таке велике перенаселення Японії не могло не витворити дуже великих і тяжких для неї проблем політичних, соціяльних та економічних. Повстало передовсім питання про виживлення цих мас населення. Сільське господарство вже давно перестало вистарчати для виживлення і Японія ріжного роду збіжжа та живність мусить довозити собі з Азійського континенту. Головним джерелом прожитку японської людности вже від кількох десятків літ зробилася праця в промисловості, яка поставила Японію в Азії в таке саме становище, в якому знаходяться в Европі Анґлія та Німеччина. Одначе, в протилежність Анґлії та Німеччині, що мають для своєї промисловости у себе безмежні засоби камяного вугілля, нафти та руд, Японія всього цього немає на островах зовсім. Усі сирівці для своєї промисловости Японія мусить довозити з чужих країв, головно з Хін.

Японія вже від звиш сорока літ старається винайти вихід з своєї непереносної острівної тісноти через здобуття собі на азійському континенті кольоніяльних теренів для оселення надвишків своєї людности та для експльоатації потрібних Японії природніх багацтв.

Найвідповіднішим тереном для японської експансії виявилися сусідні з Японією—Корея та Манджурія. Обидві ці країни, хоча в свій час належали до Хінської держави, одначе по характеру свого населення були цілковито не хінськими.

Корею стараннями Японії було спочатку унезалежнено від Хін, а потім, у 1910 році, зовсім прилучено до Японії. Одначе зайняттям Кореї Японія не задовольнила свого голоду ні на землю, ні на сирівці. Корея мала свою і так досить густу (до

*) Багато з численної літератури предмета наведено в книжці: Dr. Eugenjusz Banasiński. Japonja-Mandżurja. Studjum polityczno-ekonomiczne. Warszawa 1931. Wydawnictwo Instytutu Wschodniego.

80 душ на кв. клм.), як на чисто-хліборобську країну, людність, через що не могла вмістити багато японських кольоністів. Потрібних для японської промисловости сирівців Корея не посідає зовсім.

Залізні руди, вугілля та величезні простори землі, надзвичай придатної для хліборобської кольонізації, посідала Манджурія, однак японську експансію сюди, у половині девятьдесятих років минулого століття, рішуче спинила Росія. Росія в свому імперіялістичному стремлінні на схід, бажаючи твердо усадовитися над Великим океаном, сама простягнула руку, щоби забрати собі від немічних Хін багатющі манджурські землі з прекрасними портами над теплим Хінським морем. Велика російська транссибірська залізниця пересікла Манджурію та оперлася одним кінцем до Владивостока, а другим до—Порт-Артура. Залізницею почали прибувати десятки тисяч переселенців з Росії та оселятися, як в російській Приморській області, так і в Манджурії повздовж залізниці.

Одночасно почали прибувати з полудня сотки тисяч хінських переселенців, що завдяки залізниці дістали можність легкого та скорого переїзду до Манджурії з внутрішніх перенаселених хінських провінцій, а завдяки розвитку манджурської торгівлі дістали сприятливі економічні умови для осідання на землю, для хліборобства і збуту його продуктів. Манджурія, що в девятьдесятих роках, до проложення залізниці, була майже пустелею з нечисленною монґольсько-манджурською людністю, яка не сягала і двох мільйонів душ, почала надзвичай швидко, завдяки кольонізації, діставати чисто хінський характер.

У війні 1904—1905 року Японія напруженням усіх своїх сил перемогла Росію та, усунувши російські впливи з Манджурії, сама енерґійно приступила до експльоатації її природніх багацтв. В протязі короткого часу Манджурія покрилася сіткою японських залізниць, повстали численні копальні руд та вугілля, розбудувалися порти приморські та річні, зявилися численні японські банки, промислові та торговельні підприємства. Одначе через все це Манджурія не дістала японського характеру, навпаки, чим більше японці вкладали своїх капіталів в орґанізацію життя Манджурії, тим більше робилася вона по населенню хінською. Остаточно виявилося, що японці зовсім не посідають прикмет хліборобських кольонізаторів та що в осельчій справі вони не витримують жадної конкуренції з хінцями. За двацятьпятилітній період часу, в який Манджурія знаходиться під впливом Японії, число в ній Японців сягнуло у 1928 році всього лише 205.169 душ, в той час, як у 1929 році вся людність Манджурії на 994.830 кв. кільометрах виносила 29.197.920 душ.

Зовсім зникомий ефект японської кольонізації в Манджурії виявляється не лише в наведеному тільки що загальному числі японської людности, але і в розподілі її за зайняттями. Так серед загалу японців у Манджурії в тому ж 1928 році було зай-

нято: в рибному промислі 0,39%; в промислі гірнічому—4,63%; в промислі фабричному — 21,3%; в торгівлі — 23,51%; в транспорті—19,99%; в урядах та вільних професіях—20%, а в рільництві, яке властиво мало би рішити про кольонізаційний ефект, було зайнято всього лише 1,22% усієї японської людности.

В суперництві щодо осельчого заволодіння Манджурією японців далеко і то остаточно випередили хінці. Правда, нині вся економічна та мілітарна перевага в Манджурії знаходиться по боці японців, одначе, щодо майбутности, то немає найменших сумнівів про неуникнене усунення їх з Манджурії. Сучасна спроба Японії утримати свій стан посідання в Манджурії, за поміччу утворення з неї окремої від Хін держави Манджу-Го, може мати лише тимчасовий успіх, поки розбуджені національно Хіни ще не мають потрібної для протиставлення Японії сили. Манджурська державність, що в суті речи єсть нині манджурською лише по назві, немає внутрішніх сил, зацікавлених в утриманні її національної окремішности від Хін, та по скінченні сучасного періоду революційного ферментування в Хінах, як дозрілий овоч, сама впаде до спільного коша всехінської національно-державної єдности. В цьому основна ріжниця проблєми манджурської державности від проблєми Тибета, Монґолії та східнього Туркестану, в яких до самостійности стреміть їх цілковито нехінська людність. Такого стану справи цілковито свідома нині Японія, яка зрезиґнувала з яких-будь осельчих плянів в Манджурії та до певного лише часу веде тут політику інтенсивної економічної експльоатації краю.

Тимчасовість японського володіння Манджурїєю,—це друге положення, яке мусить собі усвідомити українська політика. В сучасний період своєї переваги в Манджурії Японія істотно зацікавлена в тому, щоби бути вільною від яких-будь конкуренційних впливів з боку Росії. Через російський імперіялізм Японія свого часу вже мусіла була затриматися в своїй експансії до Кореї та Манджурії, з чого скористали якнайбільше хінці. Нині російський імперіялізм, прибраний у большевицькі форми, проявляє на сході Азії ще більшу активність. Союз Соціялістичних Радянських Республік вже фактично захопив у свої руки від Хін цілу зовнішню Монґолію та цілий Урянхай.

У східньому хінському Туркестані (Синкіянґ) російські впливи підпирають сепаратистичні стремління місцевої тюркської людности. У властивих Хінах большевики успішно роздмухують вогонь громадянської війни. У Манджурії з всесторонньої підтримки большевиків користає повстанча акція проти японського володіння. В самій Японії соціяльно-політичні ідеї большевизма захоплюють все ширші маси робітництва.

Всі ці обставини змушують Японію і нині, подібно як перед двацять пятьма роками, прикласти всіх зусиль, щоби зі Східньо-Азійського політичного кону позбутися третього небезпечного партнера — Росії. Але особливо небезпечним для Япо-

нії може зробитися сусідство Росії при назріваючому вже розвязанні справи японсько-американського суперництва на Великому океані.

Суперництво це повстало тоді, коли Японія переконалася в нездійснимості своїх попередніх плянів кольонізаційної експансії в Кореї та Манджурії та звернула свою увагу на полудень—на острови Океанії. Лише тут, на слабо ще залюднених субтропічних островах Маршальських, Каролінських, Маріянських та Філіпінських, японський нарід зміг би з успіхом помістити надбуток свого національного приросту. Лише тут природні умови найбільше придатні для оселення японців — цих прадавніх островитянів, фізично пристосованих до теплого підсоння.

На перепоні здійсненню цих японських стремлінь стали Сполучені Держави Північної Америки, до яких належить головна частина згаданих вище теренів — Філіпіни. Добровільно уступити з цеї своєї посілости Америка немає жадної охоти, Японія ж без Філіпінів засуджена на внутрішнє удушення від надбутку своєї людности. Отож обидві сторони гарячково готуються нині до оружної боротьби, що має остаточно вирішити справу приналежности спірних територій.

Росія істотно зацікавлена в поразці та знесиленню свого безпосереднього сусіда та конкурента на Східньо-Азійському терені — Японії. В часі самої боротьби поміж Японією та Америкою Росія, без сумніву, постаралася би зашкодити Японії або безпосередньою оружною загрозою зі свого Далеко-Східнього Краю, або ударом по економічній базі Японії — Манджурії.

Тому, незалежно від можливости тимчасової російсько-японської угоди на терені Манджурії, Японія стало стремітиме усунути Росію від Тихого Океану на захід, за Байкал, прикриваючися від неї буферним державно-політичним орґанізмом, створеним на просторах Далеко-Східнього Краю. — Цього виразно вимагає життєвий інтерес Японії. З другої сторони рівно ж цілковито мусить бути зрозумілою політика Америки, що стреміть до охорони єдности та непорушности сучасних російських володінь в Азії.

Міжнародня важливість та актуальність проблєми незалежної державности Зеленого Клину і натуральність японської допомоги при її реалізації—це третє положення для ужитку української політики.

Четверте положення, яке мусить собі засвоїти українська політична думка, — це відсутність небезпеки, що самостійна держава на Зеленому Клині з часом станеться кольонізаційним тереном для японців.

Серед російського суспільства з часу російсько-японської війни здобула собі широкий кредит думка про можливість, в разі розпаду Російської держави, зайняття Японією всього Сибіру аж по Урал та скольонізовання японцями усього Далеко-Східнього Краю аж по Байкал. Думка ця — почасти плід специфічної

російської „пораженческої“ психольоґії, почасти вислід цілковитої іґноранції в справах оцінки природньо-антропольоґічних, побутово-господарчих та культурно-історичних якостей японського народа. Японська окупація Сибіру аж по Урал — це чистісенька фантастика, але й військова окупація, проти волі місцевої людности, навіть лише Далеко-Східнього Краю, як показав досвід 1918—1922 років, єсть справа для Японії надзвичай тяжка та невигідна. Кольонізаційне заселення японцями Далеко-Східнього Краю рівно ж річ цілковито неможлива з причин природнього непристосовання японців до його суворого клімату. Досвід вказує, що японці не можуть пристосуватися навіть до значно мякшого клімату Манджурії або таких північних японських островів, як Хаккоїдо, Курильські та Сахалін, а спроб утворення хліборобських кольоній в Далеко-Східньому Краю японці ніколи навіть не підіймалися. В разі усамостійнення Зеленого Клина цілковито можлива японська пенетрація сюди економічного характеру, однак ледві чи слід цього побоюватися, бо від припливу японських капіталів країна може тільки виграти. Подібно до того, як сусідня Манджурія завдяки проведенню на чужі капітали залізничих шляхів стала із пустині країною з багатомілійоновою людністю та з буйним темпом економічного життя, так і Зелений Клин для його заселення потрібує припливу сторонніх капіталів. Українська матірна Держава ледві чи скоро змогла би уділити своїй дочерній Державі на Зеленому Клині значніших грошових ресурсів; отже байдуже, звідкіля капітали йтимуть,—чи з Японії, чи з Анґлії, чи з Америки—аби лише було їх стільки, скільки вимагатимуть життєві потреби Краю.

Пяте загальне положення в справі Зеленого Клину полягає в тому, що, помимо міжнародньої актуальности Далеко-Східньої Державности, вона не може бути реалізована без опертя на українську людність Зеленого Клину, без її політичної активности та без створення цілим українським народом певного кольоніяльного проґраму.

Японці вже пробували у 1918—1922 роках створити для своїх політичних потреб буферову „Дальне-Восточну Республіку“, однак спроба ця скінчилася повним неуспіхом. Причиною цьому було те, що японці шукали опертя для цеї буферної республіки в міському російському елементі, цілковито неґуючи селянство, в переважній своїй більшості українське. З антаґонізму поміж українським селом та російським містом скористали большевики, щоби повалити солодково-ліберальну та безвольну владу Далеко-Східньої Республіки та вигнати звідсіля японців.

Сучасний контакт японських урядових кол з козачим отаманом Семеновим також мало дає перспектив до відповідного поставлення справи Далеко-Східньої Державности. Козаки на Далекому Сході, помимо їх безсумнівної антибольшевицької активности, не можуть послужити за виключний державно-творчий елємент. Козаки на Далекому Сході зосереджені в значні-

шій кількости лише на Забайкаллі, де разом з бурятами творять більшість людности; у Приамурському ж Краю вони творять лише незначну меншість серед загалу людности, щей до того розселену довжелезною вузесенькою смугою станиць повздовж цілої границі з Хінами.

Українська людність творить нині головну масу населення найважливіших частин Далеко-Східнього Краю — округ Владивостоцької, Хабаровської та Амурської. Самостійницькі стремління українців на Зеленому Клині базуються на природньому національному антаґонізмі супроти Росії. Українська людність, в разі повстання на Зеленому Клині окремої державности, дістане визначне посилення українськими переселенцями, як з України, так і з інших країн, як напр. Сибіру та Америки. Рівно ж Українська Держава зможе подати Зеленому Клинові, в разі потреби, політичну та оружну допомогу для захисту його самостійности. В побудованні внутрішніх підстав Далеко-Східньої Державности українці мусітимуть шукати співпраці з іншими сепаратистично супроти Росії успособленими елементами людности, во першу ж чергу з козаками та бурятами.

Останнє, шосте положенння, яке має, на нашу думку, засвоїти собі українська політика на Далекому Сході, полягає в тому, що українська людність Зеленого Клину мусить побудувати собі державність дійсно незалежну не лише від Росії, але і від України. Звязок Зеленого Клину з Українською Державою мав би полягати лише в тісному оборонному військовому та політичному союзові супроти спільних супротивників. Анальоґія взаємовідносин поміж Анґлією та її Домініями могла би тут бути дуже в пригоді; „єдинонеділимські“ ж тенденції в українській політиці могли би тут лише зашкодити.

Справа повстання окремої державности на Зеленому Клині нині мусить вважатися вже передрішеною історією. Питання часу тут не грає рішаючої ролі, важливе лише те, яку позицію — активну чи пасивну — займатимуть українці в надходячих подіях та чи буде з їх боку орґанізована, пляномірна акція чи анархічна „малоросійська“ отаманщина.

Терміни „Далеко-Східній Край“ та „Зелений Клин“, яких ми вживаємо в цій нашій розвідці, не мають ще серед українського громядянства свого твердо усталеного змісту. Як національно-політичний, так і природньо-ґеоґрафічний обсяг їх є ріжний в розумінню ріжних осіб та підлягає з бігом часу значним модифікаціям.

Первісну назву „Зеленого Клина“ одержав невеличкий лише обшар землі Південно-Уссурійської округи Приморської области Росії від українських переселенців, що, починаючи від восімдесятих років минулого століття, стали осідати тут збитою масою на північ від м. Владивостока аж до оз. Ханка та долини р. Уссури. Назва ця як найбільше відповідала характе-

ру природи околиці, покритої буйною степовою та лісовою рослинністю і, з поступом кольонізації українцями дальших просторів Приморської области, поступово поширювалася і на них. Згодом завдяки тому, що рівночасно з українською кольонізацією Приморської области відбувалося заселення українцями і сусідньої з нею области Амурської, як рівно ж через те, що обидві ці області творять природньо-ґеоґрафічну цілість, в свідомості українського загалу назва „Зеленого Клину“ почала означати цілий вже український кольоніяльний масив обох областей — Приморської та Амурської.

Нарешті, в останньому часі, завдяки виникненню проблєми окремого Українського державно-політичного орґанізму над Великим Океаном, повстала потреба увязання моменту демоґрафічного з природничо-ґеоґрафічним, і Зелений Клин почав ідентифікуватися з поняттям Далеко-Східнього Краю.

Далеко-Східній Край, в його сучасному адміністративно-політичному обшарі в Союзі Соціялістичних Радянських Республік, обіймає простір бувших Приморської, Амурської та східньої частини Якутської областей та складається з таких округ: 1) Владивостоцької, 2) Хабаровської, 3) Амурської, 4) Зейської, 5) Миколаївської, 6) Сахалінської, 7) Камчацької, 8) Колимської та 9) Алданської. З цих округ лише перші чотирі мають більш— менш густу осілу людність, решта ж — це величезні простори полярних тайг та тундр із кількома десятками тисяч душ кочових тунгусів та палеазіятів. Північні округи обєднує з полудневими в одну адміністративно-політичну цілість розмірна легкість комунікації поміж ними по Охотському морю, по Тихому та по Північному Крижаному Океану.

Далеко-Східній Край може ще означати цілий простір земель на схід від оз. Байкала до Великого Океана. В такому обсязі існувала в роках 1920—22 Далеко-Східня Република і в такому обсязі був Далеко-Східній Край до кінця 1930 року, коли радянська влада відлучила від нього округи: Сретенську, Читинську та Монґоло-Бурятську АСРР та приєднала до новоутвореного Східньо-Сибірського Краю. В округах цих небагато української людности, натомість більшість населення творять вороже супроти большевиків успособлені буряти, козаки та „семейські старовіри“. Природньо-ґеоґрафічно та стратеґічно ці прибайкальські округи завершують із заходу Далеко-Східній комплєкс земель.

Нині годі ще передбачити, в якому обсязі земель остаточно зформується Держава Зеленого Клину; це залежатиме від багатьох обставин. Можна лише намітити згрубша такі можливі варіянти територіяльного проґраму:

I. Мінімальний обшар — мусить обіймати простір Приамурського Краю або Властивого Зеленого Клину, — українського по сучасному населенню та по розвоєвих тенденціях, цеб-то округи: Владивостоць-

-ку, Хабаровську, Амурську, Зейську, Миколаївську та Сахалінську.

II. Поширений обшар — в складі сучасного Далеко-Східнього Краю, цеб-то з додатком до території Властивого Зеленого Клину щей округ полярних: Камчацької, Колимської та Алданської.

і III. Максимальний обшар — в складі сучасного Далеко-Східнього Краю з додатком Забайкалля, цеб-то округ Сретенської, Читинської та Монґоло-Бурятської АСРР.

Відповідно до цих варіянтів територіяльного програму Держави Зеленого Клину, що оперті на даних не лише природньо-ґеоґрафічних, але й демоґрафічних, політичних та економічних,— понижче зґруповано нами відомості статистичного характеру.

Автор цеї статті з сумом констатує, що сучасний дослідник справи Зеленого Клину може лише в малій мірі скористати з матеріялів, поміщених в українській літературі. Помимо того, що зацікавлення проблємою Зеленого Клину серед українського суспільства зростає з дня на день, на нашому книжковому ринкові немає ще праці, що всестороннє освітила би так важливу для цілого українського народу справу української державної кольонії на Далекому Сході. Із популяризаційних українських праць з приємністю зазначити можна лише видану ще у 1924 р. економічну розвідку проф. І. Шимоновича „Зелений Клин—Нова Україна“ та гарну статтю М. Андрусяка в Літопису Червоної Калини за квітень 1932 р. „Державні змагання українців на Далекому Сході в 1917—1920 рр.“ Багато фактичного матеріялу про біжуче життя українців на Зеленому Клині подавала свого часу в 1919—1920 роках віденська „Воля“, а останніми часами подає „Діло“.

Росіяне мають про Далеко-Східній Край багату та вичерпуючу літературу з всестороннім джерельним матеріялом, особливо природничо-ґеоґрафічного та економічного характеру. Хибою, одначе, усієї російської літератури, як давнішої, так і сучасної, єсть те, що російські автори постійно не доцінюють національний фактор в укладі сил Краю, а, властиво, переоцінюють значіння тут російської людности. Всі вони приймають своє бажане та сподіване за реально існуюче... Зокрема, сліпа віра в непохитність російської державно-політичної системи, у давніх авторів — імперської, у сучасних — радянської, не дає росіянам можливости завважити правдивих загальних напрямних розвитку життя Краю.

Український читач, вільний від захоплення російським месіянським імперіялізмом, широко черпаючи з російських праць фактичні дані, прийде на основі них до висновків значно відмінних від російських. Для української політичної думки дані російської літератури про Далекий Схід, відповідно впорядковані

та критично перевірені, в сучасний мент мусять вважатися за незамінимий конструктивний матеріял.*)

В своїй праці про Далеко-Східній Край проф. М. Н. Нерсесов (див. прим. п. 14) дає таку загальну його характеристику: „починаючи з Забайкальщини ми вступаємо і ґеоґрафічно, і історично і, нарешті по всій сукупності міжнародніх та економічних звязків і стосунків, — в одмінний від Сибіру світ. Коли вже при переїзді за Урал до Сибіру почувається, що Росія з її культурою та історією залишилася десь позаду, то з Забайкалля і дальше печать багатовікової історичної російської культури затирається зовсім. Це все ще нова країна, де життя закріпилося лише на полудні — біля прикордонної смуги, повздовж залізничої маґістралі і давніх трактів. По цілій решті пустинної

---

*) Із численної російської літератури наводимо тут лише видання, що були під рукою в автора цеї статті:

1. П. Ѳ. Унтербергеръ. Приморськая Область 1856—1898 г. г. Очеркъ съ двумя картами. СПБ. 1900. Оттискъ изъ VIII тома Записокъ И. Р. Г. О. по отд. Статистики.

2. Амурская Область. Оттискъ изъ XIV тома Записокъ. И. Р. Г. О. по отд. Статистики. СПБ.

3. Пріамурье. Факты, цифры, наблюденія (съ тремя картами). Москва. 1909. (До книжки додано докладний бібліоґрафічний справочник).

4. Азіатская Россія. Изданіе Переселенческаго Управленія Г. У. З. т I—III. 1914 г.

5. Матеріалы по изученію Пріамурскаго Края. Вып. I—XV. Изд. Пріамурскаго Генерал-Губернатора 1911—1913 гг.

6. Труды Амурской экспедиціи. Вып. I—XI. СПБ. 1911—1913 г.г.

7. Приморское Областное Земство. Настольний Календарь-Справочник по Дальнему Востоку на 1919 год с научно-популярным отделом. г. Владивосток. 1919.

8. П. Д. Лежнин. Дальній Восток. Богатства Приамурья и Забайкалья. Чита, 1922.

9. Приморье, его природа и хозяйство. Сборник статей. Владивосток. 1923. (Додано перелік журнальної літератури за 1917—1922 роки).

10. П. Дербер. Демография и колонизация Советского Дальнего Востока. „Новий Восток“ № 7. 1924 г.

11. Проф. Кобозев. Колонизация Дальнего Востока. Труды Государственнаго Научно-изследовательскаго Института. Том I Москва. 1924.

12. В. Болдырев. Япония и Советский Дальний Восток. „Сибирские огни“ 1925 г. № 1.

13. Проф. В. Огородников. Капитальное строительство в Дальневосточной Области. „Сибирские огни“ № 1—2. 1926 г.

14. Проф. М. Н. Нерсесов. Экономические очерки Дальнего Востока. Центральное Управление Печати. ВСНХ. СССР. Москва-Ленинград. 1926.

15. Советский Дальний Восток. Под ред. С. Ф. Суховия. Чита. 1923, с картой.

16. Два года Советской власти. Владивосток. 1924.

17. Н. Б. Архипов. Дальневосточная область. Гос. Изд. Москва-Ленинград. 1926. Экономическая география СССР. под редакцией М. Б. Вольфа и Г. А. Мебуса.

18. Первая конференция по изучению производительних сил Дальнего Востока. Производительные силы Дальнего Востока. Выпуск 2. Поверхность и недры; вып. 3. Растительный мир; вып. 4. Животный мир; вып. 5. Человек; вып. 6. Промышленность. Издано по поручению Дальне-Восточной Плановой Комиссии. Хабаровск-Владивосток. 1927.

території „життя лише блимає в суворих приїскових районах та на побережжі рік і моря—на рибалках".

Ріжні частини цеї країни, що обшаром своїм перевищує половину цілої Европейської Росії, увійшли до складу Російської держави ріжночасово на протязі двохсот літ.

Після походу та завойовання у 1581 році Сибірського царства козачим ватажком Єрмаком козачі відділи кинулися у всі сторони просторого краю на промисли і по „ясак" та, не зустрічаючи поважнішого опору з боку дрібних сибірських племен, надзвичай швидко поширили на схід володіння Московського царства. Усюди на новозайнятих територіях засновували вони свої „остроги"—невеличкі кріпості з козачою залогою, що стали опорними пунктами російської кольонізації. Вже до 1630 року засновано було остроги: Якутський, Киренський, Удський, а в роках 1648—54—Баргузин, Верхнеудинськ, Нерчинськ.

Іван Москвитин, одкривши р. Улью, що впадає до Охотського моря в 100 верстах на захід від р. Охоти, в 1636 році спустився Ульєю до її устя і побудував там зимовник—Ясашноє—першу оселю росіян на березі моря Ламського, або Охотського. В тому ж часі якутські козаки довідуються від тунгусів про існування рік Зеї та Шилкара.

Заслуга відкриття Амура—цього природнього водного шляху від верхівя рік Вітіма та Алдана до Охотського моря—належить козакові Василеві Пояркову. Він вийшов у липні 1643 року з Якутська, піднявся вверх по ріці Алдану, перейшов вододіл та вийшов на ріку Зею, а нею на Амур, по Амуру же спустився у 1644 р. до його устя, де й побудував острожок. Шукаючи найкоротшого поворотного шляху до Якутська, Поярков пішов на північ повздвож берегів Охотського моря до зимовника Ясашного, звідкіля в літі 1646 р. повернувся до Якутська.

Року 1648 козак Дежнев вийшов з р. Колими на „Студене море", обігнув Чукотський ніс та прийшов до устя р. Анадири, не підозриваючи навіть, що він розвязав ґеоґрафічне питання, яке хвилювало тоді Академії Західньої Европи, а власне—про сполучення Азії з Америкою.

Оповідання Пояркова про багацтва Амурського краю спричинилися до завойовання Амура козаками під провідництвом Єрофея Хабарова. Він на чолі відділу з 70 душ вирушив весною 1649 року з Якутська, піднявся по рікам Лені та Олекмі, перейшов Становий хребет, вийшов на Амур, спустився по ньому до устя Уссури та піднявся по ній проти течії аж до озера Ханки. На свому шляху Хабаров підбивав під себе місцеві племена та обкладав їх ясаком. Це не завсігди вдавалося йому легко, бо і поодинокі племена ставили опір і хінська влада, під якою формально знаходився в той час край над Амуром, не могла безборонно допустити господарювання козаків у своїх володіннях.

Щоби очистити приамурські володіння від козачих ватаг, хінсько-манджурська влада вислала реґулярні військові відділи,

з якими на протязі кількох десятків літ із змінливим успіхом вели війну козаки, головним чином біля невеличкої кріпости Албазина, заснованого Хабаровим у 1651 році. Московська влада в той час, одначе, не змогла належито підтримати козаків і остаточно хінці знищили Албазин та відігнали козаків на Забайкалля.

Двацять семого серпня 1689 року поміж Московщиною та Хінами зиключено було Нерчинський договір, по якому Московщина зріклася всіх своїх завойовань по р. Амуру та згодилася на границю з Хінами по Яблоновому хребту і далі по р. Уді до Охотського моря. Цим договором найкращий шлях з Сибіру до Тихого океану по р. Амуру став для Росії закритим на цілих 165 літ і росіяне мусіли прокладати собі вихід до моря через краї, що знаходилися значно дальше на північ.

Почавши з епохи Петра І, Росія ціле XVIII та першу половину XIX століття, всю свою увагу скерувала на політичні справи в Европі. Росія здобувала собі вихід на Балтийське море через Петроград, Естонію та Лівонію, вихід на Чорне море через Запоріжжа та Крим. Росія посовувала свої державні границі на захід через поділи Польщі, вона вмішувалася активно у балканські справи, щоби проложити собі дорогу до Царгороду і все це остільки абсорбувало увагу і сили її, що на Далекому Сході від Нерчинського трактату все лишалося без змін.

Активність Росії на Далекому Сході датується лише від половини XIX століття, що спричинила рішуча поразка російської політики в Европі після Кримської кампанії 1854—55 р. Політична та територіяльна експансія, силою задержана на заході, мусіла знайти собі вихід по лінії найменшого опіру — на схід. До цього не в малій мірі ще спричинилася поява на становищі ґенерал-ґубернатора Східнього Сибіру дуже видатної людини, одного з представників знаної російської фамілії ґрафів Муравйових—Миколи Миколаєвича Муравйова, названого пізніше „Амурським".

Державницкий розум М. М. Муравйова зразу оцінив належито ґеоґрафічно-політичне значіння для Росії Приамурського Краю, яко вигідного природнього виходу для цілого сибірського комплєксу земель на Тихий океан. Наділений, яко ґенерал-ґубернатор відлеглої російської окраїни, широкими повновластями, Муравйов виявив багато особистої ініціятиви в акції приєднання приамурських земель до Росії.

Ще у 1849 році, згідно інструкціям Муравйова, капитан Невельський обслідував устя Амура і довів, що воно доступне для проходу морських кораблів та має вільний вихід на полудне проливом поміж островом Сахаліном та континентом. Це відкриття було використане в часі Кримської війни, коли треба було післати військову допомогу загроженій англійсько-французькою фльотою Камчатці. По весні 1854 року Муравйов сам особисто зорґанізував та керував сплавом по Амуру військової допомоги для Камчатки, при чому, не чекаючи на дозвіл Хін, приступив до будівлі по Амуру російських міст та до заселення краю козаками.

Хінська держава, очевидно, не могла толерувати подібного захоплення росіянами її території та запротестувала проти цього. Повстав затяжний міждержавний конфлікт, який старалися обидві сторони залагодити переговорами.

В часі переговорів з хінськими урядовцями, присланими з Пекіна, Муравйов запропонував вважати новою границею поміж Росією та Хінами р. Амур до самого її устя. Хінці відмовилися прийняти ці пропозиції і справа лишалася невирішеною аж до р. 1858, коли Муравйову вдалося заключити договір в Айґуні, в силу якого Росія діставала від Хін усю територію по лівому березі Амура, а територія поміж Амуром, Уссури та морем мала бути у спільному володінні обох держав.

Міжнародні та військові конфлікти, в яких опинилися в той час Хіни, зокрема війна з Францією та Анґлією, спричинилися до того, що Хіни за посередництво Росії при залагодженні цих конфліктів договором, заключеним 2 листопада 1860 р. в Пекіні ґрафом Н. П. Ігнатьєвим, зріклися вже не лише цілого лівого берега Амура, але відступили Росії у повне володіння й правий беріг від ріки Уссури до моря.

На ті ж пятьдесяті роки XIX ст. припадає також опанування Росією північної частини о. Сахаліна. Полудневу його частину одержала в 1875 році Росія від Японії в обмін за Курильські острови. Полуднева частина Сахаліна знаходилася у володінні Росії до 1905 р., коли по Портсмутському договору перейшла знову до Японії.

Раз розпочатий Росією наступ на Далекому Сході, в силу своєї внутрішньої льоґіки, мусів розвиватися все далі й далі.

Через Приамурський та Уссурийський краї Росія дістала вихід на Тихий океан, однак вихід цей знаходився дуже далеко від корінних російських земель, комунікація з ним була дуже довга та тяжка, оборона його, в разі нападу ворогів, майже неможлива. Для закріплення за собою позицій на океані Росія будує великий порт—базу у Владивостоці та сполучує його в останніх роках XIX століття величезною залізничою маґістраллю з Европою через увесь Сибір та через хінську Манджурію.

Щоби узискати можливість переведення залізниці через Манджурію по найкоротшій лінії до Владивостока, Росія активно вмішується в хінські справи. Прийнявши разом з іншими державами участь у здушенню боксерського повстання, Росія отримує від Хін на правах аренди Квантунський півострів з незамерзаючими портами Артура і Дальнего—Дайрена. Ціла Манджурія опинюється у сфері впливу Росії, яка швидким кроком іде до повної інкорпорації не лише Манджурії, але й сусідньої Кореї.

Дальшому збільшенню впливів Росії на Далекому Сході кладе неперебориму таму Японія, яка у війні 1904 — 1905 років розбиває Росію та випирає її з порта Артура та цілої полудневої Манджурії, так що лише смуга східньо-хінської залізниці ще лишається у володінні Росії.

Після цеї поразки, збита з манджурського напрямку, російська політика в Азії скеровується, відповідно ще імперіялістичним плянам славного декабриста Пестеля, у бік Монґолії та хінського Туркестана. В часі хінської революції, за підтримкою Росії, проголошує свою незалежність від Хін зовнішня Монґолія-Халха. Тоді ж Росія підіймає перед Хінами справу Урянхайського краю та фактично окуповує його. У східньому хінському Туркестані Росія орґанізовує повстання проти Хін ріжних тюркських племен.

Усе це припинила Світова війна та революція у Росії.

Від революції 1917 р. до 1920 р. Далеко-Східній Край разом з Сибіром служить тереном боротьби поміж большевиками та армією Колчака, підтриманою міжнародніми допомоговими відділами, серед яких найвидатнішу ролю відогравали чеські леґіони. Після упадку Колчака та по евакуації з Сибіру й Далекого Сходу міжнародніх військ, на теренах на схід від Байкальського озера повстала за японською підтримкою буферна Далеко-Східня Республіка. Опіралася вона на російському міському соціялістично настроєному населенні, і після безконечних урядових криз, по залишенню Далеко-Східнього краю японськими відділами, 14/IX 1922 р. приєдналася до ССРР. Японські війська залишили Далеко-Східній Край в наслідок з одного боку політичної пресії Сполучених Держав Північної Америки, з другого ж боку через те, що Японія переконалася у відсутності серед місцевої людности бажання підтримувати Далеко-Східню Республіку, яко окремий від ССРР політичний утвір. Просто окупувати країну, при загрозі оружного конфлікту з ССРР, Японія не наважувалася.

Радянська влада, відзискавши Далеко-Східній Край, всіма силами стала стреміти до відреставровання на сході давнього російського престижа, — навіть, користаючи з новітніх методів політичної пропаґанди, сягнула ще далі, роблячи з цілих Хін знаряддя своєї політики. Державні російські інтереси радянська політика обстоює, вміло використовуючи як внутрішню хінську боротьбу, так і сепаратизм окремих провінцій та народностей, як націоналізм хінський проти Японії, так і оружну силу Японії проти Хін. Сучасний японсько-хінський конфлікт у Манжурії ССРР стремить використати для скріплення свого положення у північній Манджурії та на східньо-хінській залізниці. Монґолія та Урянхай (Танну-Тува) вже від десяти років зорґанізовані цілковито на радянський зразок і лише згляди на радянську політику у властивих Хінах задержують до певного часу формальне влучення їх до ССРР.

Відповідно до так широко закроєної зовнішньої політики у східній Азії, радянська влада почала вести у Далеко-Східньому Краї рівно ж не менш інтенсивну внутрішню політику. Твердою рукою здушивши в Краю ворожі її елементи, головно козачу людність, радянська влада енерґійно приступила до як-най-

скоршого, скерування сюди для кольонізації великих мас людности з европейської частини Радянського Союзу.

Щоби мати цілковиту волю пересування на своїй території, незалежно від стану справ на східньо-хінській залізниці, радянська влада в спішному порядкові закінчила будівлю обхідної Амурської залізниці від Сретенська через Рухлово, Свободний, Завитой до Хабаровська. Одночасно значно підвищено пропускну здібність Уссурійської залізниці від Хабаровська до Владивостока та на відтинку Никольськ-Уссурийськ-Погранична.

Для притягнення до краю так потрібних для економічної розбудови капіталів, радянська влада широко стосує уділення закордонним капіталистам концесій на експльоатацію величезних багацтв краю лісових, шкірних, рудних, камяновугільних та нафти.

Рівно ж національний момент радянська влада старається всебічно використати для інтенсифікації життя Краю. Так, було зроблено спробу притягнути сюди для оселення рухливу та грошовиту жидівську людність, через створення для неї окремої автономної жидівської республіки в Биро - Бирбиджанському районі Амурської округи. Одначе, спроба ця скінчилася цілковитою невдачею, бо радянські жиди не захотіли виселюватися на холодний та пустельний Далекий Схід, а закордонні жиди відмовили своєї фінансової підтримки, воліючи вкладати свої капітали в певніші, на їх думку, проекти жидівської кольонізації України та Криму.

Натомість значно кориснішою для плянів радянської влади видається політика використання тут, яко кольонізаційного матерьялу, — українців. Масово переселюючи сюди з України всі ворожі собі елементи, радянська влада надіється узискати через це потрійну користь. По-перше, цим Україна позбавляється найбільш активного протибольшевицького елементу і тому ослаблюються в ній національно-визвольні та державно-сепаратистичні течії. По-друге, відірвану від матірнього ґрунту українську людність, виселену до Далеко-Східнього Краю і перемішану тут з людністю неукраїнською, лекше вдасться орієнтувати у потрібному большевикам напрямку та зрусифікувати. По-третє, найтяжчу працю первісного кольонізаційного освоєння Далеко-Східніх просторів переведе людність фізично найміцніша з-поміж усіх підданих ССРР та найбільш пристосована до кліматично-господарчих умов Краю.

Національно-політичну свідомість українського населення в Далеко-Східньому Краї радянська влада оцінює дуже низько, тому стосує супроти нього безоглядні русифікаційні методи. Школа, преса, адміністрація — все тут большевицько-російське. Лише в останньому часі, в звязку з хінсько-японським конфліктом в Манджурії та можливою війною поміж ССРР та Японією, щоби збаламутити де-кого з українців, радянська влада почала деклярувати про так звану „українізацію“ Зеленого Клину, ба, навіть,—виділення його в окрему автономну українську республіку.

Росіяне-большевики — майстри в пантеличенню наївних хохлів, а тому з українського національного погляду цей новий „українізаційний“ фортель на Зеленому Клині мусить вважатися за безперечно небезпечний. Дійсної українізації життя не переводиться та, очевидно, і не буде переводитися большевиками на Зеленому Клині зовсім, але в заколоті серед українців большевики вже певні. У всякому разі в де-яких Львівських „націоналістичних“ часописах можна вже помітити щире захоплення цею декларованою „українізацією“...

Далеко-Східній Край перед приєднанням його до Росії уявляв з себе справжню дику лісову пустелю з надзвичай нечисленною ловецькою неосілою людністю, що належала до ріжних манджурських, тунгуських та палеазійських племен. Лише в західній частині Краю, біля Байкалу та над р. Шилкою та Аргуню, вже від кінця XVII віку повстало де-що осель Забайкальського козачого війська, монґоло-бурятів та переселених при Катерині Другій—„семейських“ старовірів.

Ґраф Н. Н. Муравйов-Амурський добре розумів політично-ґеоґрафічне значіння новоприєднаного Приамурського Краю, рівно ж докладно здавав собі справу й з того, що закріплення цього природнього виходу на Тихий Океан за Росією можливе лише при умові заселення його осілою людністю.

Первісна дикість країни та надмірна віддаленність від місць з інтенсивною густотою населення в европейській частині Російської імперії, ставили майже непереборимі труднощі для зорґанізовання вільного переселенського руху сюди. Залізна воля та енерґія ґрафа Муравйова-Амурського знайшли вихід для цього у примусовому переселенню сюди козачої людности із найближчого Забайкальського козачого війська, — цим мала досягтися одночасно подвійна користь — заселення Краю і військова охорона його кордонів.

Ще весною 1854 року, сплавляючи вниз по Амуру провіянт та військо для оборони загроженої анґлійською ескадрою Камчатки, ґраф Муравйов-Амурський оселив над Амуром першу козачу станицю Сучинську біля поста Маріїнського.

Слідуючого року вислано було кінну сотню забайкальських козаків вниз по р. Амуру аж до устя до нього р. Буреї для вибору місць для нових козачих станиць, бо малося на увазі в наступних роках поселити там до 3.000 душ забайкальських козаків.

Весною 1857 року по Амуру на плотах відплила на поселення перша партія з трьох сотень козаків з їх родинами. Разом із цією партією переселенців поїхав і сам ґраф Муравйов-Амурський, що особисто вибрав місця для оселення. Всього у цьому році оселено було 451 козачу родину в складі 1850 душ у 17 поселеннях на просторі 980 верстов од Усть-Стрілки до Хінґана.

Наступного року переселено було 2350 душ та засновано 32 нові станиці. Загалом же за час з 1857 по 1862 рік пересе-

лено було 13.879 душ, що обсадили повздовж Амура 67 станиць і на р. Уссури — 29 станиць.

З огляду на те, що забайкальські козаки дуже неохоче йшли на переселення на Амур, тай саме Забайкальське козаче військо було в той час не дуже численне і не могло дати потрібної кількости переселенців, випросив ще ґраф Муравйов-Амурський у тодішнього російського військового міністра ґенерала Сухозанета наказ про переселення на Амур 15.000 штрафних солдатів з „лінейних баталіонів" Европейської Росії і по прибутті цих штрафних солдатів на Амур було їх приписано в козаки та розіслано до ріжних станиць. Козаки спочатку дуже охоче приймали цих солдатів до своїх родин, одначе незадовго виявилося, що це елємент цілковито здеморалізований попередніми вязницями та карами. Окрім цього, то був елємент і фізично цілковито непридатний до ролі перших кольонізаторів краю в надзвичай тяжких природніх умовах життя. Через це штрафним солдатам помимо того, що переселення їх до Далеко-Східнього Краю дуже дорого коштувало російському урядові, у 1879 році дозволено було повернутися назад на батьківщину. Більшість з них скористало з цього права, багато розсіялося невідомо куди, багато вимерло. Таким чином ця спроба Муравйова-Амурського значно посилити осілу людність на Амурі потерпіла цілковиту невдачу.

Загалом, ідея заселення військовою людністю Приамурського Краю, після періоду ґенерал-ґубернаторства ґрафа Муравйова-Амурського (1847—1861 р.) була російським урядом покинута і в наступні роки козаче населення тут дуже повільно зростало чисельно. Так, в Амурському козачому війську, що його засновано було у 1860 році, на 1 січня 1876 року було всього 18.020 душ. По виділенні у 1889 році з Амурського війська окремого Усурийського козачого війська, було козаків за переписом 1897 року в першому—21.569 душ, а в другому—13.834 душі. У 1902 році було в Амурському військові 22.476, а в Усурийському—14.662. У 1912 році кількість козаків дійшла до 41.003 душ в Амурському та 31.441 душі в Усурийському військові*).

Козача людність, таким чином, справдила лише почасти надії, які покладав на неї ґраф Муравйов-Амурський. Вона створила довжелезну смугу станиць повздовж пограничних рік Амура та Уссури, вона винесла на своїх плечах тягар військової охорони цілого цього пограниччя з Хінами, але заселити в глибину увесь край було їй вже не під силу. Це зробили добровільні переселенці — селяне, що шукали тут, на краю Російської імперії, вільних просторів для хліборобства, шукали кращого вільнішого життя.

---

*) В той же час Забайкальське козаче військо мало населення: у 1855 році — 110.164 душі, у 1881 р. — 151.058, у 1895 р. — 194.028 душ, у 1912 р.— 258.846 душ.

Першими добровільними осельниками у Приамурському Краї були розкольники пригуни і молокане з Таврійської та Самарської ґуберній, що у 1859 році в кількості 240 душ заснували при р. Зеї село Астраханку. Вони прийшли сюди після довгої тяжкої подорожі через увесь Сибір, шукаючи місця, де би могли бути вільними від релігійних переслідувань. І дійсно в безлюдному краї, де державна адміністрація знаходилася лише в початках орґанізації, в краї без доріг, без осель, — вільно було їм вірити так, як вони самі хотіли. За першими переселенцями-сектантами пішли по листах та вістках від них і інші: з Самарської ґубернії та Тамбовської—молокане, з Пермської—старовіри, з Єнисейської—духобори; з Забайкальської—„семейські старовіри" і т. д.

Згідно матеріялам експедиції ґен. Сколкова, у 1869 році було вже в Амурській області 41 селянське поселення з 9.455 душ людности і в місті Благовіщенську було 3 344 душі; в Приморській області по р. Уссури та Сунґари — 31 поселення з 5.310 душами та у Полуднево-Уссурийському Краї 17 селищ з 3.579 душами (в тім числі 1.451 кореєць).

Одначе, переселення селян — сектантів на Амур у перших десятиліттях по приєднанні Приамурського Краю до Росії, завдяки його віддалености та комунікаційним труднощам, також не осягнуло значних розмірів. За весь час до 1882 року переселялося до Приамурського Краю в середньому не більше від 600 душ у рік, при чому переселенська хвиля йшла, головно, до ближчої від Сибіру Амурської области, у дальшій же Приморщині осідала зникома лише кількість переселенців.

Переселенці старовіри та сектанти, завдяки моральній дисципліні, в місцях свого оселення швидко осягнули значного матеріяльного добробуту в протилежність до осельників-козаків, які через тяготу несення військово-пограничної охоронної служби довго не могли стати міцно на свої ноги та жити без матеріяльної допомоги від уряду. Оповідають, що, коли у 70-х роках військовий ґубернатор Амурської области здумав якось навістити оселі розкольників, положені в призейській рівнині верстах у 50—100 від Амура, то він знайшов їх у цвітучому стані. „Славно вы живете, братцы, — звернувся ґубернатор до селян— гораздо лучше, чем козаки, даром, что у них Амур под боком. Отчего эта разница?"—„А, батюшка, ваше превосходительство— відповіли селяне — оттого, что мы от начальства подальше!"...

З часом адміністрація краю налагодилася ширше, стало більше „начальства", стало воно разом із православним духовенством глибше сягати у лісові пущі краю, і переселення сюди ріжних російських сектантів припинилося майже зовсім...

Рух переселенців до Далеко-Східнього Краю сухим шляхом через увесь Сибір був дуже незначний, а державно-політичні інтереси Росії в звязку з ускладненням стосунків з Хінами у 1880 році через Кульджинське питання вимагали кращого

забезпечення російських посілостей над Великим Океаном, зокрема заселення хліборобською людністю околиць Владивостока,— отже урядові чинники вирішили збільшити кількість переселенців через орґанізовання перевозу їх з Европейської Росії морем. Року 1882, завдяки старанням ґенерал-ґубернатора Східнього Сибіру ґенерала Анучина, уряд видав закон про переселення селян морем, приймаючи на кошт скарбу держави перевіз переселенців та наділяючи їх безплатно землею з одночасним звільненням на 5 літ від усіляких податків та повинностей.

Завдяки особистим впливам ґенерал-лейтенанта П. Унтерберґера, що займав довший час керуючі місця в адміністрації Далеко-Східнього Краю, а з р. 1888 по 1897 був навіть воєнним ґубернатором Приморської области, — континґент переселенців морем з Одесси був майже виключно український. Українців, яко кольонізаторів, яко елемент стійкий морально і матеріяльно, надзвичай високо цінив ґен. Унтерберґер, а разом з ним і вся російська Далеко-Східня адміністрація. Ґен. Унтерберґер цю свою високу думку про українців та симпатію до них виніс ще з дитячих років, коли його пестив на колінах своїх геній українського народу Тарас Шевченко, що на засланні в Оренбурзі знайшов в родині батьків Унтерберґера сердешне прийняття та опіку. Цьому власне сердешному сантиментові ґен Унтерберґера до памяти Поета і до його земляків завдячує український нарід те, що одержав він нове пригідне місце для оселення та життя і зразу тут дістав можливість стати твердою ногою.

За час з 1883 по 1897 рік переселилося морем з Европейської частини Росії лише до полудневo-Усурийського краю 29.093 душі, що заснували тут 86 селищ. В той же час до цілого Далеко-Східнього Краю переселилося 68.572 душі, при чому дві третини переселенців осіло у Приморщині, а третина—в Амурщині. Головний континґент переселенців складали мешканці хліборобських українських ґуберній, головно Чернігівської та Полтавської.

Проложення через Сибір залізничого шляху та відкриття для руху Усурийської залізниці від Хабаровська до Владивостока, а в 1900 р. Забайкальської, у 1902 р.—Східньо-Хінської залізниці, все це уможливило скоре пересування великих мас переселенців по суходолу, через що кількість переселенців до Далеко-Східнього Краю починає з початком нинішнього століття швидко зростати. Особливої величини досягнула переселенська хвиля в роки після російсько-японської війни та після першої невдалої російської революції, коли широкі селянські маси, заведені в надії задовольнити свій земельний голод у себе вдома, кинулися шукати вільних земель в азійських володіннях Росії.

Хвиля переселенців до Приамурського Краю, то підсилюючися, то дещо опадаючи, продержалася на значній висоті аж до вибуху Світової війни, так що за час з 1897 до 1915 року переселилося сюди до 320 тисяч душ або в середньому до 20 тисяч річно.

Числові дані про переселення до Властивого Зеленого Клину за час 1859 — 1918 р. р. подає таблиця І.

ТАБЛИЦЯ І.

Рух переселенців до Приамурського Краю — Властивого Зеленого Клину у 1859 — 1918 роках:

Роки	Всього переселенців до Зеленого Клину		В тім числі Приморська область		В тім числі Амурська область	
	прибуло	вибуло	прибуло	вибуло	прибуло	вибуло
1859 — 1882	14.414	—	5.705	—	8.709	—
1883 — 1896	68.572	—	44.483	—	24.089	—
1897 — 1910	251.390	28.190	156.055	18.395	95.335	9.795
1911 — 1915	65.628	16.239	33.302	9.417	32.326	6.822
1916 — 1918	1.306	4.533	540	2.324	766	2.209
Разом	401.310	48.962	240.085	30.136	161.225	18.826

Для характеристики того, з яких околиць походили переселенці до Приамурського Краю в період 1897—1915 років, можуть служити наведені у таблиці II дані за 1907 рік, коли переселенська хвиля досягла найбільшої висоти, бо аж 76.631 душі.

За цими даними, звиш 75% усіх переселенців до Зеленого Клину походило з основних ґуберній України, при чому серед загалу переселенців до Приморської области було з України звиш 82%, а до Амурської — звиш 43%. Пять ґуберній та областей, сусідніх з основною українською територією та наполовину заселених українцями, дали переселенців до Зеленого Клину 6.850 душ, або 8,9%, в тім числі до Приморщини 6.808 душ, або 11%. Решта ґуберній Европейської Росії дала 12.134 переселенця або 15,8%, в тому числі знаходяться, очевидно, й ті переселенці з ґуберній Катеринославської, Херсонської, Таврійської, Курської та Донської, з яких зокрема бракує даних про переселення.

Таким чином, загальний висновок із тільки що наведених даних виходить той, що в період найбільшого насилення переселенчої хвилі до Приамурського Краю кадри переселенців складалися майже виключно з самих українців, росіян же поміж переселенцями був лише незначний відсоток, зовсім зникомий у осельників на Приморщині та дещо значніший на Амурщині. Переселенці осідали головно на Приморщині.

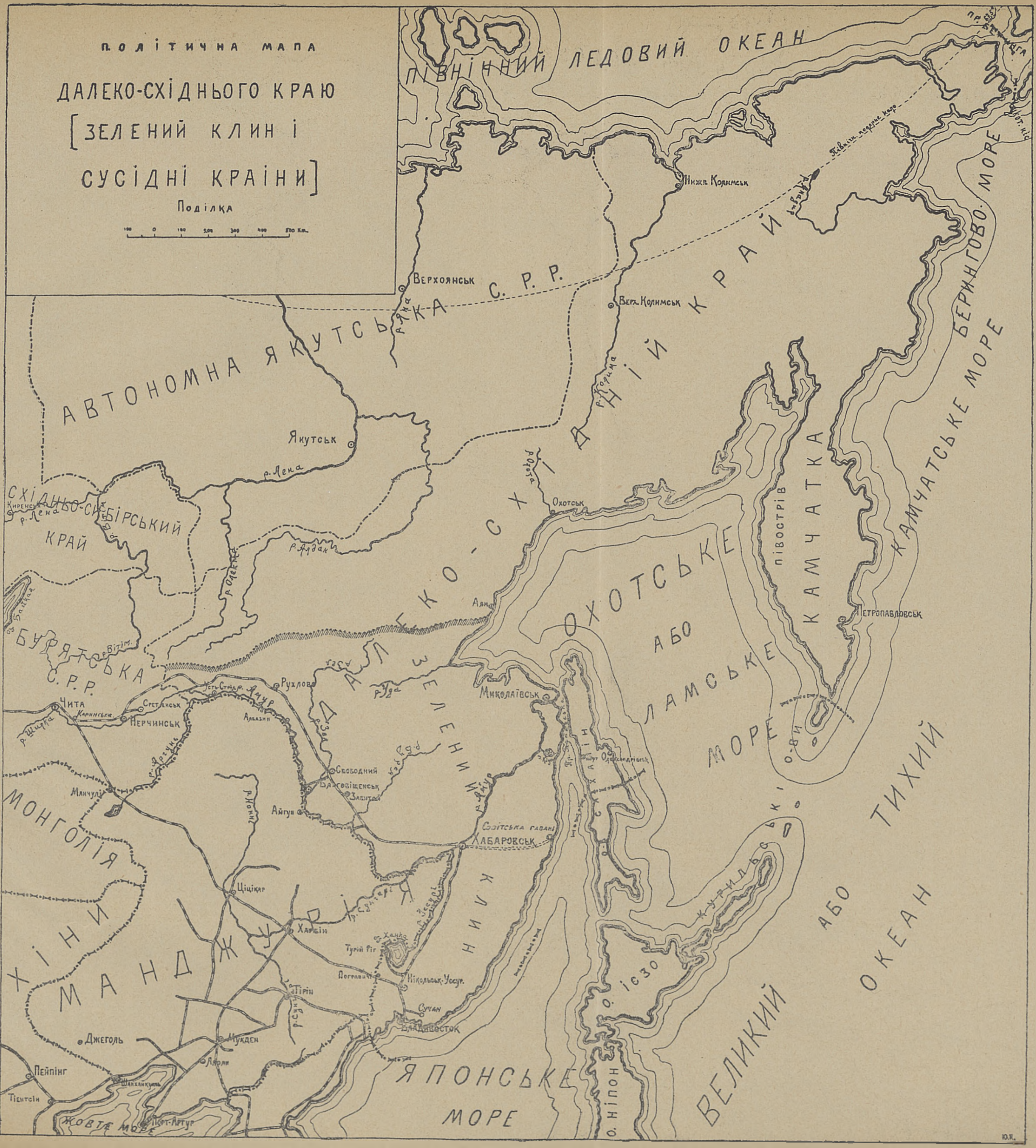
Світова війна та російська революція майже зовсім припинили переселення на Далекий Схід завдяки руїні транспорту на Сибірській залізниці. Дані про переселення за часів радянської

ТАБЛИЦЯ II.

Місця виходу переселенців до Приамурського Краю — Властивого Зеленого Клину в 1907 році.

Ґубернії	Всього переселенців до Зеленого Клину		В тім числі переселенців до Приморської области		В тім числі переселенців до Амурської области	
	Абсолютні числа	%	Абсолютні числа	%	Абсолютні числа	%
Всього переселенців	**76.631**	**100,0**	**61.722**	**100,0**	**14.909**	**100,0**
А. В тім числі з 9 основних ґуберній України:	**57.647**	**75,2**	**51.174**	**82,9**	**6.471**	**43,4**
1. Чернігівська . . .	19.234	25,1	18.453	29,9	781	5,2
2. Київська	18.145	23,7	17.140	27,7	1.005	6,7
3. Полтавська	9.551	12,4	6.636	10,7	2.915	19,5
4. Волинська	5.330	6,9	4.245	6,9	1.085	7,3
5. Харківська	3.395	4,4	2.764	4,4	631	4,2
6. Подільська	1.968	2,6	1.938	3,1	30	0,2
7. Катеринославська .	24	0,3	?	?	24	0,1
8. Херсонська	?	?	?	?	?	?
9. Таврійська	?	?	?	?	?	?
Б. В тім числі з ґуберній, сумежних з Україною:	**6.850**	**8,9**	**6.808**	**11,0**	**42**	**0,3**
10. Бесарабська	5.587	7,3	5.587	9,0	?	?
11. Воронізька	1.221	1,6	1.221	2,0	?	?
12. Курська	?	?	?	?	?	?
13. Кубанська	42	0,5	?	?	42	0,3
14. Донська	?	?	?	?	?	?
В. В тім числі з інших ґуберній Европейської Росії	**12.134**	**15,8**	**3.740**	**6,1**	**8.396**	**56,3**

влади маються, починаючи від 1924 р., лише сумаричні для території цілого сучасного Далеко-Східнього Краю, без деталізації по сучасних округах його. Рівно ж не маємо наразі докладних даних про національний склад переселенців, однак припускати, що й нині серед переселенців до Далеко-Східнього Краю домінують українці, змушує та обставина, що на загальну суму переселенців з УСРР до Азії, яка є нині дуже високою, за офіційними відомостями, одна третина оселюється в Сибірському краї (головно його полудневій степовій частині), друга третина в Казакстані, а решта українців осідає у Далеко-Східньому Краї.

Політична мапа
Далеко-Східнього Краю
[Зелений Клин і
Сусідні Країни]
Поділка
Північний Ледовий Океан
Автономна Якутська С. Р. Р.
Далеко-Східній Край
Східньо-Сибірський Край
Бурятська С. Р. Р.
Монголія
Хіни
Манджурія
Зелений Клин
Охотське або Ламське море
Камчатське море
Берингове море
Японське море
Жовте море
Великий або Тихий Океан
півострів Камчатка
о. Сахалін
о. Іезо
о. Ніпон
Курильські о-ви
Верхоянськ
Нижн. Колимськ
Верх. Колимськ
Якутськ
Охотськ
Петропавловськ
Миколаївськ
Хабаровськ
Чита
Нерчинськ
Сретенськ
Рухлово
Свободний
Благовіщенськ
Айгун
Ціцікар
Харбін
Нікольськ-Уссур.
Сучан
Владивосток
Гірін
Мукден
Джеголь
Пейпінг
Тієнтсін
Порт-Артур
р. Лена
р. Алдан
р. Уда
р. Амур
р. Зея
Ю.Н.

Кольонізаційна поємність Далеко-Східнього Краю лишиться ще на довгі роки дуже великою і радянська влада останніми часами цілком свідомо скеровує сюди значні лишки людности з європейської частини Союзу. Так було переселено: у році 1924-25—5.612 душ; у році 1925-26—12.302 душі; у році 1926-27—45.755 душ і у році 1927—28—58.236 душ. За пляном „Дальэкоса“—„Дальневосточнаго Экономическаго Совещания“, у десятиліття 1925—1935 років намічено було вселити до Далеко-Східнього Краю до 300.000 душ хліборобсько-промислового населення. Центральний радянський уряд цю цифру кількакротно збільшив, при чому увзглядено було старання уряду УСРР про збільшення контингенту переселенців—українців.

В звязку з розвитком переселенського руху, населення Далеко-Східнього Краю дуже швидко численно зростає. Таблиця III подає числовий матеріял, що характеризує цей зріст за трицятиліття поміж переписами 28/I 1897 та 16/XII 1926 року, а також простір краю у тисячах квадратових кільометрів.

З даних цих видно, що Далеко-Східній Край у його максимальних межах займає простір 4.306,8 тисяч кв. клм., цеб-то, в девять разів більший від сучасної Радянської України, яка має нині 451.584 кв. клм. Самий простір лише Властивого Зеленого Клину виносить 1.400,100 кв. кільометрів. цеб-то, в три рази більший від Радянської України.

На так величезних просторах знаходиться, порівнюючо, зовсім зникома кількість населення. Весь Далеко-Східній Край мав у 1926 році лише 2.407.587 душ людности, цеб-то, одна людина приходилася тут на два кв. клм., в той час, як густота населення Радянської України виносить 64,3 душі на кв. клм. Майже вся людність зосереджена на полудні в Забайкальському та Приамурському краях, що мають 2.337,629 душ, або 97% усієї людности Д.-Сх. Краю, тоді як займають разом лише менш половини простору його. Усю північну більшу частину займає Алдансько-Колимсько-Камчацький край, де в 1926 році було всього населення 69.958 душ, цеб-то, одна людина приходилася тут на трицять два (!!!) кв. клм-ри.

Коли придивитися до даних про населення по роках, то видно, що за трицятиліття від 1897 по 1926 рік людність усього Далеко-Східнього Краю зросла більш ніж у два рази, однак це збільшення людности не було однаковим ні по окремих періодах часу, ні по окремих частинах Краю. Так, у період 1897—1913 р. людність в середньому в рік збільшувалася на 52 тисячі душ; у період 1913 — 1923 років — збільшувалася на 33 тисячі, а у період же 1923 — 1926 р. — на 57 тисяч душ.

Найшвидче прибувало населення у Властивому Зеленому Клині, де за трицятиліття кількість людности збільшилася у три з половиною рази. Перед вела тут Приморщина, де людність

ТАБЛИЦЯ III.

Простір та населення Далеко-Східнього Краю у 1897 — 1926 роках.

Дати переписів та вирахувань	Цілий Далеко-Східній Край в максимальних межах	Приамурський Край—Властивий Зелений Клин в мінімальних межах				Алдансько-Колимсько-Камчацький Край				Забайкальський Край			
		Разом	в тім числі:			Разом	в тім числі округи:			Разом	в тім числі округи:		
			Приморщина	Амурщина	о. Сахалін		Алданська	Колимська	Камчацька		Сретенська	Читинська	Монголо-Бурятська АСРР.
Простір у тисячах квадратових кілометрів	4.306,8	1.400,1	959,9	402,2	38,0	2.239,0	600,0	600,0	1.039,0	667,7	91,6	187,0	389,1
Населення за переписом 1897 р. . . .	1.068.792	343.163	194.744	120.306	28.113	53.592	5.000	20.000	28.592	672.037	—	—	—
в тім числі: міського .	135.624	91.146	49.717	32.834	8.595	1.700	—	—	1.700	42.778	—	—	—
сільського	933.168	252.017	145.027	87.472	19.518	51.892	5.000	20.000	26.892	629.259	—	—	—
Населення за вирахуванням 1913 р. . .	1.844.300	859.400	604.000	241.100	14.300	64.400	5.000	20.000	39.400	920.500	567.000		353.500
в тім числі: міського .	412.200	269.000	198.600	68.900	1.500	2.800	—	—	2.800	140.400	133.000		7.100
сільського	1.432.100	590.400	405.400	172.200	12.800	61.600	5.000	20.000	36.600	780.000	434.000		346.100
Населення за переписом 1923 р.. . . .	2.179.600	1.040.900	634.400	392.200	14.300	61.200	5.000	20.000	36.200	1.077.500	547.500		530.000
в тім числі: міського .	522.500	307.500	207.300	98.700	1.500	1.200	—	—	1.200	213.800	115.800		98.000
сільського	1.657.100	733.400	427.100	293.500	12.800	60.000	5.000	20.000	35.000	863.700	431.700		432.000
Населення за переписом 1926 р. . . .	2.407.587	1.256.292	798.258	446.175	11.859	69.958	10.000	25.000	34.958	1.081.337	203.943	386.158	491.236
в тім числі: міського .	518.034	356.889	235.604	118.537	2.748	1.691	—	—	1.691	159.454	22.170	91.708	45.576
сільського	1.889.553	899.403	562.654	327.638	9.111	68.267	10.000	25.000	33.267	921.883	181.773	294.450	445.660

збільшилася вчетверо, в той час як на Амурщині людність збільшилася лише удвічі, а на Сахаліні, після відступлення Росією його полудневої частини Японії—майже не змінилася.

У Забайкальському краєві кількість населення, порівнюючи, помалу зростала—за трицятиліття всього лише в півтора рази, при чому останні роки майже не виказують приросту, в протилежність тому, як це єсть у Властивому Зеленому Клинові, де в період 1923—26 років прибуло по 54 тисячі річно. Кількість населення Алдансько-Колимсько-Камчацького краю лишається за весь час майже без змін.

Ще одна обставина звертає на себе увагу при розгляді даних про приріст населення Далеко-Східнього Краю,—це далеко швидчий приріст людности міської в порівнанню з сільською. Міська людність цілого Дал.-Схід. Краю за трицятиліття збільшилася у чотирі рази, а сільська—удвічі; на Приморщині же міська навіть у пять разів, тоді як сільська—у три з половиною рази. Найбільшу питому вагу серед загалу людности має міське населення в Приморщині та Амурщині, натомість Алдансько-Колимсько-Камчацький Край властивих міст не має зовсім.

В справі національного складу населення Далеко-Східнього Краю досі немає якихось певних, усталених даних ні в російській, ні в українській літературі.

В російських джерелах маються досить докладні та вірогідні відомості про місцеву автохтонну людність, що належить до дрібних північних азійських племен. Про Тунгусів, Ламутів, Чукчів, Коряків, Гольдів, Ороченів, Гиляків, Ескімосів, Камчадалів, Айнів і т. п. написано багато книжок, встановлено їх чисельність, місця оселення, культуру, побут, економічний стан і т. п., хоча всі вони, вкупі почислені, не сягають і ста тисяч душ. Натомість про національний розподіл пароміліонової европейської людности, що покрила своїми оселями всю полудневу частину Краю, марно було би шукати чогось певного в російських джерелах. Вони або зовсім замовчують про це, зводячи головну масу населення під загальну назву „русских", або подають числа окремих „русских" народностей виразно неправдоподібні, поміж собою розбіжні та протирічиві. Загальною прикметою усіх російських праць єсть тенденція виказати Далеко-Східній Край по характеру його людности виразно московським з домішкою лише „малорусского" та „білорусского" населення, що начеб підлягає тут непереможним та швидким нівелізаційно-русифікаційним процесам. Цею тенденцією пересякнені й дані офіційних переписів, переведених як давньою імперською владою, так і сучасною радянською.

Українські дослідники, що змушені були користати з російських джерел, до яких не могли мати жадного довірря, по ріжному оцінювали кількість українців на Зеленому Клині. Завдяки ж тому, що ріжними особами оцінка ця переводилася, в силу необ-

хідности, лише приблизно, як то кажуть, „на око“, то й не диво, що й висліди оцінки виявилися далеко поміж собою розбіжними.

Так М. Андрусяк, у своїй статті про „Державні змагання українців на Далекому Сході в 1917—1920 р.р,“ зазначає, що українців живе тут поверх 1.500.000 душ і творять вони 80 відсотків цілої людности Краю. В окремих замітках та статтях української преси українська людність на Зеленому Клині опреділюється в кількості або 800.000, або 1,200.000, або навіть 2.000,000 душ. Натомість проф. Рудницький приймає число українців на Зеленому Клині лише в 500,000 душ*).

Цілком зрозуміло, що для потреб реальної української політики не можуть мати яку-будь вартість усі ці, так розбіжні не лише від даних офіційних, але і поміж собою, оцінки кількости української людности на Далекому Сході. Російську тенденцію виказати Зелений Клин щиро московським краєм українці не можуть виправляти рівно ж одною лише, без сумніву, тенденційною заявою про його восьмидесяти відсоткову, як десь на Київщині, українськість. Подібна, словесна „українізація“ Зеленого Клину нічого іншого окрім шкоди українській справі принести не може.

Цілий Далеко-Східній Край має всієї людности біля двох з половиною мілійонів, а Властивий Зелений Клин лише 1.256.292 душі--тож в жадному разі не може там бути аж два мілійони українців. Рівно ж не може там бути їх 1.800.000, або 1.500.000, коли у 1926 році усіх „русских“, цеб-то, москалів, українців і білорусинів разом, було лише 1.531,242 душі у цілому Д.-Сх. Краї без Монґольсько-Бурятської АСРР.

Відкидаючи невірогідні російські дані про національний розподіл населення Зеленого Клину, українці в жадному разі з своєї сторони не можуть висувати до вжитку назовні дані в рівному же ступені невірогідні.

За відсутністю інших джерел та способів, українські оцінки міжнаціонального розподілу людности Зеленого Клину мусять в силу необхідности базуватися на російських офіційних даних, але мусять їх, очевидно, відповідним способом виправляти через зіставлення поміж собою, через критичну перевірку та через узгіднення з даними про переселенський рух. Лише при такій обєктивно переведеній дослідчій праці, без тенденційного „українізування“, можливо, на нашу думку, одержати найбільш правдоподібні числа окремих народностей Д.-Сх. Краю.

Офіційні дані подають такі числа населення в цілому Далеко-Східньому Краї, без Монґоло-Бурятської АСРР. та Алдансько-Колимського краю:

У роках	Всієї людности	Українців	Росіян	Білорусинів
1897	1.043.792	60.608	624.083	—
1925	1.586.769	356.664	953.753	30.884
1926	1.881.351	315.203	1.174.915	41.124

*) Др. Степан Рудницький. Огляд національної території України. Берлін. 1923, стор. 137.

Ці дані вказують на абсолютну, начеб-то, перевагу в Краї росіян та швидкий приріст числа їх в період 1897 — 1926 років. Українці, натомість, це лише меншість і числа їх по роках збільшуються несумірно поволішим темпом, ніж якого можна би сподіватися на підставі наведених вище рівно ж офіційних даних про національне походження переселенців до Далеко-Східнього Краю. Вражає також цілковито незрозуміле зменшення числа українців у 1926 р. в порівнанню з 1925 роком. В цих роках не тільки не чути було про яке-будь виселення з Далеко-Східнього Краю українців, але навпаки на цей час припадає такий приплив переселенців з України, що річне число їх сягнуло вже найвищих передвоєнних норм. Очевидно, подібну флюктуацію чисельности українців неможливо інакше трактувати, як явище лише паперово-статистичне, залежне від політичних тенденцій переписних орґанів.

Яскравою ілюстрацією подібних розходжень поміж ріжночасовими офіційними даними може бути порівнання таких чисел сільської людности Приморської области за переписами 1923 і 1926 років:

	Всього сільської людности Приморської области	Українців	Росіян	Білорусінів
За переписом 1923 р.	427.100	214.700 50,6%	91.400 21,6%	—
За переписом 1926 р.	570.702	177.224 31,1%	179.046 30,3%	19.876 3,2%

По переведенні подібних порівнань даних за окремі роки по всіх адміністративних одиницях Далеко-Східнього Краю, неминуче мусять насунутися такі загальні висновки:

1. Загальна кількість української людности у Далеко-Східньому Краї мусить вважатися щонайменше у два рази більшою, аніж це подано переписом 1926 року; кількість росіян офіційні дані перебільшують принаймні у півтора рази.

2. Українці творять абсолютну більшість населення Властивого Зеленого Клину або Приамурського Краю, натомість є в незначній меншості в Забайкальському та Алдансько-Колимсько-Камчацькому Краї. У самому Зеленому Клині українці зосереджені у полудневих округах та районах біля Амуру, Уссури, оз. Ханка та в околицях м. Владивостока.

3. Росіяне творять абсолютну більшість в Забайкальському Краї, натомість є меншістю в Приамурському та Алдансько-Колимсько-Камчацькому Краї, де зосереджені головно по міських та промислових оселях. Із числа росіян належить виділити забайкальських, амурських та усурийських козаків, що побутово та політично різко відріжняються від решти російської людности. Козаки творять біля половини усієї російської людности в Забайкальському Краї та третину в Приамурському Краї.

4. Число білорусинів є близьким до офіційних даних. У всякому разі, немає найменших підстав для потвердження думки

проф. М. Ковалевського та проф. Е. Карського *), начеб пять шостих населення Усурийського Краю було білорусинами.

5. Алдансько - Колимсько - Камчацький Край є майже виключною доменою північно-азійських мисливсько-кочових племен, що, разом почислені, творять абсолютну більшість населення Краю. Европейці оселені тут невеличкими купками у важливих з комунікаційного та промислового погляду пунктах, головно на морському побережжі.

6. Монґоло-Буряти, загальне число яких приблизно відповідає офіційним даним, зосереджені на просторах біля Байкальського озера, де творять абсолютну більшість серед сільської людности. Міста тут заселені росіянами.

7. Корейці, російські та японські громадяне, заселюють полудневі райони Владивостоцької округи, яко селяне та чорноробі. У районі**) Посьєтському творять вони абсолютну більшість, а у Шкотовському, Сучанському, Суйфунському і Покровському—значні меншості. Офіційні числа корейців слід вважати відповідаючими дійсній кількості їх.

8. Хінці, російські та хінські громадяне, зосереджені переважно в містах Владивостоцької округи, яко робітники та торговці. Офіційний обрахунок хінців теж слід вважати близьким дійсності.

Національний розподіл населення Далеко-Східнього Краю, встановлений на підставі узгіднення нами офіційних даних перепису 1926 року**) з даними переписів 1897 та 1923 років, як рівно ж з рухом переселенців,—подає тут таблиця IV (див. стор. 103).

В цій таблиці зоставлено без змін як загальну кількість людности Далеко-Східнього Краю в 1926 році, так і кількість білорусинів, бурятів, корейців та хінців. Із загальної суми росіян та українців—після вирахования—виділено українців, козаків та росіян. Кількість українців—612.217 душ слід вважати, яко число мінімальне. Дійсну кількість українців в Далеко-Східньому Краї автор цеї статті оцінює округло в сімсот пятьдесят тисяч душ, з яких сімсот тисяч оселені у Властивому Зеленому Клині. Відповідно до цієї оцінки мусить вважатися меншою пітома вага в Краї росіян. Окрім козаків із загальної суми росіян у Забайкальському Краї слід також виділити біля семидесяти пяти тисяч „семейських старовірів", які ще перед півтораста роками переселені були сюди імператрицею Катериною II з теренів, одержаних Росією по розділах Польщі, та й досі вважають себе поляками.

Цілий Далеко-Східній Край завдяки своїм несчислимим при-

*) Див. Карскій Е. Ф. Этнографическая карта бѣлорусскаго племени. Изд. Р.А.Н. Петроград, 1917, ст. 32.

**) Див. Тиміш Олесевич. Статистичні таблиці українського населення СССР. за переписом 17 грудня 1926. Варшава, 1930. Ст. 125—128.

ТАБЛИЦЯ IV.

Розподіл населення Далеко-Східнього Краю по національності за переписом 1926 року та вирахованням.

Адміністративний поділ	Всього населення за переписом 1926 року та вирахованням *	в тім числі по національності:							
		Українці	Білоруси	Козаки	Росіяне	Буряти	Корейці	Хінці	Інші
Цілий Далеко-Східній Край у максимальних границях	2.407.587 *	612.217 *	41.124 *	429.431 *	708.840 *	232.277 *	166.566 *	68.808 *	148.324
в тім числі:									
I. Цілий Приамурський Край — Властивий Зелений Клин у мінімальних границях	1.256.292	599.000 *	39.356	125.403 *	205.136 *	8.646	166.238	61.930	50.583
в тім числі округи:									
1. Владивостоцька	572.031	273.768 *	9.878	26.609 *	58.131 *	?	145.500	43.504	14.641
2. Хабаровська	188.360	89.530 *	11.886	30.000 *	25.074 *	?	13.472	7.445	10.953
3. Миколаївська	37.867	5.000 *	315	—	14.008 *	?	1.802	—	16.742
4. Амурська	395.783	220.666 *	14.972	48.794 *	88.258 *	?	5.194	8.143	9.756
5. Зейська	50.392	8.036 *	2.107	20.000 *	13.992 *	?	236	2.838	3.183
6. Сахалінська	11.859	2.000 *	198	—	5.673 *	?	34	—	3.954
II. Цілий Алдансько-Колимсько-Камчацький Край	69.958 *	1.000 *	32 *	?	5.673 *	?	?	?	63.253
в тім числі округи:									
1. Алданська	10.000 *	?	?	?	?	?	?	?	10.000
2. Колимська	25.000 *	?	?	?	?	?	?	?	25.000
3. Камчацька	34.958	1.000	32	?	5.673 *	?	?	?	28.253
III. Цілий Забайкальський Край	1.081.337	12.217	1.736	304.028 *	498.031 *	223.631	328	6.878	34.488
в тім числі округи:									
1. Сретенська	203.943	2.517	566	90.000 *	100.840 *	409	101	2.515	6.995
2. Читинська	386.158	7.718	1.170	190.000 *	162.423 *	8.167	227	4.363	12.090
3. Монґоло-Бурятська АСРР.	491.236	1.982	?	24.028 *	234.768 *	215.055	?	?	15.403

роднім багацтвам та виґідному приморському положенню має перед собою перспективи блискучого розвитку. Правда, суворість клімату допускає можливість хліборобського заселення Краю лише у полудневій його частині—у Властивому Зеленому Клині та Забайкаллі, де хліборобство мусить рахуватися з порівнюючо нізькою якістю ґрунтів, які переважно тяжкі, глинисті, заболочені або заліснені, так що вимагають значних меліоративних заходів. Рівно ж хліборобству переселенців з Европи буде тяжко пристосуватися по своїх хлібових культурах до вимог азійських ринків—при одночасній непереможній конкуренції хліборобства сусідньої Манджурії. Однак і при таких несприятливих умовах хліборобська вмістимість Далеко-Східнього Краю лишається остільки великою, що допускає вселення сюди ще багатьох мілійонів хліборобів, які своєю працею мають забезпечити прохарчування в першу чергу місцевої промислової людности, а окрім того мусітимуть обслуговувати і сусідній величезний японський ринок.

Сучасна радянська влада, скеровуючи до Далеко-Східнього Краю великі маси переселенців, у своїх господарчих плянуваннях дотримується цілком правильної думки, що всеж таки не хліборобство, а розвиток промисловости характеризуватиме напрямні майбутнього розвитку Краю.

Цілий край має невичерпані багацтва лісу, експльоатація та вивіз якого на зовнішні ринки не представляє значніших перепон завдяки добре розвиненій системі допливів ріки Амура. Назовні ліс може мати вихід не лише до устя Амуру біля м. Миколаївська, але и значно на південь—каналом до озера Кизи, а з нього до Татарського проливу напроти порта Олександровського на Сахаліні. Окрім того від Хабаровська лісові транспорти можуть мати вихід залізницею не лише на південь—на Владивосток, але і на схід — до Совітського порту (б. залив імператора Миколи).

Для хутряного промислу та скотарства цілий Край має нічим не обмежені та надзвичай ріжноманітні можливості.

Промисел гірничий має до розпорядимости багаті поклади всіляких руд та камяного вугілля, які знаходяться обіч себе в ріжних частинах Краю.

Золотоносні розсипі з Приамурщини, Забайкалля та з Алданської округи дають вже й нині більшу частину всієї здобичі золота в СССР.

Поклади першорядної якости камяного вугілля та джерела нафти знаходяться в ріжних пунктах морського побережжя Краю і можуть вповні обслужити, як потреби потужної оброблюючої промисловости, так і потреби мореплавства.

Прибережні води Охотського моря та Тихого Океану мають величезні рибні багацтва. Досі їх експльоатували лише японці та американці.

Відповідно до територіяльного розкладу природніх багацтв

та господарчого характеру окремих місцевостей Краю, радянською владою було переведено і адміністративну районізацію його.

Так, Владивостоцька округа характеризується тим, що особливістю її сільського господарства єсть напрямок на розвиток технічних та бобових хінських культур. Основною галуззю промисловости тут єсть промисловість гірнича оброблююча.

Хабаровська округа — характеризується головно лісовою промисловістю.

Миколаївська округа — рибні промисли устя Амура та побережжя Охотського моря.

Амурська округа — сільське господарство хлібове на придатних ґрунтах долин рік Зеї, Буреї та Великої і Малої Бири.

Зейська округа — гірнича та золотоприїскова.

Забайкалля, економічно звязане з Монґолією — гірничо-промислове, зерново-хліборобське та скотарське.

Алданська округа — золотоносна але цілковито пустинна, бо смуга постійного оселення якутів знаходиться значно далі на північ. Золотокопи прибувають сюди в літі з полудня з Зейської округи.

Колимська округа — хутряний промисел, оленеводство. Комунікаційно та ґеоґрафічно звязана з Чукотським півостровом, з яким разом залежить від тих же ринкових стосунків.

Камчацька округа — хутряний промисел та риболовство.

В господарчому житті Приамурського Краю або Властивого Зеленого Клину домінуючу ролю відограє взаємочинність з сусідньою Манджурією, Японією та Хінами, як рівно ж загальне тяготіння до Тихого океану. Разом із Забайкаллям Зелений Клин охоплює з північи Манджурію та через Приамурську і Східньо-Хінську залізницю дає вихід усьому Сибіру та північній Манджурії на схід через Владивосток до Японського моря.

Найбільшою перепоною для поступу всього життя у Далеко-Східньому Краї досі була країіня обмеженність в ньому добрих шляхів. Залізнича лінія від Байкалу через Приамурщину до Владивостоку обслуговує лише вузьку смугу понад кордоном Манджурії; тут власне і зосереджується головна маса людности. Простори в глибині Краю, відлеглі від залізниці, закольонізовуються з великим трудом завдяки цілковитій відсутності підїздних до них шляхів не лише залізничих або шосових, але навіть і звичайних ґрунтових колесних. Проложення в Далеко-Східньому Краї усілякого роду шляхів має в першу чергу значіння для кольонізації, а потім вже і для всестороннього економічного розвитку Краю. Тому мусить вважатися цілковито правильним положення, прийняте Далеко-Східньою Пляновою Комісією, яка вважає, що передумовою всякого поступу Краю мусить бути широка орґанізація будови транспорту.

У плян пятилітки, що нині реалізується, внесено було побудовання 2.800 кільометрів ґрунтових та шосових доріг, з яких особливе значіння матиме тракт з Сковородина на Якутськ че-

рез золотоносну Алданську округу. В сфері залізничого будівництва пятилітка намічає: збільшення пропускної здібности вже існуючих залізниць та побудування нових: 1) Хабаровськ-Совітська гавань — 450 кільометрів; 2) Мучна — Турій Ріг; 3) Владивосток-Сучанські камяновугляні копі. Цілком зрозуміло, що нині прискорена реалізація радянською владою тільки що вказаних плянових праць вимагається мотивами не так економічного, як політичного та стратеґічного характеру, однак, без сумніву, матиме і трівале значіння для усієї майбутности Краю.

Наприкінці слід застановитися ще тут над політичними перспективами для української людности Далеко-Східнього Краю. Вище було вказано на те специфічне міжнароднє положення, в якому знаходиться Далеко-Східній Край, — положення, яке всемірно активізує справу створення тут незалежного від Росії державно-політичного орґанізму.

Спробу створення подібної державности вже було зроблено у 1920—1922 роках, одначе, як відомо, спроба ця не повелася, бо оперта була на нетрівких ліберально-соціялістичних інтеліґентсько-міських російських елементах при одночасному пасивному, а почасти й активному спротиві сільської української людности.

Українці на Зеленому Клині в рішаючі роки по Світовій війні та російській революції не виявили, нажаль, ані такої національно-політичної свідомости, ані такої орґанізаційної сили, щоби перебрати до своїх рук керівництво життям Краю та повести його відповідно до своїх ясно поставлених національно-політичних цілей. Правда, на Українських Далеко-Східніх Зїздах не раз порушувалося справу про державно-політичне прилучення Далеко-Східнього Краю до України, однак жадної поважнішої акції для досягнення цього не переводилося на місці.— Уважалося, що вистачить, коли пішлеться делеґацію до Києва з проханням, щоби український уряд вимагав від російського большевицького уряду признання Зеленого Клину частиною України, щоби були відкликані узброєні російські частини і т. д.

На місцях українська орґанізаційна праця фактично не виходила по-за рамки культурно-просвітянської національно-освідомлюючої аґітації з додатком спроб створення кооперативно-економічного руху. Спорадичні спроби створити українські військові частини кінчилися невдачею, завдяки відсутности єдиного центрального проводу та свідомого пляну української акції на Зеленому Клині, як рівно ж завдяки залежности від ріжних російських чинників, з якими політикам українським не вистачало відваги рішучо пірвати.

Українським селянським масам забракло революційного інтеліґентського проводу, який, замісць гасла поворотного переселення на Україну, висунув би їм рішуче гасло створення своїми власними силами свого державного господарства на Зелено-

му Клині, незалежного ні від большевиків, ні від реакційних російських ґенералів. Тому українська селянська маса — ця правдива більшість і господар Краю—залишилася у наступивших тут подіях або цілковито пасивною, або розбила свої сили участю в обох російських таборах—білому та червоному.

Досвід минулих подій та сучасне большевицьке панування, без сумніву, приведуть до того, що в майбутньому військово-революційному зриві на Далекому Сході вся українська людність вже матиме волю і думку єдину, але чи знайдеться у неї досить сил для побудовання і обслуження складної державно-політичної машини?

Сучасна етнічна українська база на Зеленому Клині, хоча чисельно значно переважає московську, всеж таки мусить вважатися замалою та заслабкою, щоби сама по собі могла вистарчити і на будуччину. Москалі мають в своему посіданні міста, усі політичні керуючі професії, торгівлю, промисел, комунікацію, науку, пресу; українці ж—це лише селяне та пара десятків інтеліґентних пролетарів. Радянська влада, керуючися своїми окремими політичними мотивами, продовжує переселенську політику давньої імперської влади і має намір оселити тут ще кілька мілійонів селян з Радянської України. Досі українці мали чисельну більшість завдяки переважаючій ролі хліборобства в житті Краю, однак чи утримаються вони в більшості, коли візьме перевагу розвиток промисловости?

Українська людність, хай би навіть числили ми її нині на мілійон душ, цілковито, як порошинки, губиться у величезних просторах Краю. В момент боротьби за відділення Зеленого Клину від Росії, чи вистане місцевим українцям своїх сил, щоби військово та адміністративно обсадити весь Край? Чи зможе Зелений Клин тоді вчасно одержати від України потрібну поміч військову, політичну та економічну? На ці та подібні питання, на нашу думку, навряд чи може бути нині задовольняюча відповідь.

Оскільки і на матірніх українських теренах ще довго відчуватиметься брак належитої кількости провідної інтеліґентної верстви, то на Зеленому Клині української інтеліґенції немає майже зовсім, а без інтеліґентного проводу жоден народній рух не може бути чимсь більшим від анархічного бунту. Видатної помочі для боротьби проти росіян Зелений Клин з України одержати не зможе навіть в тому випадкові, коли би Україна була вже в тому часі незалежною Державою. Задалеко від України лежить Зелений Клин і поміч йому йшла би окружним морським шляхом довгі місяці. Єдину реальну поміч від України міг би одержати Зелений Клин лише у формі дипльоматично-політичної акції для узискання підтримки з боку близьких державних потуг — Японії чи Хін. Ця акція вже й зараз може і мусить бути ведена відповідальними державно-політичними чинниками Української нації.

На нашу думку, в боротьбі за державне унезалежнення Зеленого Клину рішаючу ролю мусить відіграти українська еміґрація в Америці, яка знаходиться на теренах порівнюючо найблизчих до Зеленого Клину, на теренах, що мають з ним найлекшу і найскоршу комунікацію морем. Американських українців до півтора мілійонів, вони мають високо розвинену національну свідомість та активність, вони живуть у свобідних демократичних державах і можуть цілком вільно зорґанізувати як підготовлення допомоги, так і швидке вислання її на Зелений Клин. Більше того, американські українці вже й нині можуть вести визвольну акцію на Зеленому Клині, користаючи з сусідніх манджурських теренів та маючи в Манджурії, яко базу, численну українську людність. В Америці знаходиться порівнюючи велика кількість української інтеліґенції, яка з великою користю і для справи і для себе могла би підійнятися завдання орґанізації культурного життя Зеленого Клину.

Загалом, оскільки бажати, щоби українська еміґрація в Америці не загинула для української нації, то іншого для цього виходу немає, як лише стреміти, щоби вона прийняла найактивнішу участь в державному унезалежненню Зеленого Клину та масово переселилася сюди настало. Вернути з Америки до старої і так вже затісної батьківщини зможуть, навіть при найсприятливіших обставинах, лише нечисленні українці, натомість на просторах Зеленого Клину можуть знайти собі другу Нову Україну мілійони еміґрантів.

Від приплиу власне американських українців Зелений Клин може сподіватися особливих користей. Вони внесуть до Краю американську підприємчивість, жвавість, сміливість, інтенсивність праці. Американські культурні навикнення очистять Зелений Клин від решток російського примітивізму. Українці привезуть з собою до Зеленого Клину значні грошеві суми, зароблені в Америці, а, що далеко важніше, привезуть з собою звязки з фінансовими та промисловими колами Америки.

Кліматичні умови Зеленого Клину дуже близькі до умов північних частин Сполучених Держав Пів. Америки та Канади, тож узисканий там українцями господарчий досвід буде належито використаним. Англійська мова, засвоєна українцями в Америці, дасть їм можливість налагодити торговельні звязки Зеленого Клину з Японією, Хінами та цілим азійським континентом, де англійська мова панує нині в міжнародньому вжиткові.

Ще одну важливу користь для української нації могло би принести переселення українців з Америки до Зеленого Клину. Американські українці походять переважно з Західніх Українських земель, які досі не брали жадної участи у переселенському рухові до Азії. Отож через оселення американських українців на Зеленому Клині, без сумніву, з часом витворився би потужний рух сюди і просто з Західніх Українських земель, які мають найбільші кольонізаційні кадри, пристосовані до місце-

востей лісових, гористих, вогких. Західньо-український пролетаріят, подібно як і американсько-українське робітництво — це першорядний матеріял для розбудовання на Зеленому Клині промисловости металюрґічної, нафтової то що.

Переведенням в Америці пропаґанди та орґанізовання визвольчої справи Зеленого Клину мусіли би зайнятися спеціяльно створені для цього орґанізації:

По-перше, Науковий Дослідчий Інститут Зеленого Клину, що зайнявся би всебічним вивченням природи та життя Зеленого Клину та створив би про нього вичерпуючу, науково оброблену літературу.

По-друге — Товариство всебічної помочі Зеленому Клину, яке зайнялося би як пропаґандою серед українського суспільства справи Зеленого Клина, так і переведенням підготовчої праці для унезалежнення та удержавлення його.

По-третє — Український Леґіон Зеленого Клина — що мав би підготовити військові кадри, з якими, по переведенні у відповідний мент мобілізації, зміг би чинно виступити на терені боротьби.

Відповідні кола та товариства мусіли би завчасно подбати про орґанізацію на Зеленому Клині церкви, школи та науки.

Із акції на користь Зеленого Клину серед американських українців можуть бути узискані, на нашу думку, великі успіхи, бо біля цеї справи не може бути тих згубних розходжень, які існують в інших справах поміж придніпрянцями та придністрянцями, поміж ріжними українськими партіями, поміж католіками та православними і т. п.

У безпосередньому сусідстві з Далеко-Східнім Краєм на терені Манджурії, евентуально Кореї, зусиллями місцевого українського громадянства, при чинній допомозі еміґрації з Америки та Европи, мусить бути вже зараз створений керуючо-репрезентативний Український політичний орґан Зеленого Клину. Центральна Українська Рада Зеленого Клину та Ґенеральний Секретаріят мусять підготовлювати і переводити справу повстання незалежної Держави Зеленого Клина, щоби в свій час уступити місце нормальному вже парляменту та урядові цеї Держави. Політично-дипльоматична та військова праця мусить бути ведена в повному контакті з Україн. політичним провідництвом в Европі, що без перерви з 1917 р. провадить боротьбу за визволення України.

Співпраця на терені Далекого Сходу з ріжними протибольшевицькими чинниками може і мусить бути встановлена, однак лише таким чином, щоби українська сторона в жадному разі не опинилася в якій - будь залежності або підлеглості від іншої. Зокрема на терені Властивого Зеленого Клину всі неукраїнські діючі чинники мусять бути абсолютно підпорядковані українським провідним орґанам.

Територіяльний проґрам українського проводу мусить з самого початку обіймати лише мінімальний обшар — Властивого

Зеленого Клину. З розвитком справи може бути без небезпеки введеним до цього проґраму щей Алдансько-Колимсько-Камчацький Край. Поставлення максимального територіяльного проґраму, цеб-то долучення до Зеленого Клину щей Забайкальського Краю, належить, на нашу думку, по мірі можливостей уникати. Забайкалля — це країна із зникомою кількістю української людности, а з численною, натомість, людністю московською, козацькою та бурятською. Складні внутрішні та зовнішні проблєми Забайкалля, при введенні його до Держави Зеленого Клину, змогли би поважно скомплікувати положення на Далекому Сході.

Отож, з пункту зору української Далеко-Східньої державности далеко вигіднішим мусіло би вважатися увязання Забайкалля не безпосередньо з Зеленим Клином, а з проблємою створення незалежної Монґолії, до чого єсть багато і зовнішніх і внутрішніх підстав. Свого часу бароном Унґерном в порозумінні з бурятськими та монґольськими, як рівно ж з козачими колами була проголошена ідея Великої Монґолії, що мала включати і Забайкалля. Нині в цьому загальному напрямку працює отаман Семенов та, мабуть, і Японія цю ідею підтримала би.

Сучасне большевицьке господарювання в Монґолії ледве чи сприяє витворенню серед її людности русофільських настроїв, тож і нема нічого дивного в зрості японських впливів не лише у Манджурії, але і в Монґолії.

Повстання на захід від Зеленого Клину, поміж ним та Сибіром, Великомонґольської держави з майже трьохмілійоновою людністю, без сумніву, значно полекшило би як зовнішнє, так і внутрішнє положення новоповсталої Зеленоклинської української державности.

Вся українська акція, як на міжнародньому полі, так і у внутрішніх стосунках, мусить ясно та конкретно мати перед очима такі основні положення:

1. Існування Російської держави большевицької чи не большевицької, в обсязі не лише етноґрафічно московських земель, але й земель, заселених іншими цивілізованими народами, єсть явище морально неоправдане і, як прояв російського заборчого імперіялізму, містить в собі загрозу спокою та ладу всього людства.

В інтересах загально-людської справедливости та добра лежить відділення від Російської держави неросійських країв — в тому числі й Зеленого Клину.

2. Зелений Клин — це частина всеросійського кольонізаційного фонду, заселена вже та загосподарована українською людністю, яка має нині волю до самостійного політичного життя при оперті на сили матірньої Української Держави. Україна, що в Російській імперії несла на своїх плечах непомірно велику частину вседержавного тягару економічних та людських витрат, має повне моральне право підтримувати незалежну Державність на Зеленому Клині, куди би мала змогу віддавати надбуток своєї

хліборобської людности. Відділення Зеленого Клину від Росії — це лише необхідний розділ в справедливому акті загального відділення від Росії Українського народу.

(Докінчення буде.)

До ВШП. Читачів.

Друкуючи нижче заклик Управи Товариства „Музей Визвольной Боротьби України", Редакція зі свого боку звертається до цілого нашого вояцтва з проханням взяти участь можливою пожертвою в цій великій справі національного значіння.

Управа вишезгаданого Т-ва просить ще українське громадянство уважати день нашого національного свята — 22 січня — рівно ж і днем Музею Визвольної Боротьби України і робити у цей день збірки для забезпечення існування музею.

Редакція.

Український дім у Празі.

Т-во „Музей Визвольної Боротьби України", що існує в Празі з січня 1925 р. на підставі затвердженого чехословацькою владою статуту з усіма правами юридичної особи, орґанізувало й утримує Музей Визвольної Боротьби України. Музей зібрав уже таку величезну кількість незвичайно цінних матеріялів, документів і найріжнородніших інших памяток політичного, дипльоматичного, військового, загально-культурного й мистецького характеру, і взагалі розрісся, особливо за останні роки, до таких розмірів, що це ставить тепер перед усіма нами, українцями на чужині і на рідних землях, вимогу як найенерґійніше подбати про власну сталу домівку для Музею. Треба, щоб було де розмістити хоч найціннішу частину зібраних великих скарбів і щоб було де провадити працю впорядчикам і науковим дослідникам.

Тепер увесь Музей тулиться в найманому помешканні, в трьох невеличких кімнатах, використаних до краю, від підлоги аж до стелі. А ще сила матеріялів лишається просто нерозпакованою в двох складах, також уже повних. Тим часом Музей раз-у-раз дістає з ріжних країв усе нові, часто дуже великої вартости речі — як ось хоч би за останній час майно всіх таборів укр. полонених в Австрії й у Німеччині з часів Світової війни.

Ліквідація більших культурних установ на еміґрації позбавила Музей коштів, що йшли від тих установ. Свідомість відповідальности за долю зібраних багатств Музею, особливо в звязку з теперішнею загальною скрутою, що найбільше загрожує еміґрації, вимагає від усіх нас спільними зусиллями невідкладно

подбати про власну хату для Музею. Бо-ж зібрані скарби — це скарби України, її історії, її слави, це майно нації й легковажити ним, лишаючи й далі так без забезпеченого притулку на чужині, не можна.

Українська еміґрація, що зібрала й утримує цей Музей своїми силами без ніякої чужої допомоги, уже занадто виснажена й не має можливости задовольнити невідкладні потреби Музею. Управа Музею звертає загальну увагу громадянства на велику відповідальність нас усіх перед Рідним Краєм за долю цього національного майна на чужині і закликає всіх українців поставити гуртом у Празі для Музею Український Дім, що міг би стати осередком українського культурного життя закордоном, як сталий притулок не тільки для нашого Музею, а й для ріжних українських культурних установ і орґанізацій у Празі, що без свого кутка або зовсім не можуть провадити тепер своєї праці, або провадять її з тяжкою бідою в дуже обмеженому розмірі.

Заноситися на палаци тепер не час. Збудуймо хоч і найскромніший Український Дім, щоб зберегти Музей і дати притулок культурним орґанізаціям і установам, що найбільше того потрібують, а також орґанізаціям укр. молоди. Хай кожний дасть, скільки може. Кожна цеглина придасться. Багатьом тепер і мала жертва буде тяжка. На стіні Музею висить пошматований в боях укр. військовий прапор. „Душу й тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що...“. Перед памятю тих, що вже віддали Україні найбільшу жертву — життя своє, і перед лицем тисяч і тисяч тих, що готові й тепер віддати його, наша жертва запевне вже не здасться такою тяжкою!...

Музей збереже Україні імена всіх жертводавців, як дорогоцінну памятку нашої національної єдности в скрутну хвилину на чужині. Імена жертводавців, хто дасть зразу або частками протягом року суму, рівну 25 амер. дол., будуть записані в окрему Золоту Книгу Добродіїв Музею.

Звертаємось із гарячим закликом до всіх українців на рідних землях і на чужині, закликаємо й усю нашу молодь, всі українські установи, орґанізації, школи, церкви, підприємства, редакції часописів, кооперативи скласти свою пожертву на Український Дім у Празі, орґанізувати ширші збірки пожертв по всіх місцях і осередках їх впливу. Хай кожний дасть свою цеглину! Хай жертвами всіх Український Дім у Празі повстане якнайскорше, як здобуток одностайного пориву всіх нас, — всього, що є тепер живого й свідомого в українстві.

Відкриття Українського Дому в Празі буде великим, загально-національним святом, буде тріумфом української національної праці, нашої національної єдности, свідомости, жертвенности, буде великим здобутком українства взагалі, зокрема в очах чужинців — наших приятелів, та одночасно буде великим ударом

для наших ворогів, що все хочуть бачити нас розєднаними та безсилими.

УПРАВА МУЗЕЮ:

Голова акад. проф. д-р **І. Горбачевський**, в. р.; заступник голови проф. д-р **В. Сімович**, в. р.; секретар проф. **С. Сірополко**, в. р.; скарбник **Є. Вировий**, в. р. Члени Управи: **К. Антоновичева**, в. р.; полк. **Д. Антончук**, в. р.; проф. **Д. Дорошенко**, в. р.; ґен. **М. Омелянович-Павленко** старш., в. р.; проф. **А. Яковлів**, в. р.

Гроші надсилати на адресу директора Музею, проф. Антоновича:

Prof. D. Antonovyč. PRAHA-Nusle, 245. Cechoslovakia.

В Чехословаччині гроші краще посилати просто на поштове конто Музею в Празі: Praha 80940 Museum o. b. Ukrajiny.

Траґедія продовжується.

Не встиг замерзнути Дністро, як полилася нова хвиля біженців з України. За кількі перших днів прибуло більше сотні втікачів.

Морозу вони чекали, як свого порятунку.

Почали тікати вже тоді, коли ще лід був тонкий. Чимало провалилося і потопилося.

Тонучи в холодну зімову й темну ніч, люде боялися кричати, щоби не накликати біди на тих, які повернулися назад, сподіваючися врятуватися.

Де-кому дійсно пощастило добратися до румунського берега.

А коли лід став міцнішим, почали йти десятками.

Всі вони обірвані, майже голі, виснажені, голодні.

За нами, кажуть вони, прийдуть тисячі.

Нам немає куди дітися. У нас нічого не залишилося, крім гарячого бажання жити й надії врятувати своє життя й життя наших дітей за Дністром, у Румунії.

Український Комітет це передбачав. Він звернувся до Офісу Нансена дати безповоротну допомогу для рятунку голих і голодних утікачів з України.

Але з Офісу повідомили, що він не дає безповоротних допомог.

А хто й звідки може повернути гроші, які потрібні на винаймлення помешкання, на їжу, на паливо, на медикаменти, на білизну, на перевіз людей по залізницях (коли пощастить улаштувати кого-небудь на працю)?

Зверталися ми й до чулости нашого громадянства, яке, коли й не має великих достатків, то принаймні хоч має над головою дах і шматок хліба.

Не тільки ситий, але і напів-голодний може дати щось цілком голодному.

На жаль, на наші заклики відгукнулися лише окремі особи.

Передбачаючи нову траґедію, ми хотіли зарадити їй тоді, коли вона була ще тільки біля порога, хотіли приготуватися до неї.

Тепер ця траґедія вже в хаті.

І ми особливо гаряче просимо: Допоможіть Комітетові в орґанізації ним допомоги новим втікачам з України.

Наколи і на цей раз допомога не буде масовою, не буде негайною, то наші люде, що тікають, будуть відправлятися назад до совітів, Румунія безрадна сама нести весь тягар біженецького нещастя.

Просимо всі українські орґанізації, а також і всіх чулих до лиха свого ближнього виявити максимум ініціятиви і негайно-ж всюди у всіх країнах, у всіх селах і містах позакладати спеціяльні комітети для допомоги новим утікачам з України і знестися з нашим Комітетом.

Крім пожертв — одним з найбажаніших способом допомоги було би, щоби поважні та авторитетні орґанізації зараз-же звернулися до урядів своїх держав, просячи їх дати змогу перевезти з Румунії певну кількість нових утікачів і примістити у себе на працю, чи заопікуватися ними при допомозі громадських та добродійних орґанізації і сил.

Лихо таке велике й таке очевидне, що не сміє бути байдужих.

Пожертви приймаються в Українському Комітеті в Румунії: Comitetul Ucrainian. Strada Delea-Veche, 45. Bucarest IV. Romania, та в редакції „Тризуба".

Просимо всі українські ґазети і журнали передрукувати цю відозву, а ті орґанізації та ініціятивні гуртки, які заопікуються орґанізацією допомоги, негайно подати свої адреси до відповідної преси та Українського Допомогового Комітету в Румунії.

Український Громадсько-Допомоговий Комітет в Румунії.

Памятаймо,

що в день траґічної смерти **С. ПЕТЛЮРИ** — 25 травня — Рада Української Бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі кличе кожного з нас скласти, раз на рік, свою датку на Бібліотеку*).

Адреса: **41, rue de la Tour d'Auvergne. Paris 9. France. M-r. I. Rudicev.**

Редакція.

*) Див. „Табор" ч. 16, стор. 93-99 і ч. 17, стор 85—86.

РОЗДІЛ III.

Командування Українською Державною фльотою в рр. 1918—1920.

Першим національним Командуючим Українською Чорноморською фльотою був контр-адмірал Михайло Михайлович Остроградський-Апостол. Він народився на Полтавщині і походив зі стародавнього українського шляхетсько-козацького роду, з якого походив і гетьман Апостол*).

Наказом по Морському Відомству ч. 8 від 13 березня 1918 року було оголошено тимчасовий закон про Укр. Державну фльоту. Згідно § 1 т. 1 цього закону російська Чорноморська фльота, як воєнна, так і торговельна, проголошені були Українською фльотою, при чому по точці 4 того ж закону Україна перейняла на себе всі обовязки російського уряду, щодо Чорноморської фльоти, а також утримання фльоти і портів, а точка 5 голосила, що з часу проголошення цього закону всі російські воєнні і торговельні кораблі на Чорному і Озівському морях піднимають український прапор. Цей наказ був своєчасно надісланий до Штабу Командуючого Чорноморською фльотою, але виконаний він був в звязку з обставинами лише, як відомо, 28 квітня 1918 року**).

Потім частина Чорноморської фльоти о год. 20 30 квітня 1918 р., під командою контр-адмірала Сабліна, покинула Севастопіль і, перейшовши до Новоросійська, підняла там російський прапор. Друга ж частина (до якої з часом повернулися, хоч і не всі, кораблі з Новоросійську), залишилася в Севастополі під українським прапором під командою контр-адмірала М. М. Остроградського.

Коли прибули німці, то заняли більшість кораблів Чорноморської фльоти і цим викликали напруження стосунків між Україною і Німеччиною до такого ступня, що, не дивлючись на перебування у Київі німецького воєнно-морського аґента, український такий-же аґент не був тоді призначений до Берліну. Тоді Командуючого фльотою контр-адмірала Остроградського було призначено (наказ по М. В. ч. 60/69 від 21 травня 1918 р.) представником Морського Міністерства Української Держави для звязку з німецьким командуванням на Кримі по питаннях, що торкалися воєнних кораблів, транспортів і пароплавів, базуючихся на Севастопіль, їх особового складу, Севастопольського Портового Правління, а також по всіх воєнно-морських питаннях на Кримі. Тоді контр-адмірал Остроградський, рахуючи себе в воєнно-морськім відношенню повним господарем на Кримі, в де-чому образив німців з їх погляду. Між іншим, він чекав на візиту Командуючого німецькими окупаційними військами на Кримі ґен. фон-Коша і сам перший до нього не поі-

---

*) У 1918 році контр-адмірал М. М. Остроградський-Апостол предклав Морському Міністерству цікаві історичні документи щодо свого роду, рівно ж з часів гетьмана Апостола, які це стверджували.

**) Див. статтю „Нарис подій в Чорноморській фльоті в рр. 1918/1920", „Табор" ч. 12.

хав. Може це було цілком слушно, але з німцями тоді треба було багато де в чому рахуватися.

З цього виникнув цілий інцидент і контр-адмірал Остроградський, не бажаючи поступитися в цьому питанні, попросив про звільнення його зі становища і наказом по М. В. ч. 102 від 10 червня 1918 р. на місце контр-адмірала Остроградського*) було призначено начальника дивизії підводних човнів Чорн. фльоти контр-адмірала В. Клочковського**), при чому йому було зазначено, щоби він склав візиту німецькому ґенералові фон-Кошу. Цим інцидент було вичерпано.

В північно-ж західній частині Чорного моря, включаючи і Одеський порт, старшим морським начальником був спочатку контр-адмірал Володимир Миколаївич Шрамченко, якого наказом поМ. В. ч. 22 від 27 березня 1918 р., § 1, згідно його прохання, було повернуто до виконання попередніх обовязків у відділі морських перевозів Чорного моря, а § 3 того-ж наказу начальником охорони північно-зах. частини Чорного моря було призначено адмірала Ю. О. Покровського з перебуванням в Одесі. З часом йому (накази по М. В. ч. 36 від 24 квітня 1918 р. і ч. 45 від 3 травня 1918 р.) були надані права, згідно „Своду В.-Морських Постанов“, Головного Командіра портів Чорного і Озівського морей і Командуючого фльотою, але, в звязку з фактичним виконанням обовязків Командуючого фльотою контр-адміралом Клочковським і в звязку з поступовим поверненням німцями України решти занятих ними кораблів Чорноморської фльоти, наказом по М. В. ч. 594/288 від 12 листопада 1918 р. к.-а. Клочковському надані були права тимчасового Командуючого Морськими силами Чорного моря, а трохи раніш (наказом по В. М. ч. 522/27 від 21 жовтня 1918 р.) рівно ж і Головного Командіра портів Чорного і Озівського морей, а адмірала Покровського було призначено Морським Міністром Української Держави. Контр-адмірал Клочковський і був Командуючим Чорноморською фльотою до прибуття кораблів Антанти до Севастополя, коли „союзники” позаймали своїми вартами майже всі кораблі Чорноморської фльоти, за винятком підводних човнів, і почали ділити їх поміж собою, ніби воєнну здобич, а потім частину цих кораблів відвели до Царгороду. Лише з-за незгод щодо розподілу серед союзників, пізніш ці кораблі передані були до складу фльоти ґен. Вранґеля***).

---

*) Контр-адмірал Остроградський пізніш наказом по М. В. ч. 3/3 від 1 Січня 1919 р. був призначений Товаришем Морського Міністра з 17 грудня 1918 р.

**) Помер недавно в Польщі.

***) Після повернення німцями Україні всіх підводних човнів Чорноморської фльоти, залоги останніх в більшій частині були укомплектовані переважно старшинами і човни приведені до порядку. Коли прийшли „союзники” і Чорном. фльота підняла російський прапор, на підводний човен „Тюлень”, який був під командою енерґійного капітана II ранги Погорецького, зявився французький старшина з відділом і хотів зайняти човен та підняти разом в тим на ньому франц. прапор, — командір човна рішучо спротивився цьому і звернувся до анґлійців. Анґлійці стали по його боці і не дозволили французам зайняти підводного човна.

У 1920 році, в звязку з загальною ситуацією, Командуючим Чорноморською фльотою було призначено знову контр-адмірала М. М. Остроградського-Апостола, як голосить слідуючий наказ Директорії:

Копія з копії.

НАКАЗ — Таємно.

Директорії Української Народньої Республіки
17 квітня 1920 р.
(по Військовому Міністерству)

Про призначення Контр-адмірала М. М. Остроградського.

Призначається: Контр-адмірал Михайло Остроградський Головним Начальником Чорноморської фльоти та Заступником Військового Міністра по справам Військового та Торговельного Мореплавання.

Підписали: Голова Директорії Петлюра. Військовий і Морський Міністр Ґенерального Штабу Полковник Сальський.

„З оригіналом згідно". Керуючий справами Директорії Миронович.

„З копією згідно". Начальник Орґанізаційного Відділу Морського Ґенерального Штабу Лейтенант фльоти Шрамченко.

До цього Наказу долучена цікава „Повновласть", бо при маючомуся відбутися звільненню півдня України і побережжа Чорного моря все треба було би перероблювати на ново.

У. Н. Р.
Голова
Директорії та Головний
Отаман
Військ і фльоти У.Н.Р.
Ставка.

Копія.

Таємно.

ПОВНОВЛАСТЬ.

Отцим Правительство Української Народньої Республіки уповноважує п. Контр-адмірала Михайла Остроградського бути представником Української Республіки на півдні України по справах Воєнного та Торговельного мореплавання.

Зокрема п. Контр-адмірал Остроградський уповноважується:

1) Входити разом з послами Української Народньої Республіки при чужоземних урядах зі внесенням вселяких заяв, адресованих до чужоземних урядів, а також особисто до окремих Міністерств чи Департаментів по справах Воєнного та Торговельного Мореплавання.
2) Утворити при Дипльоматичних Українських Місіях в Румунії, Болгарії та Туреччині Воєнно-Морські Секції, які в дипльоматичному відношенню мають підлягати п.п. Головам цих Місій, в воєнно-технічному ж — безпосередньо йому, Контр-адміралу Остроградському.
3) Складати, затверджувати та розвязувати всякі договори по найму, віддачі в аренду, купівлі, продажу, а також ремонту ріжних морських та річних пароплавів.
4) Утворювати Демобілізаційні Комісії, затверджувати і опротестовувати претензії судовласників.
5) Мобілізувати торговельні суда, запитуючи на це в кожному окремому випадкові дозволу Уряду і лише в виключному випадку роблючи це самостійно з негайним мотивованим донесенням про це Урядові Республіки.

До часу налагодження нормального звязку півдня України з Урядом У.Н.Р. п. Контр-адмірал Михайло Остроградський про всі свої розпо-

рядження і діяльність має повідомляти Уряд по можливости щомісячними донесеннями, а наприкінці року представити повний відчит та справоздання.

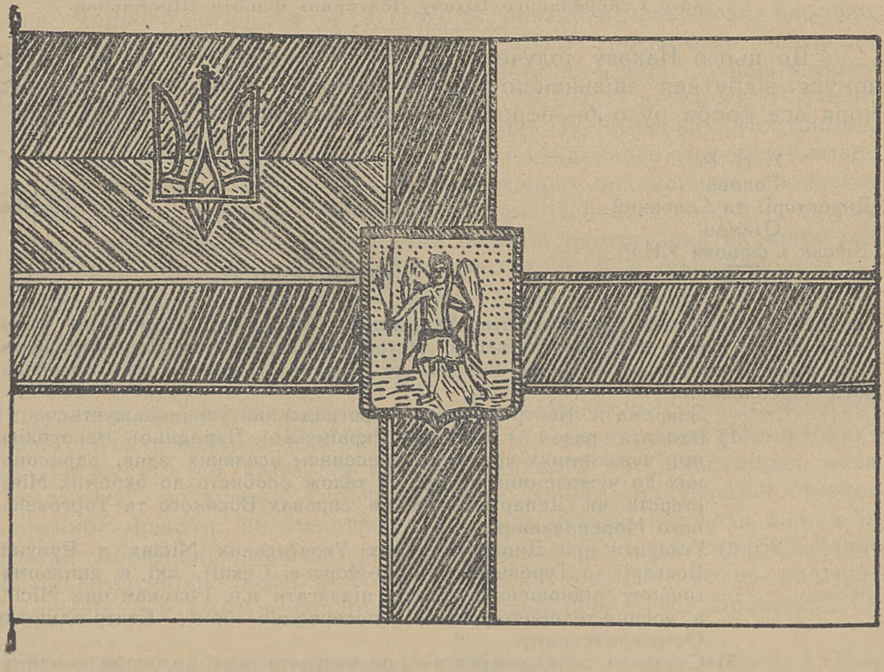
Підписано: Голова Директорії У.Н.Р. Петлюра.

В. об. Голови Ради Народніх Міністрів і Керуючий Міністерством Закордонних Справ А. Лівицький. Військовий і Морський Міністр Ґенерального Штабу Полковник Сальський.

З ориґіналом згідно: Начальник Орґанізаційного Відділу Морського Ґенерального Штабу Лейтенант фльоти Шрамченко.

В травні 1920 року контр-адмірал Остроградський командірував для звязку з Головною Воєнно-Морською Управою з Румунії мічмана Бориса Остроградського, який був приділений до Штабу Укр. Дніпровської Воєнної фльотилії, що тоді почала була формуватися у Києві. — Але потім, як відомо, загальні події склалися зовсім не на нашу користь.

Що ж до прапору Командуючого Укр. Держ. Чорном. фльотою, то він був такий (див. мал.): Український воєнний прапор,

а посередині герб—Св. Арх. Михайло. Про цей прапор стаття 1297 „Своду В.-Морських Постанов“, книга X, голосить, що прапор Командуючого фльотою піднимається на кораблях на ґрот-мачті, а на шлюпках—на носовому флаґштоці; салют йому складається з 17 стрілів.

Лейтенант фльоти Святослав **Шрамченко.**

Український Технічно-Господарський Інститут позаочного навчання.

(висока школа позаочних студій) при Українській Господарській Академії в Подєбрадах, затверджений Міністерством Хліборобства Чехословаччини,

ПРОДОВЖУЄ ПРИЙОМ СТУДЕНТІВ І КУРСАНТІВ.

ІНСТИТУТ СКЛАДАЄТЬСЯ З 3-Х ВІДДІЛІВ:

1) Аґрономічно-Лісового,
2) Економічно-Кооперативного, з підвідділами:
   а) кооперативним,
   б) банковим і
   в) промислово-торговельним і
3) Хеміко-Технольоґічного.

Після закінчення цих відділів дається титули: Аґронома, Економіста, Технольоґа.

КРІМ ТОГО ПРИ ІНСТИТУТІ ІСНУЮТЬ:

А) ВУЖЧІ ФАХОВІ КУРСИ:

1) Суспільної аґрономії,
2) Для контрольор-асистентів (контроля годівлі і продукції худоби) і
3) Бухгальтерії

і Б) КУРСИ З ОКРЕМИХ ПРЕДМЕТІВ:

1) Основи радіотехніки,
2) Оброблення шкіри,
3) Олійництва,
4) Миловарства,
5) Практичної фотоґрафії та
6) Чужих мов — німецької, французької, анґлійської.

ЧАС НАВЧАННЯ НА КУРСАХ ОД 1 ДО 4 СЕМЕСТРІВ.

На весні цього року розпочинаються позаочні курси українознавства, що складаються з предметів: історія України, українська мова, історія української літератури, українська культура, фізична ґеоґрафія України, економічна ґеоґрафія України, соціоґрафія, історія українських громадських рухів XX століття, націольоґія.

Проспекти з проґрамами і правилами висилаються безплатно. Звертатись на адресу: Ukrajinska Hospodarska Akademie, Podebrady — Tchécoslovaquie, або Товариство „Сільський Господар" (Львів, Ринок 10).

КУРСИ УКРАЇНОЗНАВСТВА.

Український Технічно-Господарський Інститут Позаочного Навчання (висока школа позаочних студій) при Українській Господарській Академії в Подєбрадах

відкриває на весні 1933 року

КУРСИ УКРАЇНОЗНАВСТВА.

Мета курсів: дати систематичне знання, необхідне кождому свідомому українцеві.

На курсах викладатимуться предмети: історія України, українська мова, історія української літератури, українська культура, фізична ґеоґрафія України, економічна ґеоґрафія України, соціоґрафія, історія укр. громадських рухів XX ст., націольоґія.

Для викладів на курсах, крім професорів Української Господарської Академії, запрошується видатних фахівців, професорів високих шкіл, зокрема професорів Українського Університету і Українського Високого Педаґоґічного Інституту в Празі.

Курси триватимуть 3 семестри.

Після закінчення, курсанти дістануть належні свідоцтва.

За інформаціями звертатись: Ukrajinska Hospodarska Akademie, Podebrady, Tchécoslovaquie.

УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДЯНЕ!

Річні Загальні Збори Варшавського Комітету Товариства Прихильників Української Господарської Академії, констатуючи, що жертвеність української еміґрації не осягнула ще бажаних і можливих розмірів, — звертається з гарячим закликом вступати в члени Т-ва і в міру своєї спроможности вплачувати свої грошові датки. Ці датки можуть бути маленькими, але повинні ВПЛАЧУВАТИСЬ СПРАВНО, ЩО-МІСЯЦЯ. Дрібними, але численними реґулярними датками ми допоможемо Т-ву заховати єдину вільну

УКРАЇНСЬКУ ПОЛІТЕХНІКУ,

спричинитися до здійснення гасла Т-ва: „НАРІД СОБІ". Це шлях, яким йшли інші культурні народи, що боролися за своє національне визволення.

ВПИСУЙТЕСЬ і ПЛАТІТЬ!

26 березня р. 1933.

Адреса Президії Комітету: **Inż. Ławro Panasenko.**
Warszawa, ul. Czerniakowska 204 m. 25.

З військового життя на окупованій Україні.

„Осоавиахим".

Орґанізація „Осоавиахим" („Общество содействія обороне, авиации и химии") існує з січня 1927 р.; в березні 1932 р. її було заново реорґанізовано і з того часу „Осоавиахим" зробився одною з міцніших резервових орґанізацій червоної армії. („Кр. Зв." 12.9.32).

Центральна рада „Осоавиахима" міститься в Москві на вул. Никольській ч. 25/27. Головою її є Ейдеман, який перед тим був начальником воєнної академії. Заступники голови—Белицький, Белоцький і Малиновський (всі займали високі посади в червоній армії). Відповідальним секретарем „Осоавиахима" є Пожарський.

Офіційно „Осоавиахим" є ніби то „приватною", „добровільною" орґанізацією. Членами „Осоавиахима", згідно його статуту, можуть бути всі громадяне СССР, які користаються з права вибору до рад і мають не менш 18 років життя, що дає орґанізації можливість підтримувати армію найбільш молодими і активними континґентами. Загальне число членів „Осоавиахима" на початку 1933 р. перевищувало 11 млн. людей, з яких на долю України приходилося понад $2^1/_2$ млн.

Центральна рада „Осоавиахима" складається з відділів: 1) орґанізаційно-масового, 2) загального, 3) авіяційного, 4) морського, 5) хемічного, 6) проти-повітрової оборони, 7) фінансово-плянового. Крім того є спеціяльний відділ постачання, що має в своєму розпорядженні воєнну і річеву промисловість. („Химия и Оборона" ч. 13—1932 р.).

Місцеві орґанізації „Осоавиахима" збудовані відповідно до воєнно-територіяльного розподілу держави, через що саме континґенти „Осоавиахима" можуть бути дуже легко і зручно використовані для поповнення частин червоної армії підчас мобілізації.

Головними завданнями „Осоавиахима", згідно постанов 3-го пленума і наради центрального совета в Москві 9-11.9.32, є:

1) Передслужбова муштра так зв. „допризовників", тоб-то двох молодших років військово-обовязаних (на 20-му і 21-му роках життя). Таких обовязаних буває що-річно понад 1 млн.

2) Муштра решток що-річного призовного континґенту, які не проходять служби під прапорами армії — коло 350 тис. річно (так зв. „позавійськовики").

3) Підготовлення до ведення модерної війни цілого запасу червоної армії, крім булавної і ґенеральної старшини (шерегових, підстаршин і молодших старшин).

Отже можна бачити, що „Осоавиахим" знимає з командування червоної армії всі клопоти щодо підготовлення запасу і резерву і в той спосіб дає спромогу армії всі свої сили й засоби спрямувати на головне завдання — підготовлення кадрового війська.

Крім того „Осоавиахим" має завданням підготовлення цивіль-

ного населення СССР до ведення партизанської війни, відбиття повітрового і хемічного нападу ворога, як і до боротьби з шпигунством.
(„Кр. Зв." 12.9.32, „Хим. и Обор." ч. 13—1932).

Всі завдання по військовій підготовці резервів і населення „Осоавиахим" одержує безпосереднє від „Реввоенсовета", для чого голова „Осоавиахима" входить в „Реввоенсовет" повноправним членом.

Не-що давно Центральна рада „Осоавихима" розробила проґрами для муштри „допризовників" і „позавійськовиків". Не вважаючи на те, що „Осоавиахим" є „приватна" орґанізація, всі ці проґрами були затверджені воєнною владою (як мабуть і вироблені).

Проґрами вимагають: 1) в тактичному відношенні — всім бійцям „Осоавиахима" вміти провадити бій в складі рою, у всіх випадках бойових обставин, 2) досконало володіти зброєю, що є на узброєнню бойця, 3) в муштровому відношенні — досягнути доброї виправки і виробити відповідні технічні звички для всіх випадків бойових акцій, 4) в галузі фізичного підготовлення — змогу поборювати найбільш характерні польові перешкоди і вироблення фізичної здібности до виконання довгих маршів.

Проґрами вимагають, щоби муштра проходилася: а) по містах зимою 4 год. денно у вільні від праці дні (один раз на 6 днів); літом — підчас таборового збору — на протязі одного місяця; б) по селах у зимі підчас учебного збору на протязі 25 днів — по 8 годин денно; літом — підчас таборового збору на протязі 13 днів. Цілий проґрам муштри розраховано на 300 учебних годин, з яких 200 год. зимою і 100 год. літом. („Кр. Зв." 28.12.31).

Для підготовлення старшинського складу і фаховців „Осоавиахим" має спеціяльні школи і курси (старшинські по родам війська, хемічні, летунські, звязкові і т. інш.). Лише летунських шкіл відчинено 21, отже в цім відношенню „Осоавиахим" залишає далеко позаду за собою будь-яку велику державу з найбільш розвиненою повітровою фльотою (як Франція, Анґлія, Сполучені Держави Америки).

Грошові засобі „Осоавиахима" офіційно складаються з членських внесків його членів і з „вигришних лотерій", які улаштовуються що-річно. Однак цих засобів, без сумніву, не вистарчило би для фінансування тих величезних завдань, які зараз покладаються на „Осоавиахим" радянським урядом. Можна з певністю сказати, що „Осоавиахим" отримує від уряду значну грошову допомогу, яка заховується в бюджеті під ріжними видатками на „культурні" або „технічні" потреби.

На Україні головними осередками праці „Осоавиахиму" є скупчення великої кількости робітничого населення, як Донецький басейн, Дніпропетровське (Катеринослав), Харків, Миколаїв.

Можна бачити, що „приватна" орґанізація „Осоавиахим" уявляє з себе другу червону армію, яка посідає: 1) великі людські континґенти, 2) значні грошові засоби, 3) власні інституції постачання і власну промисловість, 4) низку шкіл і курсів для підготовлення командного складу і фаховців.

Імовірно, що радянський уряд нарочито підготовив таку орґанізацію, щоб йому легко було згодитися хоч би на „повне розброєння” своєї офіційної армії.

Полтава під большевиками.

Московська воєнна ґазета в де-кількох числах містить дописи свого кореспондента з Полтави, якогось Огина, де малюється життя в цьому українському місті. Навіть і в цих підмальованих дописах правдива сумна дійсність виступає яскраво і виразно.

Сучасна Полтава виглядає непоказною („невзрачною”) і сумною. Після Москви, місто робить на автора таке враження, ніби „в кімнаті, де галасував рупор радіо, кто-сь на півслові виключив ток”... На кожному перехрестку продають насіння, люде охоче купують його, лущать і всі вулиці запльовані лускою.

Можна думати, що населення лущить насіння від задоволення життям. Але автор зараз же каже, що слова українського поета, які вибиті на памятнику Котляревському:

„Де згода в сімействі,
Де мир і тишина, —
Щасливі там люде,
Блаженна сторона”...

зовсім не підходять до сучасної Полтави. Ні мира, ані тишини населення там не бачить, бо „клясова боротьба кипить в глибині цих безбережних плодючих степів, які оточують місто”. Наслідки цієї боротьби відчуваються й у місті на кожному кроці. Велику семибанну церкву віддано крамниці „Полтавторга”, а на тому місці, де колись Мазепа „слідкував за битвою в оточенні козаків, старшин і сердюків”, стоять деревляні амбари „хлібозаготовчого пункту”.

Найкращий будинок міста на Пушкинській вулиці віддано під „Дом красной армії”. Там сконцентровано життя окупанської влади. Там командір 25-ої дивізії Курдюмов є „цар і Бог”. Ріжні курси, кабінети, гуртки. Але й тут не все гаразд. „Елєктричні лямпи горять в пів-світла, бо місцева стація реконструється”.

Цікаво, хто керує „домом красної армії”: начальник дому тов. Вільдерман, керуючий бібліотекою тов. Цукерман; начальник клюбу 73-го стріл. полку (для рядових червоноармійців) тов. Гейхман.

В їдальні дома кожного дня можна знайти лише одну страву— „худого королика”. Коли запитати командіра про працю їдальні, „він лише безнадійно махає рукою”.

Велика залога міста в вільні дні живе на вулицях. Є в Полтаві такий улюблений проміжок на „вулиці Жовтня” між парком і кіно, де часами від ранку і до ночи взад і вперед снує юрба командирів і дівчат—„любих подружок вечерів відпочинку”, як їх називає автор.

Не дуже може похалитися зовнішнім виглядом полтавська залога. Одягнуті сяк-так: хто в шоломі, хто в кашкеті, хто з пасом, хто без пасу, руки в кишенях.

Страшне враження роблять ці дописи. На 16-му році панування

большевиків славне українське місто виглядає брудним, запльованим лускотнею насіння, а всі „досягнення" лише в тім, що церкву обернуто в крамницю. („Кр. Зв." 22.12.32 і 8.1.33).

Господарське безладдя.

В 4-му кін. полку (Проскурів) в 1931 р. було збудовано будинок для командного складу полка. Не пройшло й одного року, як будинок цей вже вимагає капітального ремонту: печі не дають тепла, стіни розвалюються, водотяг не працює, електрика не дає світла.

В Елисаветграді (Зиновєвському) праця военної кооперації зовсім розладилася. Зроблено боргів на 75 тис. карбованців; гроші, які внесли в кооперацію командіри, як передплату за харчування, хтось розкрав. Урядовці кооперації ставляться до своєї праці бюрократично, число урядовців занадто збільшене, через що багато службовців не знають просто, що їм робити. В швальні псують крам, замовлення виконується через 2 — 3 місяці, добрий крам, який принесено, часто подмінюють злим. Ціни в швальні багато дорогші, ніж у жидів-„приватників" у місті.

В 298-му арт. полку (Хвастів) згнило в погребі 8000 кґр. картоплі. („Кр. Зв." 4.1.33).

Нагорода за катування.

Український радянський виконавчий комітет нагородив орденом „трудового червоного прапору" 2-у кінну дивізію імени комуністичної партії Німеччини. Причиною високої нагороди були „велика громадянсько-політична праця, а також допомога колгоспам в справі виконання господарсько-політичної кампанії".

„Допомога" колхозам полягала в примусових хлібозаготовлях, а „громадянсько-політична праця" в—знущаннях і катуваннях населення.

Начальство 2-ої кінної дивізії так само одержало за вищеназвану „працю" нагороду: начальник політичного відділу дивізії Бичков, начальник штабу Соколов і ще інших 9 командірів одержали почесні грамоти від ВУЦИК'а. („Кр. Зв." 17.1.33).

Нема палива.

В большевицькому „раю" не вистарчає палива навіть для опалення будинків червоноармійських частин. Навіть не опалюються добре касарні військ ГПУ—цієї головної опори радянського уряду. Офіційна ґазета містить велику статтю під назвою „Економічно витрачати паливо". Вимагається, щоби частини армії „знизили витрату палива навіть в порівнянню з нормами, які частинам були запропоновані округою" (які вже були мінімальні).

Пропонується виробити спеціяльну інструкцію, як треба палити груби, як зберігати паливо. Кожна груба мусить мати „відповідального грубника". Кожен кільоґрам дерева мусить бути на строгому підрахунку. Треба розгорнути „соціялістичне змагання" між грубниками ріжних груб.

„В умовах сучасної паливної кризи"—каже газета—„все це є питання першорядної ваги". („Кр. Зв." 22.11.32).

Праця кооперації у війську.

Як відомо, вся справа постачання харчу і краму для командного складу червоної армії передана у радянців кооперації. Як ця справа стоїть фактично, можна бачити з числених признань червоної преси.

Робітниче-селянська інспекція перевірила не-що давно стан праці кооперації по всіх містах України з великими військовими залогами. Ніде праця не була визнана задовольняючою. В кооперативах Одеси і Тирасполя ціни на речі першої необхідности перевищують риночні ціни (які надзвичайно високі, наприклад, 100 карб. пуд борошна, 200 карб. черевики і т. інш.).

Іноді кооперація не має змоги дістати де-який крам і тоді вона мусить виконувати дуже складні операції. Наприклад, в Тирасполі у селян є досить тютюну, але дістати його за гроші неможливо. Селяне, однак, не мають кукурудзи, бо уряд всю її відібрав у порядку „хлібозаготовель". Між тим селяне дуже охоче вживають на „мамалигу" кукурудзяно борошно. Отже же Тираспольська кооперація робить таку операцію: вона закуповує в Криму кукурудзу, привозить її до Тирасполя, перемолує її там на борошно, а борошно вимінює у місцевих молдаван на тютюн. Однак в той спосіб тютюн виходить дуже дорогий і тираспольські кооператори не можуть його продати, бо платити за десяток цигарок 2 карб. ніхто з командірів червоної армії не має можливости.

Широко розвинені в кооперації крадіжки, прикріплення до кооперативних крамниць родичів і „нужних людей" і т. інш.

(„Кр. Зв." 6.9.32).

Про Житомирську кооперативну реставрацію ґазета пише „завжди там черги, треба чекати на обід від 30 хв. до 1 год. Долівка в реставрації брудна, столи не миються, ножів і видельців немає". Коли запитали завідувача тов. Фішера: „чому немає ножів і видельців?", він відповів: „Довірити цим добродіям добре видельце—більш, ніж неможливо". („Кр. Зв." 26.8.32).

Зріст неписьменности на Україні.

Підчас призову в осени 1932 р. на Україні несподіванно виявилося велике число неписьменних серед рекрутів, навіть серед робітників.

Так, призовники з Елєктро-Механічного заводу в Одесі дали 17 відс. неписьмених. Призовники мотузяного заводу ім. тов. Петровського (там же) дали, навіть, 39 відс. неписьмених.

Це, правда, пояснюється тим, що велике число добре письмених рекрутів призовні комісії зарахували в число „клясово-ворожих елєментів". („Кр. Зв." 23.8.32).

Брак харчів в армії.

Через загальний занепад господарства в радянскому союзі, з початку 1932 р. в армії почав гостро відчуватися брак харчів. Отже в середині 1932 р. „реввоенсовет" віддав наказ, щоби частини армії позаводили власне господарство, бо надії на постачання харчових засобів з центру нема. В ч. „Кр. Зв." від 18.11.32 було вміщено велику передовицю під заголовком: „Збудувати власне артільне господарство". Стаття починається словами: „Частини червоної армії, також як фабрики або заводи, мають все необхідне для того, щоби в короткому часі збудувати свої власні продовольчі бази".

Отже всі полкі червоної армії почали як навздогонки бігти, щоб улаштувати ці самі „бази". Полки в короткий час обернулися в господарчі підприємства з великою кількістю ґрунту, худоби і всякого господарського реманенту. Наприклад, 127-й стріл. полк (Київ) має 100 гектарів землі, 24 корови, 164 свині, 26 овець, багато птиці і інш. Полк засіяв фуражем коло 40 гектарів, городиною коло 26 гектарів, а в біж. році має засіяти всього коло 100 гектарів. Число худоби буде збільшено: коров до 40, свиней до 400, овець до 100 голів. („Кр. Зв." 12.11.32).

Можна з певністю сказати, що ніде в світі немає таких полків, перевантажених господарством і всякими турботами про те, як уродить овес, як вигодується теля і т. інш. У що обертається така армія—можна собі уявити.

Своєрідність господарства червоної армії йде ще далі. В офіційній військовій ґазеті ми читаємо („Кр. Зв." 21.8.32):

„225-й стріл. полк (Лубни) повинен був здати „Военстрою" певну кількість цегли, якої полк не мав. Командування полку, щоби добути цеглу, вирішило розібрати будинки залогового ветеринарного лазарету". Так і було зроблено, полк здав цеглу, а хорих коней ставити нема куди.

У всякої свіжої людини зараз повстають питання: „Чому стрілецький полк повинен був здати цеглу?" „Чому, щоби здобути цеглу, треба було розбірати будинки? Але відповіди на ці питання свіжа людина не знайде, бо, мабуть, вона нічого не розуміється на тих „плянетарних масштабах", якими в СССР. будується життя.

В. К-ий.

Збройні сили С. С. Р. Р.

Загального характеру короткий попередній перегляд збройних сил С.С.Р.Р. *) був би неповним, коли не застановитися на стратеґії цих сил.

Стратеґія в тому вигляді, як вона викладається у Військовій Академії в Москві, уявляє з себе стратеґію мас і цілковитого нищення.

*) див. „Табор" ч. 17, стор. 104—110.

Для большевиків Наполеон з його масовими арміями, фон-дер-Ґольц з його узбр. нацією, маршал Фош з його зєднаними народами—зявляються дрібничкою.

Чинґіз-хан та хиба ще Атила можуть ще конкурувати з жахливим пляном нищення масами всього на світі, виробленим большевицькими стратеґами.

Червоний ґенерал Свечин в своїй двохтомовій праці „Еволюція военнаго искуства от древних до наших времен" (Москва 1928), впрост гльорифікує Чинґіз-хана. Він пише, що у XIII віці економічні умови в Европі були важкі. Азія в особі Чинґіз-хана, одного з найбільших переможців і вождів світу, розпочала наступ і перерізала більшість торговельних шляхів, які звязували схід з заходом.

То було, безумовно, значним ослабленням старого континенту. Нормальне життя було підірвано і почалися війни.

Монголи ж внесли новий напрямок у провадження війни, студіювання якого, пише Свечин, зявляється дуже цікавим. На війну вони дивилися, як на самовистарчальне підприємство, яке збільшує свої сили по мірі наступу шляхом рекрутації місцевих елементів. В арміях Батия, внука Чинґіз-хана, відсоток монголів був дуже малий і не перевищував 5. Решта ж його армій складалася з континґентів, набраних серед поневолених народів, що й є першою характеристичною рисою военної штуки монголів.

Другою рисою було, що Чинґіз-хан, не маючи можности зорґанізувати реґулярні транспорти для постачання своїх армій, вирішив базуватися не тільки на тил, а головним чином на засоби ворожих теренів.*) Але така база напереді могла бути збудувана головне на розкладі ворога. Оджеж існувати в завойованому краю в такий спосіб монголи могли лише через придбання в ньому союзників і таємних співробітників і для того працювали вони з прозірливістю і віроломством на підставі принципу, що всі засоби добрі, як матимуть успіх.

Тому політично-розвідочну службу монголи ставили так широко, щоби можна було завчасно розкласти ворога, ще до війни привести його до ослаблення і до упадку, користаючися з внутрішнього розбрату у нього.

Ці ідеї знайшли на практиці примінення як у большевицькій доктрині горожанської війни, так і в орґанізації черв. армії, де першою характерною ознакою цього буде велика пропорція кінноти, яка мусить робити глибокі рейди на тилах ворога, переслідуючи як военну, так і політичну мету.

Червона кіннота добре заосмотрена в кулемети на тачанках у четверо коней, а не у два, як це маємо в зах.-европ. арміях. По своїй масі і рухливості ця кіннота разом з повітрофльотою уявляє найбільш небезпечну загрозу для сусідів.

Друга риса, яка особливо характеризує операції червоної армії

---

*) Так робили і ґеніяльні вожді раніших часів: Олександр Вел., Ганібал... Ред.

і якої не існує у других державах,—це присутність політичних відділів. Ці відділи заосмотрені в самоходи-друкарні, що маневрують під захистом броневиків.

Вони мають своєю метою друк ріжного роду революційних і провокаційних брошюр і відозв і т.д., і розповсюджування їх серед населення і ворожих армій, щоб їх здеморалізувати, спровокувати і прищепити їм большевицькі ідеї.

Цікаво, що підчас останніх маневрів червоної армії під Москвою, Мінськом і Баку, вище командування надавало більшої ваги критиці відозв і засобів комуністично-революційного характеру, ніж оцінці рухів самих військ, бо в цьому полягає головний метод провадження війни большевиками. Вони весь час готовляться до майбутньої війни, рахуючи, що будуть мати успіх, як-що їм вдасться всякими засобами підняти завірюхи у ворожих державах, підчас воєнних операцій. Для цього ж вони і провадять підготовчу працю по всіх державах увесь час, користаючися з необачности де-яких урядів.

Разом з тим большевики, галасуючи на весь світ про свій пацифізм, спираються не лише на сили, які вони можуть покликати до своєї реґулярної армії, але безупинно мілітаризують все населення С.С.Р.Р., вбиваючи йому в голову самий войовничий в світі комуністичний імперіялізм.

Цілком зрозуміло, що для цієї мети використовуються всі комуністичні орґанізації, на першому місті комсомол, який нараховує разом з співчуваючими коло $4^1/_2$ мілїонів (можливо, що ця цифра в дійсності менше). Всі комсомольці від 1931 р. проходять обовязкову військову підготовку і досить часто вправляються в стрілянню. Орґанізації дітвори, так зв. „червоні піонери", і ті займаються військовим навчанням, відповідно до їх віку (треба зазначити, напр., що Осоавиахим зорґанізував цілу низку дитячих технічних стацій, які обслуговуються піонерами).

Крім того большевики використовують всі школи. Нар. комісар освіти Бубнов, б. Начальник ПУР'у, наказав спеціяльно скоординувати плян виховання в школах з проґрамом військової підготовки („Зап. Комис. Просвещенія" № 40), яка, таким чином, дається всім учням С.С.Р.Р. В школах технічних і вищих проходять теоретичний військовий курс з двохмісячною практикою в лагерях або у полі. Інструкторами зявляються старшини черв. армії — комуністи. Розпорядження Москви, таємно розіслане ще в початку 1932 р. всім директорам шкіл, приписує, щоб кожний учень або студент був би добре ознайомлений з військовою і в.-технічною наукою для того, щоби перемогти ворогів комунізму. Крім того, приписується використання здібностей учнів, щодо вивчення чужих мов. Ці учні мають бути начальниками „ячеєк братання" і можуть відправлятися закордон для освоєння, а з часом і для аґітації.

Згідно з „Правдою" від 22.І.1931 р. військовому навчанню мусять підлягати яких 15.000.000 учнів (правда, як кожна большевицька цифра, вона не є певною!).

Для того-ж, щоби мілітаризувати решту населення, було від-

чинено цілу низку напівурядових товариств, на чолі яких треба поставити „Осоавиахим", яке можна вважати в дійсності за відділ (особого характеру) червоного ґенерального штабу.

Воно зявляється засобом для закордону (особливо для Женеви), щоби замаскувати видатки військового бюджету, а з другого боку засобом підсилення воєнного фонду позабюджетовими прибутками. На протязі вже кількох років „Осоавиахим" орґанізує ріжні примусові збірки і примусові лотереї (по больш. відомостям така лотерея 1931 р. дала ніби 75.000.000 карб.). Крім того засоби „Осоавиахиму" поповнюються і ріжними іншими прибутками, напр. (№ 3. 1931. „Авиация і Химия") у 1931 р. всі колхози і совхози одержали наказ засіяти 300.000 десятин „на оборону" для підсилення засобів „Осоавиахиму". Що з цього вийшло — не відомо, але певний відсоток, можливо, останнім було отримано.

Всі громадяне — працюючі мусять належати до „Осоавиахиму" від 18 року життя. Большевики подають, що у 1932 р. було вже коло 12.000.000 членів і комісар Молотов характеризував недавно „Осоавиахим", яко другий резерв червоної армії. Зорґанізовано його відповідно розташуванню територіяльних дивізій. Склад гол. ради „Осоавиахиму" побільшости військовий, так само як і місцевих орґанів його. Він достарчив армії вже 530 апаратів для літання. Одним з його завдань є мілітаризація жінок, а також відповідна допомога у виробленню отруйних газів.

З других товариств, допомогаючих мілітаризації населення, занотуємо: „Автодор", завданням якого є мілітаризація всіх шоферів, поміч в будові самоходів (звичайних і броневиків), мотоциклів, самокатів, а рівно ж і шляхів, „О.Д.Р."—„Т-во приятелів радіо" — має завданням вироблення радіотелеґрафістів резерву армії і для комінтерну і т. д.

На закінчення мусимо підкреслити, що галасливі „пятилітки" большевиків мають військовий характер, бо в істоті речи мають на меті війну і найкращу підготовку до неї.

Отже, С.С.Р.Р. весь час готується до війни, але, почуваючи непевність свойого становища через неґативні наслідки своїх експериментів, ховає це все за галасливою реклямою і в істоті річей мусить війни боятися, як кінця большевицькому пануванню.

Лейтенант фльоти С. Шрамченко.

Артилєрія червоної армії.

В червоній армії артилєрія поділяється на військову артилєрію та артилєрію резерва головного управління військ.

А. ВІЙСЬКОВА (АРМІЙСЬКА) АРТИЛЄРІЯ:

До неї належить: артилєрія полкова, дивізійна та корпусна.

П о л к о в а а р т и л є р і я. При кожному стр. полку є арт. диві-

зіон з 2-х батарей по 3 гармати кожна (7,6 цм.) з відповідним арт. резервом, вишкілом, обозом та ін.

Дивізійна артилєрія складається: з 70 легких арт. і територіяльних арт. полків при стр. та територ. дивізіях — разом 700 батарей; 13 кінно-арт. полків (по 4 бат.); 7 кінно-арт. дивізіонів (по 2 батар.) — разом 66 кінних батарей.

Легкий арт. полк складається з: 1) штаба, 2) 3-х арт. див-нів, 3) арт. парка, 4) господарч. частини з обозом, 5) санітарної частини, 6) ветеринарн. частини зі шпиталем та кузнею, 7) полкової школи, 8) політвідділа, 9) клюба. — 1-ий і 2-ий арт. д-ни мають по дві батареї 7,6 цм. пушок і по одній батар. 12,2 цм. (48 кал.) гавбиць; 3-ій д-н має дві батар. 7,6 цм. гармат і дві батар. 12, 2 цм. польових гармат. Кожна батарея має по 3 гармати.

Корпусна артилєрія складається з: 21 корп. арт. полка (при стр. корпусах) — разом 189 батарей; 4-х арт. д-онів (при кінних корпусах) — разом 8 батарей. Узброєння корпусної артилєрії: 10,7 цм. пушки, 11,4 цм. гавбиці (при кінноті), 15,2 цм. гавбиці. Корпусний арт. полк має 3 д-они (3-ій д-н протилітакової артилєрії), кожний по 3 батар. з трьох гармат.

Б. АРТИЛЄРІЯ РЕЗЕРВА.

Вона складається з 3-х арт. дивізій, розташованих в Ленінградській, Московській і Українській воєнних округах. Кожна дивізія складається з 4-х арт. полків: легкого, полевого важкого, важкого і протилітакового.

Легкий та полевий важкий арт. полки узброєні як дивізійні та корпусні арт. полки, при чому в легкому полку—гавбиці, а у важкому—всі гармати пересуваються за допомогою механічного тягу.

Важкий арт. полк складається з 10—12 батарей (по 2 гармати) важких пушок, гавбиць, мортир.

Протилітаковий арт. полк складається з 2—3 д-онів по 3—4 батареї (кожна по 3 гармати).

* * *

Царгород.

Полкова артилєрія в червоній армії.

Полкова артилєрія має основним завданням безпосередню підтримку тих частин полку, до яких її приділено. Як правило, полкова артилєрія ділає окремими гарматами, при чому ці гармати можуть знаходитися в підлеглості командірові відповідної пішої сотні.

Перевозиться гармата, будучи дочепленою до передка, 4-ма кіньми. Калібр гармати — 7,6 цм. Вага гармати: на поході — 1230 кґр., в бою—740 кґр. Вона обслуговується: командіром гармати, 6-ма нумеровими та 2-ма скриньковими жовнірами. Стріляє на віддаль до 7 клм., розвиваючи початкову скорість в 381 м./ск. Вага стрільна — 6,5 клґ.

Додатня риса гармати — рухливість на поході і в бою, що

пояснюється малою вагою, порівнюючe, та гумовими шинами на колесах. Крім того вона відзначається малими мертвими просторами завдяки крутій траєкторії (що наближує її по властивостям до гавбиці).

Статути ч. а. передбачають застосовання полкової гармати в ріжноманітних положеннях в залежності від завдання піхоти.

При наступі гармата може бути приділена до сотні 1-го або 2-го ешелона. Завдання її — нищити вогневі пункти ворога, які несподіванно зявляються перед наступаючими частинами, або залишаються незнищеними по проході 1-го ешелона. При наступі з танками головне завдання — нищення протитанкових засобів ворога, насамперед гармат протитанкової оборони. Як правило, гармата не стріляє більш як 3—5 хвилин з одної позиції.

При наступі в лісі ділання гармати зводяться до боротьби за полявини, просіки та узлісся.

При переслідуванні гармата нищить окремі кулемети та гармати ворога, що залишилися для прикриття відходу, і намагається перешкодити пляновості відступу, обстрілюючи ті частини ворога, які скупчуються.

При форсуванні рік гармата (ще до переправи) нищить так зв. „кінжальні" кулемети ворога, а по переправі одним з перших рейсів забезпечує свої частини до налагодження звязку з артилєрією.

В горах полкова гармата може привести найбільше користи, бо по своїм балістичним властивостям наближується до гірної гармати.

В населених пунктах ця гармата незамінима. Вона нищить пункти опору ворога в домах, барикади, а при обороні обстрілює вздовж довгі вулиці та бореться з панцерними частинами.

При охороні, як на поході, так і на місці, головним завданням гармати зявляється забезпечення частин від несподіванного нападу моторизованих та механізованих відділів ворога.

При відвороті, полкова гармата согласує свій відхід з відходом станкових та ручних кулеметів, швидко відходячи на заздалегідь підготовлену позицію, звідки забезпечує вогнем відхід частини.

Царгород. **Сотник.**

Дислькація Української воєнної округи.

До складу Української воєнної округи входять корпуси: 6, 7, 8 14, 17, окр. корпусне зєднання та 1-ий і 2-ий кінні корпуси.

6-ий корпус (51 і 15 стр. див. і 95-а тер-на), штаб Одесса.

При ньому:

6-ий важкий артилєрійський полк	Вознесенськ.
6-ий курінь звязку	Одесса.
6-ий саперний курінь	„
6-а гідротехнічна сотня	„
51-а дивізія (Перекопська), штаб	Одесса.
151-й Верхнєкамський стр. полк.	„

152-й Червонопрапоровий стр. полк . . . Тирасппіль.
153-й Замоскворецький стр. полк . . . . Одесса.
51-а окр. кінна сотня . . . . . . Тирасппіль.
51-й артилерійський полк . . . . Одесса.
51-а окр. сотня звязку . . . . . „
51-а окр. саперна сотня . . . . „

15-а стр. дивізія, штаб . . . . . . Миколаїв.
43-й стрілецький полк . . . . Красномирськ.
44-й стр. . . . . Миколаїв.
45-й стр. . . . . Херсон.
15-а окр. кінна сотня. . . . . . Миколаїв.
15- артилерійський полк . . . . . „
15-а окр. сотня звязку . . . . . „
15-а окр. саперна сотня . . . . . „

95-а територ стр. дивізія, штаб . . . . Першомайськ.
283-й тер. стр. полк . . . . Ананів.
284-й тер. стр. полк . . . . Першомайськ.
285-й тер. стр. полк . . . . Балта.
95-а окр. кінна сотня . . . . . Першомайськ.
95-й тер. артилер. полк . . . . . Вознесенськ.
95-а тер. сотня звязку . . . . . Першомайськ.
95-а тер. саперна сотня . . . . . „

7-ий корпус (25 і 30 стр. і 75 тер. див.), штаб Дніпропетровськ.
При ньому:
7-ий важкий артилерійський полк . . . . „
7-ий курінь звязку . . . . „
7-ий саперний курінь . . . . „
7-а гідротехнічна сотня . . . . . . „

25-а Чапаєвська стріл. дивізія, штаб . . Полтава.
73-й стр. полк. . . . . „
74-й „ „ . . . . „
75-й „ „ . . . . Кременчуг.
25-а окр. кін. сотня . . . . . . Полтава.
25-й артилер. полк . . . . . . Кременчуг.
25-а окр. сотня звязку . . . . . Полтава.
25-а окр. саперна сотня . . . . . Кременчуг.

30-а стріл. дивізія, штаб . . . . . . Дніпропетровськ.
88-й стр. полк . . . . Павлоград.
89-й стр. полк . . . . Дніпропетровськ.
90-й стр. полк . . . . Запорожжа.
30-а окр. кінна сотня . . . . . Дніпропетровськ.
30-й артилерійськ. полк . . . . . „
30-а окр. сотня звязку . . . . . „
30-а окр. саперна сотня . . . . . „

75-а терит. стр. дивізія, штаб . . . . Лубни.
223-й тер. стр. полк . . . . Пирятин.
224-й тер. стр. полк . . . . Хорол.
225-й тер. стр. полк . . . . Лубни.
75-а терит. окр. кін. сотня . . . . „
75-й тер. артилер. полк . . . . . Миргород.
75-а тер. сотня звязку . . . . . Лубни.
75-а тер. окр. саперна сотня . . . . „

8-й корпус (44 стр. і 100 тер. дивізії), штаб Житомир.
При ньому:
8-й важкий артилерійський полк . . . . Житомир.
8-й курінь звязку . . . . „

8-й саперний курінь . . . . Житомир.
8-а гідротехнічна сотня . . . . "

44-а Київська Червонопрапорова ім. Київського пролєтаріяту дивізія, штаб . . . . Житомир.
130-й стр. полк . . . . Шепетівка.
131-й " " . . . . "
132-й " " . . . . Житомир.
44-а окр. кінна сотня . . . . . Новоград-Волинський.
44-й артилєр. полк . . . . . . Житомир.
44-а окр. сотня звязку . . . . . . "
44-а окр. саперна сотня . . . . . "

100-а тер. стр. дивізія, штаб . . . . Біла Церква.
298-й тер. стр. полк . . . . Фастів.
299-й тер. стр. полк . . . . Біла-Церква.
300-й тер. стр. полк . . . . Бердичів.
100-а тер. окр. кінна сотня . . . . Біла-Церква.
100-й тер. артилєр. полк . . . . " "
100-а тер. сотня звязку . . . . . " "
100-а тер. саперна сотня . . . . " "

14-й корпус (45 стр. і 7 та 46 тер. стр. дивізії), штаб Київ.
При ньому:
14-й тяжкий артилерійський полк . . . . Київ.
14-й курінь звязку . . . . "
14-й саперний курінь . . . . "
14-а гідротехнічна сотня . . . . . . "

45-а стріл. дивізія, штаб . . . . . . Київ.
133-й стр. полк . . . . "
134-й стр. полк . . . . "
135-й стр. полк . . . . "
45-а окр. кінна сотня . . . . . . "
45-й артилєр. полк . . . . "
45-а сотня звязку . . . . "
45-а сотня саперів . . . . "

7-а тер. стр. дивізія, штаб . . . . . Чернигів.
19-й тер. стр. полк . . . . Ніжин.
20-й тер. стр. полк . . . . Чернигів.
21-й тер. стр. полк . . . . Ромни.
7-а тер. окр. кін. сотня . . . . . Чернигів.
7-й тер. артилєр. полк . . . . . Конотоп.
7-а тер. сотня звязку . . . . . Чернигів.
7-а тер. сотня саперів . . . . . . "

46-а тер. стр. дивізія, штаб . . . . . Київ.
136-й тер. стр. полк . . . . "
137-й тер. стр. полк . . . . "
138-й тер. стр. полк . . . . Переяслав.
46-а тер. окр. кін. сотня . . . . Київ.
46-й тер. артилєр. полк . . . . . "
46-а тер. сотня звязку . . . . . . "
46-а тер. саперна сотня . . . . . . "

17-й корпус (24 стр. і 96 та 99 тер. стр. дивізії), штаб Винниця.
При ньому:
17-й тяжкий артилєр. полк . . . . . Винниця.
17-й курінь звязку . . . . "
17-й саперний курінь . . . . Київ (тимчасово).
17-а гідротехнічна сотня . . . . "

24-а стріл. дивізія, штаб. . . . . . Винниця.
70-й стр. полк . . . . "

71-й стр. полк	Винниця.
72-й стр. полк	Жмеринка.
24-а окр. кінна сотня	Винниця.
24-й артилєр. полк	„
24-а сотня звязку	„
24-а саперна сотня	„
96-а терит. стр. дивізія, штаб	**Винниця.**
286-й тер. стр. полк	Литин.
287-й тер. стр. полк	Жмеринка.
288-й тер. стр. полк	Немирів.
96-а тер. окр. кінна сотня	Литин.
96-й тер. артилєр. полк	Жмеринка.
96-а тер. сотня звязку	Косино.
96-а тер. саперна сотня	Гнівань.
99-а терит. стріл. дивізія, штаб	**Черкаси.**
295-й тер. стр. полк	„
296-й тер. стр. полк	Сміла.
297-й тер. стр. полк	Умань.
99-а тер. окр. кінна сотня	Черкаси.
99-й тер. артилєр. полк	„
99-а тер. сотня звязку	„
99-а тер. саперна сотня	„
Окреме корпусне зеднання:	
3-тя стрілецька дивізія, штаб	**Симферопіль.**
7-й стр. полк	Севастопіль.
8-й стр. полк	Теодосія.
9-й стр. полк	Симферопіль.
3-тя окр. кінна сотня	Евпаторія.
3-ій артилєр. полк	Симферопіль.
3-тя сотня звязку	„
3-тя саперна сотня	„
23-я тер. стр. дивізія, штаб	**Харків.**
67-й тер. стр. полк	Чугуїв.
68-й тер. стр. полк	Харків.
69-й тер. стр. полк	„
23-тя тер. окр. кінна сотня	Чугуїв.
23-й тер. артилєр. полк	„
23-тя тер. сотня звязку	„
23-тя тер. сотня саперів	„
80-а тер. стр. дивізія, штаб	**Артемєвськ.**
238-й тер. стр. полк	Маріупіль.
239-й тер. стр. полк	Словянськ.
240-й тер. стр. полк	Луганськ.
80-а тер. кінна сотня	„
80-й тер. артилєр. полк	„
80-а тер. сотня звязку	Артемєвськ.
80-а тер. сотня саперів	Сталино.
1-й кінний корпус, штаб	**Проскурів.**
(при ньому тяжкий артилєр. полк.).	
1-а кінна дивізія, штаб	**Проскурів.**
1-й кінний полк	„
2-й кінний полк	Меджибож.
3-й Криворожський ім. червоного козацтва кінний полк	Проскурів.
4-й кінний полк	Чорний острів.
1-й кінно-артилєр. полк	Проскурів.
1-а кінна сотня звязку	„
1-а кінно-саперна сотня	„

2-а кінна дивізія, штаб . . . . . . Староконстантинів
7-й кінний полк . . . . „
8-й кінний полк . . . . „
9-й кінний полк . . . . Заслав.
10-й кінний полк . . . . „
2-й кінно-артилер. полк . . . . . Староконстантинів.
2-а кінна сотня звязку . . . . . . „
2-а кінно-саперна сотня . . . . . . „
2-й кінний корпус, штаб . . . . . . Умань.
(при ньому тяжкий артилер. полк).
3-а кінна дивізія, штаб . . . . . . Бердичів.
13-й кінний полк . . . . „
14-й кінний полк . . . . „
15-й кінний полк . . . . Житомир.
16-й кінний полк . . . . Васильків.
3-й кінно-артилер. полк . . . . . . Бердичів.
3-а кінна сотня звязку . . . . . . „
3-я кінно-саперна сотня . . . . . . „
9-та кінна дивізія, штаб . . . . . . Гайсин.
49-й кінний полк . . . . Тульчин.
50-й кінний полк . . . . Брацлав.
51-й кінний полк . . . . Гайсин.
52-й кінний полк . . . . „

Крім того, до складу округи ще входять:
1) Артилерійська дивізія . . . . штаб Харків..
2) Залізничий полк. . . . . „ Київ.
3) Радіо-курінь . . . . „ Харків.
4) Полк звязку . . . . „ „
5) Авто-сотня . . . .
і 6) Понтонні частини . . . . штаб Київ.

М. З.
Царгород.

Збройна сила Японії.

1. СУХОДІЛЬНА АРМІЯ.

До р. 1923 Японія весь час збільшувала свою армію, при чому після 1925 року армія зростає, головне, в галузі технічній. Числове зростання армії видко з такої таблиці:

Кількість / Роки	1894	1904	1914	1932
Старшин.	2.500	8.000	16.000	20.000
Підстар. та жовнірів	58.500	142.000	220.000	230.000
Разом .	61.000	150.000	236.000	250.000

Виходячи із соціяльно-клясового складу країни, можна сказати, що жовнірська маса японської армії здебільша складається із селян, решта ж — це робітники, ремісники й дрібна буржуазія.

Кадрове старшинство, особливо старші його категорії, належать переважно до інтеліґенсько-заможних кол, але останнім часом до складу старшинства чимраз більше починають вступати виходні з міської дрібної буржуазії та з заможного селянства.

Нове ширше технічне випосаження японської армії, що почалося у 1930—1931 р.р., спричинилося й до збільшення чисельности армії, головне, технічних і спеціяльних військ. Збільшується число танкових частин, авіяції, зенітної артилерії, хемічних, автотранспортних частин і т. д.

Отже в 1925—1928 р.р. японська армія пішла далеко вперед в технічному відношенні і в галузі тактики. Запроваджені були нові статути, що в них узагальнено вже досвід Великої війни. Проте і в новій тактиці японської армії залишаються ще де-які елементи старої лінійної тактики. Наприклад, залишається менша проти інших армій глибина бойових ладів; густі лади в районі вогню; чини роїв розстрільнями; зберіглися навіть назви від часу лінійної тактики — „перша лінія", „друга лінія", то-що. Але зростання військової техніки, зростання насичення армії автоматичною зброєю примушують японську армію швидко усунути ці залишки лінійної тактики.

Бойова рухливість та здібність війська до маневрування дуже високої якости. Військо виховано провадити бій у всяких умовах місцевости (гори, болотяні долини, то-що), завжди (удень, уночі) і за всякої погоди (дощ, спека, вогкість і болото).

Фізичні і духові якості японського жовніра дуже високі. Він має добру фізичну витривалість, невибагливий і невередливий, які властивості вироблені в ньому умовами життя.

Взагалі японська армія своєю бойовою підготовкою в основному не поступається перед усякою європейською армією.

Які вади японської армії? Від 1905 року армія Японії у Великій війні майже не брала участи і свого бойового досвіду сучасної війни майже не має. У неї виявляється через це недооцінювання сили й значіння сучасного вогню й технічних засобів бою, про що свідчать зазначені вже залишки лінійної тактики в армії. Японська армія пізніш проти інших великих армій і в меншому розмірі почала розвивати літництво, а також хемічні й танкові війська. Через це в армії досі спостерігається недостатнє вміння орґанізувати взаємочинність з цими родами війська, а також брак уваги на протиповітрову, протихемічну і протитанкову оборону в усіх видах бойової діяльности військ. Обороні в японській армії взагалі надається досить мало місця.

Дошкульне місце японської армії — це більша проти інших армій залежність її від холодів. Що правда, за останні роки уживається багато заходів до того, щоб привчити армію переносити холод. Військо спеціяльно тренується. У найхолодніші періоди року влаштовується низка навчань з ночуванням у полі.

Японський старшина добре знає воєнну справу теоретично і практично. Його привчили до польових обставин. Уміє тримати в руках свою частину. Цілком здатний сміливо й рішуче провадити в життя бойовий наказ. Але середній японський старшина має не досить широкий оперативно-тактичний кругогляд і не досить обізнаний на нових технічних засобах, виявляє схильність до шабльону

в тактиці бою, а іноді й до старих лінійних способів (особливо, коли на чолі частини стоїть ґенерал старої школи).

Політичний кругозір старшини дуже обмежений; старшини не мають виборчого права.

Японського старшину ще й досі виховують у дусі „Бусидо", в основі якого виховання лежать старі самурайські (самураями звалися в Японії лицарі, що були за старих часів великою збройною силою) вимоги — бути віддано-вірним своєму панові—февдалу. У боротьбі за інтереси свого февдала дозволено все — і брехня, і нещадна помста, і душогубство, а до свого пана — правдивість, хоробрість, презирство до смерти то-що. Тепер мораль „Бусидо" починає переороджуватися в Японії на сучасну фашистовську ідеольоґію.

Старшинська молодь, якої вже досить багато в армії, слабша за старих старшин теоретично і практично і менше виявляє ініціятиви.

Підстаршини в японській армії всі поверхстрокові (крім ройових). Служба протягом багатьох років (майже до 40 років) накладає на них особливий відбиток. Вони докладно знають свою справу, стоять ближче вже до старшини, ніж до жовніра, вимогливі до жорстокости. Підстаршини, особливо старші, бунчужні й підхорунжі добре підготовані й теоретично. Систематично тренуються в розвязанні тактичних задач на мапі—в клясі й дома. Всі вони мають практику в командуванні чотою на тактичних зайняттях, а багато з них обіймають посади хорунжих.

Японський жовнір письменний і дисциплінований, як правило, ще до приходу на військову службу, а часто-густо має ще й попередню допризовну підготовку. За 2 роки військової служби жовнір встигає добре вивчити воєнну справу. Успіхи навчання забезпечуються в японській армії в чималій мірі надзвичай суворою дисципліною і тривалим робочим днем жовніра.

Жовнір добре тренований до нападу під вогнем ворога (при чому бойовий „порив" майже завжди підогрівається ще й спиртними напоями). Нарешті, японський жовнір проходить і національно-політичне виховання.

Де-які висновки про бойову підготовку японської армії можна зробити вже з досвіду війни в Китаї (в Манджурії та Шангхаї), хоч цей досвід у пресі висвітлено дуже мало. Японське військо, як правило, діяє сміливо й рішуче. Рішучість часто межує з нахабством і супроводжується явним недооцінюванням ворога (московське—„шапками закидаємо"). Це виявилось особливо в Шангхаї.

Рішучість дій у сполученні з недооцінюванням ворога і при відсутності достатнього матеріяльного забезпечення бойових дій не раз вже приводили японські частини до поразки. Не інакше, як поразкою японців можна назвати перші невдалі їхні операції в Манджурії на р. Нонні (наступ одним, а потім двома курінями проти армії ґенерала Ма). Ще яскравіше виявилося це в Шангхаї, де японське командування послало в Чапей спочатку $1^1/_2$—2 тисячі морської піхоти. Після невдалих боїв надіслано ще 5 тисяч, нарешті, ще 5 тисяч, а потім зажадано нової більшої підмоги. Очевидно

й тут японське командування недооцінило ворога. Про це свідчить і те, що японське командування не провело навіть достатньої розвідки ворога. Треба також відзначити, що потрібної за японськими статутами „нестримности" часто-густо на ділі не буває. Нарешті, судячи з фотознимків чужоземних журналів, у японського війська залишається стрімлення до надмірної густоти бойових порядків, що безперечно збільшує втрати війська забитими та раненими.

Японська авіяція ще й досі ділає на малих висотах (до 1000 метрів), через що й має великі втрати в літаках. Слід відзначити, що, як сповіщає преса, і на спеціяльних повітрових маневрах японські літуни кидають бомби з височини 600—700 метрів.

Достатніх відомостів, що могли би характеризувати дії панцерно-танкових частин, немає. Очевидно, піхота продовжує наступати, як майже завжди, безпосередньо за танками. Панцеро-потяги ділають нерідко по де-кілька разом і фактично є могутні рухомі батареї.

В Шангхайському районі провадилася в основному боротьба за залюднені пункти, яка переходила де-де у позиційні бої. І це чималою мірою позбавляло японське військо його переваг. У таких боях надзвичайно підноситься значіння кожного бойця, його здатність до опору, до впертої боротьби, готовність провадити індивідуальний бій, і, користаючи з прикрить, що дає місто, битися і проти літака, і проти танка, і проти кулемета. Але впертість хінських військ збільшена була щей великим національним піднесенням, ненавистю до японців. Усе це, кінець-кінцем, і призвело до тієї затяжної війни, якою стала боротьба в Шангхайському районі.

2. ПОЛІТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯПОНСЬКОЇ АРМІЇ.

В армії, проникнутій духом суворої дисципліни, є ціла система політичного виховання жовніра в національно-імперіялістичному дусі. Це виховання починається з перших же днів перебування жовніра в армії. Жовніра фактично ізолюється в касарні від усього життя країни. Часописи й книжки дається тільки з дозволу старшин і за їхним добором. Листи жовнірів та листи з дому проходять суворую цензуру. Відлуки з касарні в місто дуже обмежені — їх дозволяють тільки в свята, але фактично половина дня свята йде на всілякі перевірки, чистки, огляди, офіційні свята то-що. Взагалі час японського жовніра надзвичайно завантажений — жовнір занятий зранку до пізньої ночи. Це намагання не давати жовнірові змоги думати й робити щось інше, крім того, що від нього вимагає командування, — є одна з метод боротьби проти „шкідливих ідей".

Новобранець, прибувши до частини, стає жовніром 2-ої категорії (молодшим) і до нього приділюють, як близшого керівника, жовніра 1-ої катеґорії (старослужбовця). Старший жовнір повинен допомогати молодшому в навчанні й виховувати його.

Під керуванням старшин систематично влаштовується для жовнірів лекції, розмови, екскурсії до військових музеїв та храмів.

Одним словом, жовніра всякими способами відвертають і від родини, і від усього політичного життя країни.

Зміст політичного виховання жовніра в основному полягає в тому, що від нього вимагають бути покірним і слухняним волі імператора та неухильно виконувати сім обовязкових для військового вимог, заповіданих ще імператором Мейдзи: „любити Японію, бути хоробрим, бути вірним службовцем, слухатися старшини, бути моральним, чесним, зразковим".

Жовнірові систематично прищеплюють, що закони, за якими живе Японська імперія, існують тисячі років і ще існуватимуть багато століть і що через це треба неухильно виконувати й обороняти ці закони імперії. Японія підготовлює свою армію до захватів чужих земель і виховує жовніра в цьому дусі. Жовнірові старанно втлумачується, що японський нарід стоїть незрівнянно вище всіх інших народів і що через це він повинен „обєднати" всі країни світу, — що японська армія непереможна, що японська держава — особлива держава, яку треба перетворити на „велику й вельми велику" Японію.

У жовнірській масі систематично виховують антихінські настрої. Хіни малюють як країну, охоплену „хаосом та анархією", яка намагається ставити спротив зреалізованню „історичних прав" Японії в Манджурії („права, освячені кровю японського війська"). Разом з тим систематично виховують і антирадянські настрої. Особливого піднесення імперіялістична пропаґанда досягає в роковини якихось перемог Японії підчас воєн. Святкування роковин закінчення російсько-японської війни та інші такі „ювілеї" фактично перетворюються у кампанію проти Росії.

3. СКЛАД І ОРҐАНІЗАЦІЯ АРМІЇ.

а) Піхота. В мирний час мається 17 дивізій (з них одна — ґвардійська). Кожна дивізія складається з 4-х піш. полків, легкого гарматного полку, кінного полку (2 чи 3 сотні), саперного куріня (2 чи 3 сотні), обозового куріня, відділів жандармерії та ріжних дрібних частин допомогового характеру.

Піший полк має 3 курині, курінь — 3 піші сотні (воєнного часу — 4 сотні). В сотні — 3 чоти, у чоті — 6 роїв (з них 2, а воєнного часу 3 — легкокулеметні). При пішому полку мирного часу є кулеметно-артилєрійський загін, до якого входять: кулеметна сотня, 2 чоти піхотних мортир, 1 чота піхотних гармат. У воєнний час замісць цього загону в полку будуть 3 кулеметні сотні (по 1 сотні на курінь).

б) Кіннота. Мається 4 окремі кінні бриґади двохполкового складу. При кожній бриґаді є курінь гірної чи кінної артилєрії та загін панцерних авт (4 машини).

в) Артилєрія. Крім 17 легких і гірних артилєрійських полків, що входять до складу піхотних дивізій, є ще два гірні артилєрійські полки, 4 польові важкі артилєрійські бриґади (по 2 полки в кожній), оден полк і кілька окремих батарей зенітної артилєрії, 4 полки та кілька окремих курінів і окремих батарей артилєрії особливого призначення (облогової, фортеційної, берегової).

г) Авіяція. Суходільна авіяція складається з 6 авіяційних полків; формується ще два полки. Всього літаків, за японськими офіційними відомостями, є 938 (данні 1932 року), не рахуючи навчальних. У морській авіяції є приблизно 472 (знову ж таки за японськими офіційними відомостями 1932 року) гідропляни.

Відмітний знак японських літаків — суцільне червоне коло („сонце")—ставиться і на тулубі і на несних площах літака.

г) Танкові частини. Мається оден танковий полк і оден навчальний танковий загін, при чому основним зразком легкого танку є сучасний французький „Рено", а середніх і важких танків — переважно анґлійський „Вікерс".

д) Технічні й спеціяльні частини. Полків звязку є два, залізничних — два та кілька хемічних частин.

З наведеного складу японської армії видно, що рівень її технічного забезпечення трохи нижчий, ніж в інших передових арміях, щодо авіяції, танків, панцерних авт та де-яких інших найновіших технічних засобів. Але за останні роки Японія напруженно працює над питаннями технічного забезпечення армії і не що давно затверджено проект про значне збільшення у найближчому часі кількости танків, протитанкової зброї, станкових і ручних кулеметів. Крім того, до легкої артилерії мають бути додані гавбиці, частину важкої польової артилерії мають моторизувати, обози повинні бути переведені на механічний тяг. Накреслюється також зформування нових частин суходільної й морської авіяції, хемічних частин, великих механізованих зєднань і т. д. Ще в 1932 році передбачалося зформування трьох нових авіяційних полків і можливо, що ці формування вже переведені.

Як видно з цього короткого переліку намічених заходів, Японія, щоби забезпечити свої імперіялістичні прагнення , не шкодує витрат на армію, не вважаючи на надзвичайно злиденний стан країни й величезне безробіття в звязку з світовою кризою.

4. УЗБРОЄННЯ АРМІЇ.

Щоби судити про технічну міць армії, треба знати не тільки кількість, але й якість її узброєння та всієї військової техніки. Отже якість рушниці та кулеметів показує така таблиця:

Назва зброї	Рік	Калібр	Вага (в кг.)	Мірвикова далекість (в метр.)	Вага кулі	Число заряджуваних набоїв
1. Рушниця „Арисака"	1905	6,5	3,95	2.400	9 гр.	5
2. Легкий кулемет .	1922	6,5	9,0	2.000	„	Обіймиця в 30 набоїв
3. Станков. кулемет „Гочкіс" (без станка перевозиться на вюку)	1914	6,5	38	2.000	„	„ „

Крім рушниць, кулеметів та полкової піхотної артилєрії, в піхоті є ручні й рушничні ґранати і, мабуть, будуть запроваджені нові протитанкові 37 мм. гармати. Можливо будуть і міномети.

Узброєння артилєрії:

Назва гармати	Калібр у міліметрах	Вага гармати з лафетом у бойовому стані (в клг.)	Початкова швидкість (метрів у секунду)	Вага стрільна в клґ.	Найбільша далекість (в метрах)
1. Піхотна гарм. зразку 1922 р.	37	89,8	?	?	5.000
2. Піхотна мортира 1922 р. .	70	63,0	?	?	1.560
3. Легка польова гармата 1905 р.	75	940	520	6,5	10.000
4. Гірна гармата 1903 р. . .	75	500	440	6,5	8.000
5. Кінна гармата 1909 р. . .	75	1.600	520	6,5	9.500
6. Польова важка гарм. 1906 р.	100	2.250	540	22	12.000
7. Польова важка гавбиця . .	149,3	2.035	275	36	8.800
8. Польова легка гавбиця . .	120	1.122	275	20	9.000

Наведені дані стосуються до зразків, що вже довший час на узброєнні армії. Проте треба вважати, що найближчого часу японська артилєрія одержить (а може вже й одержала) цілий ряд удосконалених нових гармат, про що вже є відомості в японській військовій пресі. До нових зразків артилєрійського узброєння належать:

1) удосконалена 75 мм. гармата (дивізійної артилєрії), в якій збільшено далекість стріляння;

2) удосконалена 10 цм. польова важка гармата з такими самими змінами;

3) нова полекшена 15 цм. польова важка гавбиця зразку 1929 року, що, очевидно, ввійде до складу дивізійної артилєрії (перевозить її шестеро коней). Цю гавбицю розхвалюють в японській військовій пресі.

Кіннота узброєна шаблями, карабінами зразку 1911 року, ручними й станковими кулеметами. У стратеґічній кінноті є кінна артилєрія та панцерні авта.

Авіяція. Японія прагне підігнати свою авіяцію до світових зразків літаків, щодо їхніх літницьких та бойових властивостей. У цьому напрямі японська авіяція вже досягла безперечних успіхів, особливо за 1930 та 1931 рр. Правда, поки що є багато старих зразків літаків, які значно низче де в чому від найновіших світових зразків.

Дані апаратів:

Типи літаків	Мотор (у кін. сил).	Швидкість (клм на годину)	Височина підняття в метр.	Тривалість лету (в годинах)	Число кулеметів на узброєнні	Навантаження бомб (в кільоґр.)
1. Важкі бомбовози:						
Японські застарилі . .	800	150	4250	5	3	500
„ найновіші . .	1000-1200	170	5000	6	4	1000
Світові зразки	1000-1200	200	5000	5-6	4-5	1000
2. Легкі бомбовози:						
Японські застарилі . .	(не було; функції їх виконували розвідчі)					
„ найновиші . .	500-650	230-250	7000	3-4	3	250-300
Світові зразки	600-750	200-300	8000	3-4	3	200-250
3. Нищителі:						
Японські застарилі. . .	300	200	5250	2,5	2	—
„ найновіші . .	500-650	280-290	8000	2,3	2	—
Світові зразки	600-1000	350	10.000	1,5-2	2	—
4. Розвідчі:						
Японські застарилі . .	260	180-200	6000	3	2-3	100-200
„ найновіші . .	450-600	220-230	6000	4	3	200-300
Світові зразки	600-750	270-280	8000	3-4	2-3	100-200

5. ВІЙСЬКОВІ РЕЗЕРВИ ТА ВІЙСЬКОВА ПІДГОТОВКА ЛЮДНОСТИ.

До кадрової армії у мирний час призивається тільки порівнюючи невелика частина призовного віку; решта цього віку відбуває навчання позавійськовим порядком (так звана рекрутська резерва). Людей, що вийшли за віком у запас, призивається періодично для навчання. Нарешті, майже дві третини японської молоди відбувають допризовну військову підготовку, що від 1927 року є обовязковою. Учні вищих навчальних закладів проходять обовязкову вищу допризовну підготовку і дають кадри старшин запасу. На основі цих даних не дуже важко приблизно підрахувати військово-підготовлену людність.

Відомий військовий статистик п. Стомб у ґазеті „Мадьяршаг" приходить до висновків, що Японія підчас війни може виставити 4.000.000 жовнірів і навіть довести чисельність дієвої армії до 10.000.000 чол. Можливо, що останнє число й перебільшене, проте обмежувати зростання армії воєнного часу буде не чисельність військово-підготовленого запасу, а можливість узброєння та технічного постачання армії.

Військова підготовка людности провадиться у широкому масштабі. До цієї справи притягнуто: школи, університети, церкву, мистецтво, пресу й увесь державний апарат.

Починаючи із школи, японській молоді прицеплюється любов до військової служби. Для цього утворено навіть спеціяльне прислівя, що каже: „Нема квітки кращої за вишню, — нема людини кращої за військового!"

Всю широку роботу над військовою підготовкою японської молоди провадять під керуванням ріжних фашистовських і півфашистовських орґанізацій. Орґанізується табори, учебні військові походи, участь у маневрах армії то-що.

Що-року в квітні — травні і після маневрів армії по всій Японій провадять „день армії". У цей день демонструється міць японського імперіялізму, людність обізнається з найновішими досягненнями військової техніки, провадиться навчання повітро-хемічній обороні, широко пропаґується потребу ще більшого узброєння.

Останнім часом у підготовці людности до війни широко пропаґується повітрово-хемічну оборону. Людності дають протигази; льохі пристосовуються під схованки від газу, збирається кошти на збудування повітрової фльоти то-що.

(докінчення буде).

Микола Забелло,
Сотник артилєрії.

Царгород. Листопад 1932 року.

Самооборона штабів підчас війни.

I. НЕОБХІДНІСТЬ САМООБОРОНИ.

Українська армія, яка в свій час буде побудована на орґанізаційних принципах, прийнятих у модерних арміях, буде мати штаби: армій, корпусів чи ґруп, дивізій, бриґад, полків та курінів.

Ці штаби, складені кількісно та фахово відповідно тим частинам, які вони очолюють, будуть мати і відповідні обовязки, окреслені статутами.

Вся їх складна та відповідальна в часі війни діяльність може бути в тій або іншій мірі переведена лише тоді, коли вони, мозкові центри частин, будуть забезпечені від паралізування їх діяльности наглими наскоками ворожих сил.

Питання безперервної праці штабів та їх цілости, як і питання забезпечення життя їх особового складу не знайшли правдивого свого розрішення ні в часи Великої війни, ні в часи Визвольної Української війни.

Штаби не були здатні до самооборони.

Вони мусіли шукати захисту в своїх частин, що не завжди було можливим, а часами неґативно відбувалося на розташуванні як частин, так і штабів.

От чому попередні війни багаті прикладами, коли вся самооборона штабів при наглому наскоці ворога полягала лише в поспішному залишенні загороженого району, що часами мало катастрофальні наслідки щодо бойового керування частинами на той мент.

Майбутні війни принесуть ще більше наглих наскоків на штаби,

бо крім кінноти та аероплянів, які були чинниками наглих нападів в попередніх війнах, вийшли на бойову сцену ще танки, що будуть в самий наглий спосіб атакувати штаби найбільших зєднань.

Крім того, знаходючися на терені ворожої країни, штаби будуть перебувати під сталою загорозою нападу ворожих партизанів.

Комбінований напад ворожих чинників, приміром, ворожої прорвавшоїся кінноти та повітрових сил, або повітрових сил та місцевих партизанів, робить штаби, при сучастній їх бойової безборонности, безсилими перед такими нападами, а стара випробована метода— залишати загорожене місце розташування — тепер якраз буде вести лише до скорішого знищення таких штабів. Сподіватися, що близко розташована частина буде мати змогу захистити штаб від ворожих ударів, не приходиться, бо найбільше, що зможе зробити така бойова частина—це прибути через де-який час для відбиття ворога, що напав на штаб. Але така допомога може мати добрі наслідки лише тоді, коли власне штаб матиме в самому собі бойову здібність, вистарчаючу для опіру ворогові на протязі певного часу. Без цього всяка допомога частин, як би близько вони не були розташовані, не може бути реальною, коли ці частини не будуть спеціяльно придані штабові для його охорони.

Для цього треба було-би кожного разу притягувати для оборони штабу певні частини. Це не може бути раціональним, поперше, тому, що відірвання від частин певних відділів для оборони штабів робить ці частини неповносилими, а по-друге, тактика оборони штабів мусить відріжнятися від тактики частин та методів їх самооборони підчас перебування в запіллю. В таких умовах, перед персоналом штабу кожного разу повставало би завдання вишколення надісланих для оборони штабів відділів спеціяльно для цієї мети, випробування їх і т. п. Це відбирало би багато часу і всеж не давало би штабам певности щодо їх забезпечення від ворожих наскоків.

II. ПРИНЦИПИ ОРҐАНІЗАЦІЇ САМООБОРОНИ ШТАБІВ.

Безперервність праці штабів може бути забезпечена лише тоді, коли штаби матимуть в собі всі елєменти боєздібности, а саме:

а) відповідний психольоґічний настрій,

б) відповідну сталу узброєну силу,

в) спеціяльного начальника оборони,

г) усталені та випробовані методи щодо тактики самооборони у ріжних випадках,

д) усталені методи щодо охорони,

е) повне забезпечення бойовими матеріялами.

Всі співробітники штабів повинні усвідомити собі, що під загорозою ворожого нападу всі вони стають бойцями, обовязком яких єсть:

а) не чекати в бездіяльності та розгубленності на допомогу від бойових частин,

б) не уникати небезпеки через швидке, дезорґанізоване залишення загороженої ворогом місцевости,

в) ставити орґанізований опір ворогові з метою не лише обо-

рони штабу, а з прагненням привязати атакуючого ворога до терену в такий спосіб, щоби він підпав під удари та міг бути остаточно знищеним або дезорґанізованим тими бойовими частинами, які прибудуть для допомоги штабові та, головне, для ліквідації ворожої акції в нашому запіллю.

г) завжди памятати, що вони творять орґанічне ціле з тією збройною силою, яка постійно знаходиться при штабі.

Але, при сучасних удосконалених засобах бою, як би персонал штабів не був підготовлений з технічного, тактичного та морального боку, він не зможе нести ні охорони, ні оборони штабів, як що при штабах не буде постійно знаходитися певна збройна сила, призначена спеціяльно для цієї мети.

Ця збройна сила ні по своїй орґанізації, ні по моральному та фізичному складу своїх бойців не мусить бути подібною до тих „комендантських сотень", які існували при штабах для виконання самих ріжноманітних, але не бойових функцій.

Майбутня війна поставить штаби в такі умови, що вони завжди мусять чекати нападу, як що не ворожих кінних, моторизованих та танкових частин, то повітрових ворожих сил та ворожого партизанського елєменту. Це настирливо диктує необхідність мати при штабах спеціяльну узброєну силу, яка, крім їх оборони та охорони, жадними іншими функціями не була би обтяжена.

Ця сила мусить бути орґанізована та узброєна так, щоби вона могла стати тим тактичним кістяком, навколо якого міг би скупчитися весь персонал штабу для відбиття ворожого нападу.

Спеціяльна збройна сила штабу не мусить бути числена, але узброєна модерними засобами бою, мусить мати моторизовані засоби пересування, бути добре тактично та технічно вишколена та відповідно вихована.

Всі бойці цієї збройної сили мусять розуміти, що оборона штабу є захист того центру, від цілости якого залежить успіх керування частинами на фронті. Всі мусять бути пересякнені почуттям, що, захищаючи штаб, вони боронять не осіб, а установу, захист якої такий же почесний, як і боротьба на фронті.

Крім цього, всі бойці мусять розуміти, що штаб в кожній ситуації знаходиться під загорозою ворожого нападу, до зустрічи якого треба завжди бути готовим. Ні на один момент пильність та готовість збройної штабової сили до зустрічи ворога не мусить ослаблюватися, бо як-раз в такі саме менти ослаблення уваги штаби атакується.

Збройна сила штабу дивізії (окремої бриґади) повинна бути приблизно орґанізована по такій нормі:

1) дві піші чоти (моторизовані), 2) дві кулеметні моторизовані чоти (одна для зенітної оборони), 3) рій кіннотчиків, 4) технічний рій і 5) хемічний рій.

Кожний відділ має при собі відповідну кількість бойового припасу і засобів дегазації, що перевозяться на тягарових автах.

III. ЧИННІСТЬ ЧАСТИН ЗБРОЙНОЇ СИЛИ ШТАБУ.

Всі частини збройної сили штабу мусять спеціялізуватися в певних бойових функціях, а саме:

1) Моторизовані піші чоти, узброєні легкими карабінами та ручними кулеметами, мають своїм завданням нести охорону і оборону штабу.

Позиції піших чот мусять бути розпляновані так, щоб їх рушничний та кулеметний вогонь творив по можливости для атакуючого непроходимі зони.

В залежності від бойових обставин на фронті, ці позиції мусять або займатися всіми силами піших чот, або лише вартою, при чому на ніч ця варта мусить бути побільшена, а решта піхоти мусить бути напоготівлі для зайняття позицій самим коротким шляхом.

Всі співробітники штабу та обслуговуючий персонал мусять бути докладно ознайомлені з позиціями оборони штабу.

2) Одна чота зенітних кулеметів мусить нести зенітну оборону проти повітрових ворожих сил, маючи на меті не допускати їх до кидання бомб над штабом та до зниження настільки, щоби кулеметний вогонь ворожих аеропланів міг бути дійсним.

Звичайно, що одна зенітна чота не достаточно сильна для того, щоби відбити атаку ворожих аероплянів, але треба мати на увазі, що проти них боротьба буде вестися зенітними силами певного району, так що штабова кулеметна чота буде мати завдання відбити напад тих ворожих літаків, які прорвалися через зенітний вогонь бойових частин.

Чота кулеметів для поземої стрільби має своїм призначенням зміцнення вогню піших чот, в чім їй допомагає і чота зенітних кулеметів, коли нема погорози з повітря.

3) Рій кіннотчиків має своїм призначенням розвідку місцевости як раніш розташування штабу, так і підчас його стоянки, звертаючи увагу на сусідні села, гаї, ліси, шляхи і т. п.

У цій своїй діяльності кіннотчики мусять мати всі можливі засоби сиґналізації для своєчасного повідомлення про небезпеку.

4) Технічний рій має завданням технічне керування при будівлі укрить від бомб з аероплянів, а також при будівлі технічних удосконалень на позиціях штабової збройної сили.

Технічний рій, маючи як фізичну силу місцеве населення, мусить побудувати такі помешкання для оперативного відділу та центральної телєфонної станції, які забезпечували б їх добре функціонування підчас ворожих атак чи то з повітря, чи то по землі.

5) Хемічний рій мусить бути в стані попередити штаб про небезпеку газової атаки, а головне мусить керувати будівлею спеціяльних укрить проти газів. Він мусить мати всі засоби дегазації отруєних зон та всі засоби для подачі сиґналів про газову атаку.

Він же мусить вести догляд за появленням повітр. ворога.

6) Бойовий припас мусить бути в такій кількості, якої вистар-

чило би для бою на той час, поки не прибудуть для знищення атакуючого ворога сусідні частини.

7) Протигазові засоби штаб дивізії мусить мати в такій кількості, щоби ними можна було перевести дегазацію помешкань штабу після газової атаки.

Всі ці невеличкі частини мусять бути обєднані під керуванням одної особи—начальника оборони штабу, який несе відповідальність за бойову готовість та чинність цих частин.

IV. ТАКТИКА САМООБОРОНИ ШТАБІВ.

Начальник оборони штабу укладає докладний плян охорони та оборони штабу і подає на затверждення начальником штабу.

При затвердженні пляну оборони, начальник штабу розпреділює штабових співробітників по відповідних частинах штабової оборони. Ці ґрупи співробітників штабу мусять носити постійний характер, мати одних і тих же командірів або старших, які завжди мусять бути в курсі пляну оборони штабу.

Командіри штабових бойових ґруп (співробітників) мусять ознайомити свої ґрупи з завданням і позиціями, які цим ґрупам призначені, та зі способом і шляхами, якими їх належить займати.

В справі оборони штабу головна виконавча роля лежить на начальнику оборони штабу, а начальникові штабу або тій особі, якій це ним буде доручено, належить контроля над справністю праці цілого апарату оборони.

V. ОБОВЯЗКИ НАЧАЛЬНИКА ОБОРОНИ ШТАБУ.

При виборі місця для розташування штабу, начальник штабу зазначає начальникові оборони штабу ті умови, які необхідні для того, щоби при новому розташуванні штаб міг з найбільшою продуктивністю розвивати свою працю, а саме: умови звязку, місця розташування бойових частин, ситуація на фронті, та вказує той район, в якому розташування штабу було би найбільш доцільним.

Начальник оборони штабу переводить:

1) розвідку наміченого для штабу району для зясування можливости розташування в ньому штабу,

2) розвідку місцевости для виявлення:

а) в якій мірі обібраний для штабу район надається для атаки ворожою кіннотою, танками, броневими автомобілями, моторизованими ворожими частинами в випадку, коли би ці частини прорвалися через наш фронт;

б) в якій мірі може бути загорожений обібраний для штабу пункт ворожими атаками з повітря;

в) чи можуть скупчитися ворожі партизани в самому місці розташування штабу чи лише в його околицях.

г) які комбіновані атаки проти штабу може направити ворог в даному місці.

В залежності від вищезазначенного вирішується остаточне питання про місце розташування штабу та приймаються міри для його охорони та оборони.

Рівно ж, стосовно до переведеної розвідки та інформацій, начальник оборони штабу опрацьовує плян охорони та оборони штабу і розпреділює відповідно цьому пляну збройну силу штабу, а саме:

Що до охорони: а) намічає кількість постів, їх силу вдень і вночі, опреділює їх обовязки і т. п.; б) опреділює міри розвідки.

Що до оборони:

а) намічає та підготовлює позиції для всієї збройної сили,

б) розпреділює збройну силу штабу та ґрупи штабових співробітників по відповідних участках;

в) обсаджує позиції відповідними залогами, при чому бойові ґрупи співробітників штабу можуть притягатися для обсадження позицій лише в часі безпосередньої загрози штабу;

г) орґанізує дозорну службу для дня і ночи;

д) встановлює систему звичайного і повітрового догляду, як для дня, так і для ночи;

е) встановлює систему протигазового догляду;

ж) встановлює сиґнали для сполоху, в залежності від роду ворожого нападу (танки, самольоти, кіннота);

з) приймає міри для маскування штабу від повітрового ворога;

і) влаштовує укриття проти повітрових та хемічних атак, помешкання для ранених, отруєних газами т. ін.;

к) опрацьовує інструкції на випадок сполоху;

л) опрацьовує інструкції для місцевого населення на випадок ворожих атак;

м) дає вказівки, щодо звязку між позиціями та частинами оборони штабу;

н) за допомогою відповідних помішників контролює прийняття всіх відповідних мір,. улаштовує пробні сполохи.

о) встановлює порядок і орґанізовує охорону походного руху на випадок пересування штабу.

На начальникові оборони штабу лежить обовязок у всякій ситуації дбати про те, щоби штаб не став жертвою наглого наскоку ворожих сил. В залежності від умовин, він мусить приймати всі міри охорони та оборони, щоби штаб завжди міг протипоставити ворожому наглому нападу орґанізований, пляново продуманий та рішучий опір.

Гнат Порохівський.

Воєнна хроніка.

АВСТРІЯ. В районі Бруку переводилися проби використання ультра-коротких елєктричних хвиль для зупинення руху літаків (див. „Табор": ч. 14, стор. 130 і ч. 17, стор. 142) через припинення ділання маґнета, що тягне примусове сідання літака. Мотори Дизеля, що мало вживаються на літаках, не піддаються діланню зазначених хвиль.

АНҐЛІЯ. Танкові маневри. 22 серпня 1932 р. коло

Сальсбери відбувся танковий маневр, який мав завданням дослідити співпрацю мішаного танкового куріня з піхотою. В маневрі брав участь 2-й курінь танків з м. Тильшид. Курінь цей складався з: 1) штабу, 2) допомогової танкової секції, 3) трьох мішаних сотень, кожна з яких була в складі одної секції легких танків (5 машин) і одної секції середніх танків (6 машин).

Танковий матеріял був звичайний; нових танків анґлійці не хтіли показувати на маневрах, очевидно з метою заховання секрету. З нових винаходів було вжито лише спеціяльного штабового танку. Він уявляв з себе панцерний короб, змонтований на шасси середнього танка. Короб містив 2—3 людей і мав всі необхідні прилади для керування: радіотелєфон, прилад для сиґналізації прапорцями і т. ін. Засоби звязку, головне ж радіотелєфон, дозволяли підчас маневру дуже певне сполучення між командіром куріня і командірами трьох сотень, як і командірів сотень з командірами секцій. Прилад для радіо-сполучення мали всі зразки танків, як середні, так й легкі.

Всі накази для бойових акцій були складені дуже стисло, що полекшувало їх передачу. Командір куріня визначив вісь наступу і час досягнення місцевих рубежів. Командіри сотень і секцій занотовували собі це на желятиновій обкладинці своїх мап і в той спосіб підчас маршу мали змогу дуже легко реґулювати пересування підлеглих їм підрозділів.

Курінь підчас наступу мав лад або кольони (три сотні одна за другою) або трикутника (дві сотні в першій лінії, одна ззаду, в резерві). Перехід з одного ладу до другого виконувався дуже швидко і легко, — майже автоматично після короткого сиґналу по радіо.

Наказ для атаки так само був дуже короткий. Командір куріня передавав по радіо лише обєкт атаки або вказівку, яка сотня має завданням скувати ворога, а які — виконати обхід ворожих крил для нанесення головного вдару.

Перед виконанням якогось бойового завдання командір танкового куріня мав коротку нараду з піх. нач-ками, після чого виконував розвідку місцевости і обєкту атаки. Для цього командір танкового куріня в супроводженні двох командірів сотень і трьох танків висовувався наперед на своїм штабовім танкові. На той час команду над курінем обіймав командір третьої сотні, яка залишалася позаду. Після розвідки командір куріня повертався назад і тоді давав бойовий наказ.

Швидкість пересування танків далеко не досягала теоретичної швидкости для машин вжитого на маневрі зразку. Вона не перевищувала подвійної швидкости пересування піхоти — 8—10 км. у год., не вважаючи на те, що місцевість коло Сальсбери сприяла акції танків. Глибина операції підчас маневру досягала 160 км., що вказувало на велике значіння танкової зброї підчас рухливої війни.

Стріляння підчас маневру танки провадили безпосереднім наці-

люванням після вказівок командірів секцій. Такий спосіб стріляння, очевидно, можливий лише в разі відкритих цілей (як ворожі танки, батареї і т. ін.), але його не можна вживати при цілях захованих або маскованих. —

Випробовано і введено новий тип тяжкого кулемета, вмонтованового на малім танку, при помочі якого кулемет може проходити по найтяжчому терену. — Рівно ж випробовано панцерне авто, яке може переходити через всі перешкоди, узброєно кулеметом і вміщає 8 осіб крім шофера.

Корпус звязку. З 1920 р. в анґлійській армії існує спеціяльний корпус звязку під назвою „Royal corps of signals". Його завданням є забезпечення служби звязку й передачі для цілої британської армії. Лише звязок між літаками і суходільними частинами належить до служби звязку міністерства авіяції.

Відзнакою корпуса звязку є кокарда з образом бога Меркурія. Як всяка фахова служба в анґлійській армії, корпус має своє гасло: „Certa, Cito", тоб-то „Певно й швидко", і свій фаховий журнал „The Wire" („Дріт").

Загальна кількість старшин в корпусі звязку 368, з яких один полковник— командір корпуса.

Для досліджування питань звязку корпус має наукову інституцію під назвою „Signal Experimental Etablishment" („Інституція досліджування матеріялу звязку").

Корпус розподіляється на:

1) службу звязку в військових одиницях метрополії,

2) службу звязку в територіяльних районах Великої Британії і Ірляндії (резервні частини),

3) службу звязку в одиницях, які призначаються для операцій на зовнішніх театрах і в кольоніях.

Для підготовки старшин корпуса існує фахова воєнна школа звязку (School of Signal). Старшини звязку одержують збільшену платню в порівнанню з іншими родами війська.

Матеріял звязку належить до найкращих в світі. Кожна дивізія має звязкову сотню з 20-ма телеґраф.-телефонічними стаціями і 64-ма км. дроту. Для звязку між бриґадами (які власне мають значіння полків, бо в британській армії полків нема, а бриґада розподілюється просто на 4 куріні) і курінями вживається радіо-телефон зразок „A-Set" з довжиною хвилі 100-250 м. і далекосяглістю 10 км. Більш дужий радіо-телефон і телеґраф (зразок „C-Set") вживається для звязку між дивізією і бриґадою і має довжину хвилі 650-1620 м., а далекосяглість — 50-150 км.

Крім того в британському війську широко вживається оптичний звязок — приладами „10 type B. A". З механічних засобів звязку вживаються мотоцикли (15 на дивізію). Звязком голубами в мирний час не користаються.

Орґанізація звязку в головних рисах наступна:

Піхотна дивізія має начальника звязку в ранзі підполковника з двома помішниками-старшинами. Підполковник є командіром сотні звязку, яка складається з двох чот дротового звязку і однієї чоти радіо-звязку. Кожна піхотна бриґада має три чоти звязку, які не зєднані в сотню. Склад їх такий же, як й чот дивізії.

Рекорд лету в вишину. Анґлійський летник Оуінс 16.9.32. поставив новий рекорд лету в вишину, досягши 13.400 м. Попередній рекорд був поставлений американським летником Сусек, який 4.4.30 досяг височини 13.160 м.-р.

Летник Оуінс летів на літаку „Веспа" фірми Вікерс з 9-ти циліндровим мотором „Бристоль" у 900 кін. сил. Лет продовжувався більше двох годин. Летник мав прилад для дихання кисенем. —

Нові великі бомбардові літаки приспособлені для акцій вночі.— Фірма Вікерса випробовує винахід німецьк. інж. Герліха—нову кулю надзвичайної шибкости і пробоєвої сили (див. згадки у „Таб". ч. 16, стор. 126 і ч. 17, стор. 138).

Інтернаціональний торг зброєю в 1930 р. виносив 11.358.000 ф. стерл.; з цього 31% припадає на вивіз з Анґлії; 13%— з Франції; 12% — з Півн. Америки; 9% — з Чехословаччини і т. д. Покупці: Хіни 20%; Сіам? (Японія), Чилі, С.С.С.Р., Півден. Африка.

Відношення численности армії до літництва: на 50.000 жовнірів в Америці припадає 337 літаків; у Франції—137; в Італії—133; в Польщі—92; в С.С.С.Р.—51.

ІТАЛІЯ. Проектовано новий переліт через Антлятичний океан (напрям через Ісляндію) ескадрою з 20 гідроплянів. Довжина лету (в 2 кінці) — 30,000 клмтр. На 1.IV 32 р. малося 1507 самольотів.

На 21-му науковому зїзди в Римі у жовтні 32 р. на першому пляні були воєнні теми (числом 700), напр.: протигазова оборона міст, пасивна протиповітрова оборона, газова оборона, здобування горючих матеріялів підчас війни і т. д.

НІМЕЧЧИНА. Реорґанізація армії. Одна з найбільших националистичних німецьких газет умістила статтю представника воєн. мін.-ва на тему „Міліція чи фахове військо для Німеччини?" Автор наводить жорстоку критику на відому французьку пропозицію в Женеві про перехід всіх контитентальних держав Европи до „національних армій з коротким терміном військ. служби і обмеженими кадрами". Міліція, як військо — каже автор — має ту головну хибу, що не дозволяє виховати досить доброго команд. складу армії. Однак і постійне військо, яке посідає Німеччина, також має свої хиби. Отже автор приходить до висновку, що Німеччина мусить мати як постійне фахове військо, так й міліцію. Постійне військо потрібне, як армія прикриття підчас мобілізації і як кадр для розгортування великої узброєної сили в разі війни з могутніми державами. Міліція ж необхідна для формування нових частин і для виховання воєнного духу в широких верствах німецького населення.

Щодо французької пропозиції, то автор бачить в неї дуже мало того, що Німеччина може приняти до виконання. Німеччина мусить твердо стояти на позиції „рівности в узброєнні". —

Сконструовано, по чуткам, малокаліберні гарматки, стрільна яких при вдарі у панцер дають 2500° тепла і розтоплюють його. Гарматки ці проектуються для нищення підводних човнів, панцерних кораблів і аероплянів.

СП. Д. ПІВН. АМЕРИКИ. Літаючий танк. Танковий конструктор інж. Кристи (див. Табор ч. 17, стор. 140) виробив новий зразок танку, який крім пересування по землі — на бажання гусеневим або колесним ходом — має можливість ще літати в повітрі. Для того танк має складні крила, пропелер і мотор „Іспано-Сюіза" у 1000 кін. сил. Обслуга танку складається з летника, шофера, механіка і двох стрільців. В разі пересування по землі, крила танку складаються і знижуються до-долу. Кілька таких танків скупче-

но на форті Бенінґ, де вони мають бути випробовані у всіх відношеннях. Інж. Кристи покладає велику надію на цю систему танка.—

Збудовано новий дирижабль „Macon“ — близня „Acron'у“ (див. „Табор“ ч. 16, стор. 129), що траґічно загинув у ніч з 4 на 5 квітня 33 р.

Нова універсальна гармата. Арсенал в Уотертовні сконструював нову польову гармату, яку можна вживати для стріляння проти земних, так і проти повітрових цілей. Її коротка характеристика:

Калібер 75 мм., вага в бойовому стані 2.400 кґр., вага набою 6,5 кґр., початкова швидкість стрільна 600 м./сек., далекосяглість — 14 км., найбільший кут підвищення 80⁰.

Мається намір цією гарматою узброїти дивізійну артилєрію.—

Військове керівництво виступає з внеском про підвищення сили армії на 49,000 чол.

У жовтні в штаті Масачузетс відбувся показний маневр при участі кількасот танків.

Військовий бюджет 1933/34 р.р.: армія 272 міл. дол., фльота — 309 міл. дол.

В 1934 р. літаків буде 2537 (зараз будується 375).

С.С.Р.Р. Військовий бюджет. Зріст видатків на військо в СССР можна бачити з наступного порівняння бюджетів:

	1927 р.	1928 р.	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.
Загальн. бюджет	5.051	6.449	7.864	12.860	21.700	27.541
Військовий бюджет	704	831	951	1.125	1.390	1.396

(всі числа в міліонах карбованців).

Однак ці числа ще не дають правдивого уявлення про дійсні витрати на узброєння, бо багато видатків на військові потреби заховано під іншими статтями бюджету. Це видатки:

1) На воєнну промисловість; сума не відома.
2) На будування шляхів стратеґічного значіння; сума не відома.
3) На допомогові воєнні орґанізації, як „Осоавиахим“, „воєнізована охорона промисловости і шляхів“, „робітниче- селянська міліція“ та інш; сума видатків не відома.

Особливо велике значіння має „Осоавиахим“, що передав червоній армії до 1931 р. 556 літаків і має 26.000 осередків військового виховання, 15.000 тирів для стріляння, 27 шкіл пільотів і т. ін.

„Осоавиахим“ власне є орґанізацією, яка підготовлює другу червону армію, між тим видатки на нього йдуть поза військовим бюджетом.

Взагалі офіційні дані бюджету не дають можливости знати, скільки грошей на узброєння в дійсності витрачає Рад. Росія. По останнім відомостям, спеціяльна місія підписала з дирекцією заводів Шнеідер-Крезо умову на доставу тяжких гармат найновішого типу і 100 легк. гармат, а з фірмою „Гочкіс“ — на кулемети і малокаліберні скорострільні гарматки для літаків. Це мало би означати перенесення замовлення військових матеріялів з Німеччини до Франції. Рівно ж маються відомості про замовлення во Франції великої кількости сухарів для війська.

Загальна кількість червоної армії зараз піднесена до 1.478.000

людей; у воєнний час — до 3.600.000 чол. Річний континґент — 1.200.000 чол.

У захід. округах (Петроград, Смоленськ, Москва, Одесса) розташовано 900.000, у східних — 300.000, на Дал. Сході — 230.000 (5 дивізій — 1, 2, 26, 35, і 36, 2 кін. бриґади — 5 і 9 і національні частини хінські, монґольські і корейські).

Піхотний полк має вогневу силу: 2.867 рушниць, 55 важких і 54 легких кулеметів, 6 гармат артилерії курінів і 6 гармат полкових.

За останні два роки було куплено закордоном: в Анґлії 120 танків; в Італії 300 танків, моторів і гідролітаків на 90 міліонів лір; в Голяндії кількасот літаків „Фокера" S.V.A.; в Чехословаччині 120 літаків „Avia B.H.38" з моторами „Юпітер" у 450 кін. сил.

Згідно проґраму розгортування авіяції, в 1932 р. СССР збільшив число літаків на 80 бомбовозів, 120 розвідчиків, 342 нищителі, 80 учебних, 112 піхотних, а у фльоті на 12 торпедовців, 63 бомбовози, 242 нищителі, 86 розвідчиків і 18 учебних.

Цей матеріял почасти будувався в Рад. Россії, почасти купувався закордоном. Місячно з-закордону ввозилося 100 літаків.

Після виконання пятирічного пляну розгортування авіяції, Рад. Россія в 1935 р. буде мати 62 полки (ескадрилі) літаків, всього 5000 машин. В сучасності є лише 2000 літаків, з яких 800 розвідчиків, 400 бомбовозів, 400 нищителів і 400 гідроплянів ріжних гатунків. Проектована будівля першого сталевого дирижабля поємністю 8.000 куб. метр. і шибкістю 100 кл./год.

На маневрах, що відбулися у листопаді 32 р. на Кавказі в присутності військ. місій італьянської та німецької, робилися ніби проби ділання „промінів смерти". (див. звістку у „Таб." ч. 17, стор. 139).

У листопаді на Україну прибув з Московщини новий транспорт військових кольоністів, що оселені по військових комунах, де має бути заховано військову орґанізацію і дисципліну. („Аракчеєвські воєнні оселі").

З 1200 самоходів, випущених закладами ім. Горького, 826 машин були нездатні до вживання.

У жовтні 32 р. урочисто відкрито „Дніпрострой". Але його енерґію, розраховану на 450.000 кін. сил, нема кому постачати, бо фабрики і заводи такої сили енерґії не потрібують. В тому ж місяці замовлено совітами в Польщі 4 паротяги для вузькоторовки, 36 вагонів, 40 плятформ і 1.500 тон цинку.

ФРАНЦІЯ. Великі маневри французької армії. У вересні 1932 р. в районі Шальон-Вітри ле Франсуа—Арґонський ліс відбулися маневри француз. армії. Вони звертають на себе особливу увагу тим, що в них брала участь велика сила технічних засобів, а перед усім—мото-механізованих частин. Очевидно, що метою маневрів було бажання перевірити на практиці ті досягнення, які Франція мала за останні роки в справі механізації й моторизації свого війська. Керування маневрами було в руках видатних військових на чолі з нач. ґен. штабу ґен. Ґамелєном і гол. ін-ром

армії ґен.' Вейґаном. Військ. міністр Поль Бонкур теж був весь час на маневрах.

Згідно заяви Поля Бонкура метою маневрів була перевірка на практиці якости ріжної мото-механізованої зброї, зясування шляхом досвіду, які зразки її найкраще можуть бути використані в ріжних тактичних умовах, перевірка можливости співпраці їх з іншими родами війська та виявлення їх позитивних і неґативних сторін, а також здібности поборювати водяні перешкоди.

У відношенні тактичного використання мото-механізованих частин особливу увагу зверталося на досліджування наступних питань:

1) вживання мото-механізованих частин на крилах військових зєднань, 2) виконання ними розвідчих завдань, 3) здібність їх до ведення міцного вогню; 4) вживання автомашин для транспортування війська й матеріялу.

Маневри розподілялися на дві фази: перша з 19 до 22 вересня, друга з 26 до 29 вересня.

В маневрах брали участь:

1) Синя сторона: 15-а піш. дивізія в складі трьох піх. полків і одного артил. полку (пятидивізіонного складу); крім того дивізії були додані міцні технічні частини, а саме: а) моторизовані кінні частини, яких було взято з ріжних військових одиниць, б) тяжкі гарматні частини з тракторовим тягом; в) танкові частини, г) зенітні гарматні частини, д) велика кількість авіяції, е) інженерні і допомогові частини.

2) Червона сторона: 2-а піша північно-африканська дивізія в складі трьох піх. і одного гарм. полків. Гарм. полк мав пять дивізіонів. Дивізії була додана міцна авіяція.

В другій фазі маневрів взяла участь 1-а кін. дивізія в складі 1-го, 7-го и 8-го єґерських полків, 1-го гус. і 19-го драґ. полків, 71-го полка кін. арт. і одного куріня моторизованих драґунів.

Згадана вище 15-а піх дивізія в другій фазі маневрів участи не брала.

П е р ш а ф а з а м а н е в р і в. Синя 15-а дивізія скупчилася в районі Шальон і веде наступ в південному напрямі (див. схему); червона 2-а півн.-африканська дивізія скупчилася в районі Маї й веде наступ в північному напрямі.

Операція почалася ранком 19 вересня акцією авіяції обох сторін. Одночасно синя сторона провадила енерґійну розвідку місцевости на південь і захід від Шальон з метою зясування можливостей вживання тут мото-механізованих частин. Після розвідки сині кинули на південь від Шальону передові мото-механізовані відділи, які

швидко захопили район Тибі, видкинувши на південь слабі частини червоної піхоти. Повітрові сили обох сторін працювали дуже активно, роблючи напади на ворожі кольони бомбардовими літаками і перешкоджуючи розвідці.

День 19 вересня дав можливість зясувати умови діяльности висунутих наперед легких мото-механізованих частин. Оскільки відомо, французи були дуже задоволені орґанізацією і матеріялом цих частин.

В наступні дні 20—22 вересня розгорнуто акцію головних сил обох сторін, уживаючи тяжкі засоби зброї. Не вважаючи на злі умовини погоди (дощ і мряка), маневри розгортувалися нормально. Головні сили синіх пляномірним наступом захопили район Ватри-Л'Естре, а передові їх частини висунулися в район Соммесу-Пуавр. Червоні не мали змоги стримати концентрований наступ міцних частин мото-механізованого війська синіх. Авіяція синіх спинила рух потягів на залізниці Пуавр-Вітри ле Франсуа. Між іншим підчас цієї фази був спалений блискавицею привязний бальон синіх; доглядач щасливо врятувався на парашюті. 21 вересня сині кинули для атаки позицій червоних свої танки, які мали повний успіх. 22 вересня маневри було перервано для того, щоби сторони могли заняти вихідне положення для другої фази.

Друга фаза маневрів. Ця фаза почалася 26 вересня. Район акцій був перенесений на північ від Шальону. Синьою стороною в цей раз була 1-а кінна дивізія, якій була додана вся техніка 15-ої піш. дивізії. Червоною стороною була та ж сама 2-а півн.-африканська дивізія.

Завданням для маневрів була операція на відкритому флянзі армії (як для синьої, так і для червоної сторони). Сторони були розташовані передовими частинами в районі на північ від Сюїп (див. схему). Ранком 26 вересня, не вважаючи на злу погоду, авіяція обох сторін вилетіла на розвідку. Кінна дивізія синьої сторони одночасно розпочала марш на південь в напрямі на Сюїп двома кольонами. Наперед були вислані частини мото-механізованої бриґади синіх. Перші сутички між сторонами виникли в районі Сюїп, який після бою був захоплений синіми. Наступу синіх весь час перешкоджував напад червоних на кольони авіяції. Для захисту сині мусіли використовувати місцеві укриття (рух лісами і т. ін.). Продовжуючи наступ далі на південь, сині досягли до кінця дня району Куртисоль—Ерпон.

Червона сторона в той час рухалася на північ, широко використовуючи автотранспорт для перевозу піхоти. Ввечері 26.IX червоні передовими частинами досягли району Пуа—Веримон.

Взагалі день 26 вересня характеризувався акцією передових частин, головно ж дрібних мото-механізованих підрозділів обох сторін. Авіяція з обох боків, не вважаючи на злі умови погоди, працювала дуже активно, вживаючи навіть компактних ладів.

День виказав яскаво безсумнівну перевагу мото-механізованого війська над піхотою. Гусеневі і колісні повсюдухідні машини давали можливість швидкого маневрування без шляхів. Вони легко

обходили вузли опіру ворожої піхоти і уявляли з себе міцні рухливі вогневі одиниці, які можна було скупчувати на важливих відтинках бойового поля і в той спосіб досягати переваги над ворогом. Акція їх, однак, зясувала необхідність великого забезпечення муніцією. Витрата набоїв далеко перевищувала норми витрат Світової війни. Отже служба постачання потребовала дуже напруженої праці і забезпечення її шляхами і засобами транспорту.

27 вересня як сині, так і червоні провадили наступ і через це в районі Тилуа—Ерпон—Вуалємон виникли жорстокі бої аванґардів обох сторін. Погода була дуже зла, стояв туман і авіяція не мала змоги працювати доцільно. Через те, що літаки не могли добре провадити розвідки, синя сторона вислала мото-механізовану розвідку в напрямі на Шальон—Дампер сюр Муавр. Ця розвідка принесла велику користь.

28 вересня сині продовжували наступ, але не здобулися на ті наслідки, на які чекали. Червона сторона утримала свої позиції, опіраючися на вигідну для оборони місцевість в районі Ерпон-Вуалємон. Після того командір червоної сторони вирішив перейти у контр-атаку в напрямі на Вальмі і для того скупчив на вузькому фронті всі свобідні сили своєї піхоти, підтримані вогнем міцної артилєрії. Виник дуже цікавий епізод – атака піхоти на мото-механізовані частини. Атака мала успіх і курінї червоних оволоділи коло Вальмі призначеними їм обєктами. Наступу піхоти сприяла акція авіяції червоних.

29 вересня червона сторона продовжувала свій наступ і оволоділа ще кількома обєктами на полі бою. Але коло 9 год. ранку сині перейшли у контр-атаку, в якій взяли участь численні мото-механізовані частини і штурмова авіяція. Літаки зробили велику послугу своїм мото-механізованним відділам, ставлячи димову загороду і в той спосіб рятуючи їх від ворожого вогню. Сині оволоділи позицією червоних і на тім маневри були скінчені.

Після маневру ґен. Ґамелєн дав оцінку діяльности сторін. Він підкреслив добре підготовлення мото-механізованих частин французької армії і висловив повне задоволення з маневрів. Маневри відбулися без участи військових аташе чужих держав. —

Літничими закладами в Парижі збудовано бомбардовий літак, що на пробі дав 320 клм. на годину. Крім великого запасу бомб і амуніції для кулеметів, літак піднимає 6 чол. залоги.—Загинув дирижабль—велетень „Е. 9.“ (вартість—4 млн. фр.).

Військ. бюджет 1933/34 р.р. виносить 15 міліярдів фр.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА. В 1930 р. мала 210 бойов. літаків; в 1931 р.—546 та у літничих школах 141; разом 687 бойов. машин. Т. ч. протягом одного року склад збільшився на 150%. Від 1933 р. військова служба має виносити тільки 14 місяців. Спроби здобування бензину з бурого вуглю дали добрі наслідки. Чехи крім того можуть послуговатися Динальколем (60% бензолу, 40% чистого спірту). Цілковито моторизовано пять важких артил. полків. Новий артил. трактор № 29.

ЯПОНІЯ. Останні місяці гарячкового готується до війни, яка без сумніву має на меті якусь велику державу. Воєнна промисловість працює вдень й вночі. Велику кількість воєнного матеріялу купується в Европі і в Зєднаних державах Америки. В Америці закуповуються також у великій кількості вантажні автомобілі, мотори і хемічні річовини. Військ. бюджет на 1933—34 р. збільшено в два рази; він доходить до 1 міліярда йен—40$^0/_0$ загально-держав. бюджету. Крім того окремі асигнування. Особливу увагу звернено на механізацію армії. Асиґновано 11 міл. йен на зформування двох нових танкових полків. Системи маючихся танків: головно—Рено М. 27 та Вікерс 14 тон; панцерники Кpослей М. 25 та Рольс-Ройс М. 27; але ці типи мало себе виправдали. Арсенал Осака конструовує свій власний, кращий тип — Медіум-танк та трьохвісний панцерник у 7 тон; останнього мають уживати також, яко дрезину. Також збільшується кінноту та її механізацію. Повітрова фльота виносить 1640 літаків, з кадром в 16.800 чол. (у відчит для Ліґи Націй подано лише 623 літаки). На фабриці Міцубіци будуються нові великі бомбовози в 24 тони бруто, 10 чол. обслуги, 3000 км. промінь ділання, 225 км./год. На це збіраються добровільні пожертви. З великим поспіхом закінчується будівля залізниць, які сполучують Корею з Манджурією. Щодо намірів Японії, то европейські резиденти найчастіше рахують можливим конфлікт з Рад. Росією: Японія ніби має намір опанувати Володивостоком і цілою долиною р. Амура. Інші обсерватори передбачають можливість виступу Японії проти Півн. Америки.

Мається намір знищити дирижаблі з причини великости коштів їх утримання.

Воєнно-морська хроніка.

АНҐЛІЯ. Адміралтейство визнало, що існуюча орґанізація фльоти не відповідає більш сучасному політичному і стратеґічному становищу і тому на порядку дня стоїть перегляд її. Як що 10 років назад головним завданням Анґлії було збереження своєї морської потуги в Тихому океані, то тепер анґлійська фльота має великі завдання ще й в Середземному морі, Каналі і Північному морі (зі взгляду на зріст німецької збройної сили).

Збільшувати свої морські сили Анґлія не може, по-перше, через міжнародні договори, по-друге, з-за тяжкого фінансового стану; отже Анґлія мусить вжити інших заходів для зміцнення свого положення на важливих морських театрах. Це мусить бути досягнуто в спосіб концентрації морських сил і засобів.

Передбачається обєднання двох бойових фльот: Середземноморської і метрополії. Середземноморська фльота буде мати лише кораблі легкого водообсягу, тоб-то кружляки, ескадрені міноносці і міноносці середнього типу, який зараз розроблюється. Взагалі

ад-во схиляється до погляду, що краще мати більше суден обмеженого водообсягу, ніж мало великих кораблів.

В далеких морях головна сила анґл. фльоти буде складатися з фльот домініонів — Канади, Австралії і Нової Зеляндії, які підчас конференції в Отаві згодилися взяти на себе обовязки щодо морської оборони цілої Британської імперії. —

Спустивши в серпні 1932 р. крейсер „Achilles“ (7.000 т.) і підводні човни „Pourpoise“ і „Guardian“, Анґлія почала будівлю 3 крейсерів „Ajna“, „Amphion“ і „Arethus“, 8 ескадрених міноносців і 2 великих підводних човнів: „Severn“ і „Scalion“ по 1760 т.—15.XI.1932 р. спущено на воду підводний човен „Scahorse“ 640 тон в Чатамі, а в Девенпорті—панцерник „Orion“.

В Суатґемптоні будується найбільший в світі сухий док —366 м. довжиною, 42 м. широчиною і 13,70 м. глубиною.

Фірма, яка займалася на протязі 7 років підняттям затоплених німецьких кораблів в Scapa-Flow (див. „Табор“ ч. 13, стор. 92), припинила свою працю. На остатку було піднято л. корабель „Prinzregent Luitpold“ в липні 1932 (див. „Табор“ ч. 16, стор. 130). Всього піднято 32 кораблі, на що витрачено 450.000 фунтів стерлінґів. Підняти решту кораблів можна було би, але не оплачується.

БРАЗИЛІЯ. Призначено 480 міліонів рейсів (360 міл. золотих) на будівлю на протязі 12 років 2 крейсерів, 8 канонерських човнів, 7 підводних човнів і 6 кораблів побережної охорони. Крім того в Анґлії замовлено учебний корабель за 314.500 ф. стерл.

Разом з тим на відновлення воєнної фльоти призначено „Морський фонд“, який має складатися з ріжних прибутків Мор. М-ва, з % від лотерей, вистав і т. д., 10% чистого прибутку ощадних кас і т. п.

ГОЛЯНДІЯ. Бунт на броненосці „De Zeven Provincien“ в Голянд. Індії, до вибуху якого спричинилися комуністи з Москви, стлумлено. Кілька сот морців заарештовано як з цього корабля, так і з бази фльоти, головним чином тубильців.

Будується крейсер „Целебес“, 6580 т., 32 вуз., 6—150 м.м., і 4—105 м.м. протилітакових, катапульта.

ІТАЛІЯ. Крейсер „Fiume“ на іспиті дав 33,1 вуз. — замісць контрактових 32 в., а крейсер „Armando Diaz“ (5250 т., 8—152 м.м., 6—100 м.м. протилітакових, 2 гідропляни, катапульта)—39,8 вуз. замісць 37 вуз.

У вересні 1932 р. спущено на воду крейсер „Bolzano“—10.000 т. і 35 вуз., а 26 січня 1933 р. в Монфальконе — підв. човен „Sirena“ 640 тон.

Закладено 2 крейсери по 7500 т. і 2 ескадр. міноносці. Еск. міноносець „Aloise Cadamosto“ (2000 т.) на іспиті поставив рекорд найбільшої швидкости—43,5 вуз. замісць контрактових 38 вуз., — побивши Францію.

На лінію Італія — Південна Америка став новий іт. пароплав „Rex“—50.000 т., 28 вуз., 2032 пасажири.

НІМЕЧЧИНА. 1.X. 1932 р. закладено третій по черзі з серії

8 панцерників лін. корабель „С", типу „Deutschland", а останній по добрих пробах з 1 квітня 1933 р. вступив на дійсну службу; панцерник „В" також 1.IV спущено на воду.

Будується новий учебний корабель для в.-мор. школи, замісць траґічно загинувшого у минулому році уч. кор. „Niobe", під назвою „Niobe II"; 1500 тон — парусний з мотором.

ПЕРСІЯ. До бази Могамерах в Перській затоці при устю Тигру прибула під командою адмірала Сиріані перська ескадра, вибудована в Італії, що складається з 2 кан. човнів „Baba" і „Palang" (по 950 т., 15 вуз., 2—102 м.м., 2—76 м.м. протилітакові) і 4 посильних моторових човнів „Chabaroku", „Simory", „Karkass" і „Chachbaar" (по 350 т., 15 вуз.,2 —75 м.м. гарм. і 2 протилітакові кулемети). Цілий екіпаж фльотилії пройшов курс навчання в Італії, а зараз до Персії виїхала Італ. морська місія.—Персія має 1400 мор. міль берегу в Перській затоці і Індійському океані і 180 міль на Каспійському морі.

ПОЛЬЩА. Набуто нову базу для підводних човнів „Sławomir Czerwiński" (б. пароплав „Łódź"), 2450 т.

20.I. 1933 помер вице-адмірал К. Порембський — творець цілої польської фльоти, б. видатний старшина Чорноморської фльоти.

СП. Д. ПІВН. АМЕРИКИ. Корабле-будівельний проґрам 1933—1934 р. — 15 нових кораблів: 2 крейсери, 1 крейсер, який має брати на себе 48 гідроплянів, 1 авіоматка „Renger", 7 ескадр. міноносців і 4 підв. човни.

В сучасний мент майже всі головні сили Пів.-Амер. фльоти заосереджені в Спокійному океані. У кінці листопаду відбулися великі маневри фльоти у побережжа Каліфорнії.

Нові укріплення Гавайських островів обійшлися в 40 міл. дол. Спущено у Філядельфії панцерник „Indianopolis" а в Новім Порті— найбільший в світі крейсер для перевозу самолетів", що має для випуску їх 3 катапульти.

С.С.Р.Р. 30 радянських морських інженерів відвідали верфі в Анґлії, Німеччині і в Італії в Тріесті: „Cantieri Riuniti dell'Adriatico".

За 1932 р. малися такі відомості про будівлю пароплавів в С.С.Р.Р. в Петербурзі: „Кит" і „Комсомол", 6400 т., для лінії Балтик — Чорне море; в Севастополі і Миколаїві: „Ножин", „Склянський", „Цюрупа" і „Тимирязев" по 3400 тон. Спущені на воду: пароплав-цистерна „Водний Союз" 10.000 т. і пароплави „Волгалес" і „Двиналес" по 5.500 т.

Між 28 жовтня і 1 листопада 1932 р. червона Балтийська фльота виконала великі маневри в районі між о. Готляндом і Ґданьском. Керівництво маневрами було в руках Ворошилова і начальника цілих морських сил СССР Орлова, які тримали свій прапор на лінійному кораблі „Марат". В маневрах брали участь всі суда Балтийської фльоти, які тільки могли рухатися. Ворошилов був дуже задоволений підготованням фльоти і признав, що „морські сили СССР готові до оборони". По приватним відомостям, однак, морська техніка радянців не була на висоті і кораблі підчас маневру часто псу-

валися:' Завданням маневрів було „співробітництво з фльотою дружньої держави проти ворожої фльоти, яка вдерлася в театр Балтийського моря". —

Зєднання каналом Балтийського моря з Білим дозволить радянцям вживати Балтийську фльоту (принаймні менші кораблі) для оборони північного побережжа і, навіть, для боротьби проти Японії на Далекому Сході; для того саме в 1932 році радянці вислали експедицію в Північні моря, яка мала дослідити безпосереднє сполучення Европи з Азією північним шляхом. Отож новий канал має сполучити Онезьке озеро з побережжам Білого моря коло м. Кемь. Цей водяний шлях (довжина 908 клм.) з Балтики до Білого моря проходить через р. Неву, Ладозьке озеро, р. Свір, Онезьке озеро, р. Повенчанка, система озер, що сполучує озера Онезьке і Виг, оз. Виг, р. Виг і залив Онезький Білого моря. Роботи вже на укінченню.

ТУРЕЧЧИНА. Царгород. Міжнародня „Комісія протоків" подає такі відомості про перехід кораблів через протоки Дарданели—Босфор за 1931 р.: Італія 5.016.000 т., Анґлія 3.684.000 т., Ґреція 3.351.000 т., Норвеґія 1.454.000 т., Франція 1.109.000 т., Німеччина 813.000 т., Голяндія 668.000 т., Румунія 605.000 т., Бельґія 374.000 т., Штати Пів. Амер. 370.000 т., С.С.Р.Р. 324.000 т. і Швеція 312.000 т.

УҐОРЩИНА. Ще у 1929 р. вирішено поновити існування торговельної фльоти. Спочатку вона мала лише 11.500 тон, а зараз вже 57.600 т. Недавно закінчено ремонт пароплаву „Rakoczi Ferenc", 4.950 т., в Трієсті.

ФІНЛЯНДІЯ. Увійшов до дійсноі служби броненосець берегової охорони „Ilmarinen", спущений на воду в Або в липні 1931 р.; таким чином нова фінська фльота має зараз два броненосці бер. охорони „Väinämoinen" і „Ilmarinen" (по 4.000 т., 16 вуз., 4—254 мм. в двох баштах, 4—102 мм. протилітакові) і 4 малі підв. човни + старі малі кораблі.

ФРАНЦІЯ. У відповідь на німецькі „Deutschland" и закладено лін. крейсер „Dunquerque"—30.000 (26,500?) т., 30 вуз., 8 чи 9—330 мм., 8—155 мм. гармат.

Ескадр. міноносець „Cassard" дав 43,4 вуз. Спущено на воду в жовтні 1932 р. міноносець „Vauquelin" і в грудні 1932 р. підв. човен „Glorieux"—1500/2000 т., а в лютім 1933 р. підв. човен „Sibylle"—640 т.

Проект реорґанізації морської повітрофльоти передбачає поділ її на: 1) корабельна повітрофльота, 2) мор. повітрофльота співділання з фльотою, але не корабельна і 3) морська автономна повітрофльота; друга і треття будуть залежати від міністра повітрофльоти, який відаватиме їх до диспозиції мор. міністра.

Бази мор. повітрофльоти такі: Шербурґ, Брест, Берри, Хиерес, Сент-Мандри, Бізерта, Аячіо, Аспретто.

До дійсної служби увійшли гідрокрейсер (авіоматка) „Commandant Teste"—10.000 т., 21,2 вуз.; протилітакова артилерія: 12—100 мм., 8—37 мм. і 12 кулеметів—і база підводних човнів „Жюль-Верн"—

6.000 т., 16 вуз.; протилітакова артилєрія: 4—90 мм., 4—37 мм., 9 кулеметів.

29.X.32 спущено на воду пароплав „Normandie“—75.000 т., 30 вуз. Має ввійти до служби у 1934 р. і буде найбільшим кораблем на світі. Довжина його 313 мтр. і 35,20 мтр. ширина.*)

ШВЕЦІЯ. З великою урочистістю було відсвятковано 100-ліття знаменитого каналу Göta. Над цим каналом працювали 17 років від 1815 до 1832 р. Довжина його 180 клм. Самий високий пункт його 100 м. над поверхнею моря.

ЮГОСЛАВІЯ. Кораблебудівельний проґрам на 3 роки: 3 легкі крейсери по 3.000 т., 10 ескадр. міноносців по 900 т., 12 міноносців по 200 т., 10 підв. човнів по 500 т., 2 мінні загородителі по 2.000 т., 30 моторових сторожевих катерів. Будувати мають у себе в Спліті при помочі закордонних (франц.) фірм. Доки в Спліті вже відкрито.

Корабельний рух в Спалаті за 1932 р.: Італія 12.244.480 т., Югославія 7.058.554 т., Ґреція 1.428.257 т., Німеччина 729.562 т., Голяндія 445.357 т., Анґлія 396.068 т., Франція 138.877 т.

ЯПОНІЯ. В Осака спущено на воду еск. міноносці „Hibiki“ і „Ikazuma“. На верфі „Mitsubishi“ в Нагасаки закладено 1 крейсер в 8.500 т. і в Кобе 1 підв. човен у 1630 тон.

Будуються 2 кораблі в 500 т. спец. призначення для боротьби з підводними човнами.

Інтенсифікується морський проґрам, розрахований на 4 роки. Будуються: 2 крейсери в 8.500 т.; маточне судно—8.000т.; 7 торпедних човнів; 6 підводних; велика кількість міноносців та тральщиків. В 1931 р. Японія мала, згідно відомостей американців, 243 морські одиниці—загально 850.000 т. Американці мали 421 одиницю в 1.250.000 тонажу. В 1932 р. це відношення значно змінилося і вже не відповідає вашинґтонській умові 5:3. Поза проґрамом будується модерний тип крейсера в 10.000 т. на зразок німецького „А“. Будуються нові опірні пункти для підвод. човнів у Тихому океані, особливо в системі Палавських островів, що загрожуватиме сполученню Філіпіни—Америка.

Бібліоґрафія.

„За Державність“. Матеріяли до історії війська українського. Збірник 3. Видав Українське военно-історичне т-во. Каліш. 1932.

Останній збірник є цінним вкладом до історії збройної боротьби, яку провадило військо українське. Зміст збірника дуже цікавий, особливо матеріяли, дотичні другого зимового походу армії У.Н.Р. на Україну (рейд Тютюнника). Цьому походові власне і присвячено майже весь збірник з нагоди 10-ої річниці траґічної смерти наших героїв (Базар). Статті сот. Ващенка, підполк. Чижевського, інж. Яновського, підп. Чорного, пор. Зоренка освітлюють всебічно події

*) Нові форми корпусу цього судна зладив кор. ін-р сотн. В. І. Юркевич, пом. нач-ка Укр. Держ. Микол. Ремонт. і Судобудів. Заводу Мор. В-ва у 1918 р.

1921 р.-Ділання всіх трьох відділів (Тютюнника, Палія—Чорного, Нельговського) подані дуже докладно та ілюстровані схемами й малюнками. Загальний нарис походу дає сот. Шпілінський в дуже змістовній статті. Позатим маємо продовження праці ґен. Омеляновича-Павленка п. з. „Зимовий Похід“. Героїчна епопея армії У.Н.Р. в 1919—20 р. знаходить тут докладну відбитку і всебічне висвітлення. Знаходимо в збірнику закінчення праці ґен. Безручка „Січові Стрільці в боротьбі за державність“, яка праця відслонює дуже цікаву сторінку з нашої збройної боротьби. Численні схеми полекшують значно студіовання обидвох праць.

Г. Лазаревський дає закінчення цікавого справоздання з книжки проф. Д. Дорошенко „Ілюстрована історія України“ в частині, яка торкається періоду гетьманату П. Скоропадського.

На дуже вдалу думку напала редакція збірника, започатковуючи вміщення серіями портретів вищого командного складу армії, бо по кількох роках матеріяли, що знаходяться здебільшого в приватних руках, могли б знищитись і залишитись незнаними для історії.

Яко новину слід відмітити „сторінку виправлень“. Кожний, хто має яке будь застереження щодо надрукованих матеріялів, може надіслати свої спростовання та пояснення. Це являється дуже цінним і значно допомагає висвітленню правди, а про те головне і ходить.

Взагалі, збірник 3 робить враження солідне, і кожному, хто цікавиться історією нашої збройної боротьби, слід ознайомитись з його змістом. Ціна Збірника — 5.50 зол. з пересилкою, що при розмірі біля 300 сторінок, навіть і на теперішні часи не є забагато.

Заходами „Комітета для вшанування памяти 359-ох, розстріляних в Базарі“, який комітет ще в 1931 р. був утворений при Українському воєнно-історичному т-ві, випущено у світ книжку п. н. „Б а з а р“. Дійсно, трудно було знайти ліпший спосіб, щоб достойно вшанувати память героїв-мучеників.

Увіковічення чину і святої офіри, збереження в памяті нащадків леґенди про один з поривів нашої збройної боротьби з Москвою — така була ціль згаданого комітету і, треба признати, що ця ціль зістала осягнена.

Книжка, яко цілість, робить дуже додатнє враження. Спомини учасників рейду на Україну в 1921 р. освітлюють по черзі ділання трьох відділів, що вирушили тоді на Україну з метою підняти загальне повстання. Крім схем та фотоґрафій учасників походу знаходимо низку репродукцій малюнків знаного маляра Л. Перфецького, які ілюструють окремі моменти з рейду ґрупи Ю. Тютюнника. Кілька досконалих віршів, присвячених памяті 359, становлять дуже вдалий вступ до частини, яка подає описи так ще свіжих в нашій памяті подій. Кінцева стаття підп. В. Євтимовича дає як би синтезу всього попереднього, навязуючи до ідентичних моментів в історії інших словянських народів та вказуючи на неможливість для нашого ворога здушити саму Ідею нашої державности.

Взагалі, книжка заслуговує на те, щоби знайтися в руках кожного свідомого українця, яко памятка про вікопомний чин тих, що воліли вмерти, ніж зрадити Україну.

Ціна книжки дуже доступна—2.50 зол. (з пересилкою—3.00 зл.) при розмірі біля 200 сторінок.

„Bellona“. *Dwumiesięcznik wojskowy. Tom XXXIX. Warszawa. Maj-czerwiec 1932.* На вступі маємо статтю дипл. полк. Ґробіцкого п. з. „Зайняття Берестя-Литовського в лютому 1919 р. і попереджуючі його випадки на Підляшшу“, яка освітлює дуже цікавий і для нас період. Як бачимо, зайняття Берестя польськими відділами було наслідком проявлення ініціятиви з боку ґен. Лістовського, який розпочав акцію цілком самостійно, не тільки не маючи директив начальної к-ди, а навіть врозріз з її намірами (ст. 425). Слід звернути увагу на ту обставину, що бойовий склад „підляшської дивізії“, ділавшої на дуже розлеглому фронті, був досить слабий (дуже нагадує склад тогочасних українських відділів), а матеріяльне заосмотрення і того гірше. Натомість, німці, які тримали в своїх руках залізницю Ковель-Берестя-Білосток-Граєво, були сильніш числом. Ріжниця заходила лише в моральному стані: у поляків — піднесений настрій в перших днях здобуття незалежности, а у німців—розклад по поразках

та революції. Цікаво, що самий факт утворення „підляшської дивізії“ був наслідком побоювань шодо акції з боку українців (ст. 405), які побоювання були зрештою перебільшені.

Мусимо однак звернути увагу на кілька недокладностей в змісті статті. Автор пише: „в міру, як німецькі відділи залишали місцевості, окуповані ними на Україні... на їх місце від полудневого сходу приходили українські війська“... (ст. 396). Отож відомо, що повстання проти гетьмана охопило спонтанно цілу Україну, і на цілому терені її вже в короткому часі владу мали в своїх руках орґани У.Н.Р. Німецькі ж війська або оголосили невтралітет, або були роззброєні українськими військами Директорії. Тому не може бути мови про якийсь „відхід“ німців і „просування“ українців. Лише поза демаркаційною лінією (за ст. Голоби на лінії Рівне-Ковель), на терені так зв. Okkupations-Gebiet'у, військ Директорії не було, а влада українська функціонувала лише „на папері”, як це було і за часів гетьмана. То само твердження про „посування” українських військ „крок в крок за відступаючими німцями” автор повторює ще раз (ст. 405). Така же недокладність помічається і на схемах 3 і 4, де положення українців під самим Берестям і на схід від нього виглядає як частина загального фронту військ У.Н.Р. При виправленні цих недокладностей будуть зрозумілі і факти, подані автором (ст. 427) про захоплення 10.II „штабу українського корпусу ім. От. Петлюри“ та інших українських відділів. Справа полягає в тому, що, дійсно, на терені Okkupations-Gebiet'у в цей час формувався за дозволом німців „кіш (не корпус) ім. От. Петлюри”, але це була акція місцевого українського громадянства, головне вчительства, і на той час зформовано було штаб кошу та біля куріня піхоти. Командіром коша був сотн. Макарук, а н-ком штабу—Войтюк. Автор лише не додає, що цей штаб дуже недовго був у полоні і, здається, вже наступного дня визволився та пробивався на терени, зайняті військом Директорії.

Автор цього справоздання переїздив 25.I через ст. Голоби і може ствердити, що поза нею не бачив жадного українського козака, натомість на ст. Ковель знаходилася польська варта (в одязі напівцивільному) поруч з німецькою.

Закінчення статті майора дипл. Пайончковського-Дидинського (частина III) „Операційні пляни центральних держав проти Росії” подає ряд цікавих подробиць про поступові зміни німецького операційного пляну (поправки Мольтке до пляну Шліфена) та про нескоординовання діяльности німецького та австро-уґорського ґенеральних штабів. Кілька орієнтаційних схем положення армій з докладністю до дивізії дають повну картину розгортання армій на Східньому театрі. Вражає нерішучість австрійського головного командування, яке вже в часі виконання змінює мобілізаційний плян, наслідком чого затримується концентрація сил на протиросійському фронті, а далі — непослідовне переведення в життя провідної думки пляну (головний удар між Вислою і Бугом), коли від ударної маси відтягаються поважні сили для другорядних завдань.

Мр. дипл. Банах і мр. дипл. Марецький дали дуже цікаву і корисну студію п. з. „Про метод праці н-ка II відділу в полі”. Провідною думкою студії єсть, вміщена яко епіґраф, сентенція ґен. Бюата: „старшина II відділу, видатний в цьому фаху, сам збереже більше людей, ніж їх зберіг би, будучи на чолі наступаючого відділу”. Стаття дуже докладно обговорює всі фази праці розвідчого старшини більшого зєднання (ґрупа з 3-х дивізій), додаючи ряд таблиць і схем. Головними рисами доброго розвідчого старшини автори вважають з одного боку розвинений дар уяви (wyobraźnia), а з другого — холодну кров і педантичність, яке сполучення осягається не дуже часто.

Ґен. П. Сіманський в статті п. з. „Морально-політичне обличча червоного війська”, користаючись радянськими джерелами, змальовує внутрішнє життя червоної армії. Автор констатує заник того революційного запалу, який можна було ще обсервувати в часі боротьби большевиків з „білими” ґенералами. Поворот до карности військ „буржуазійних” держав, муштра по зразкам царських часів — являється фактом доконаним; також і відносини між ріжними ступінями гієрархії далеко, здається, перевищили під взглядом глупоти часи дореволюційні. Зокрема звертає на себе увагу ненормальність відносин між командірами-партійцями і командірами-безпартійними, яка навряд чи може вплинути корисно на бойову готовість армії. На жаль, автор цілковито не торкається національ-

ного питання в червоній армії, а проте радянська преса часом подає цікаві випадки, що досить яскраво ілюструють цю область внутрішнього життя червоноармійців.

Тому-то під цим взглядом „обличча червоного війська" трохи стратило на виразности, а не можна хіба неґувати того, що в будучій війні цей національний співчинник відограє ролю, та й ще не останню.

Нарешті, стаття інж. Сінико п. з. „Середнєевропейський товаровий оборот у Світовій війні" розглядає підготовку держави до війни під взглядом економічним, досліджуючи на прикладах минулої війни, зокрема в Німеччині, ролю комунікацій в справі товарового обміну між фронтом та запіллям з одного боку і між ріжними частинами держави — з другого, беручи під увагу ґеоґрафічно-натуральні властивості даної країни.

„Bellona". Dwumiesięcznik wojskowy. Tom XL. Warszawa. Lipiec-sierpień 1932. Стаття майора дипл. А. Пшибильського п. з. „Боротьба за Цєшинський Шлеськ в січні 1919 р." змальовує перебіг боротьби за частину території на Цєшинському Шлеську між чехами та поляками. Цікавий факт, що збройний виступ чехів відбувся ніби з „благословення" військових чинників Антанти та її аґентів, які знаходилися в той час у Празі.

В статті полк. дипл. С. Нобжолтовського п. з. „Доктрина і орґанізація літництва" знаходимо досить докладний нарис орґанізації повітрових сил у ріжних державах, а рівно ж цікаві висновки про розвиток доктрини літництва в напрямку унезалежнення його від решти збройних сил і, так би мовити, відокремлення повітрової війни, що особливо сильний вираз знайшло в Італії. Доктрина літництва в С.С.Р.Р. ще не оформилася і наразі основою орґанізації його є співділання з іншими родами війська, але вже маються ознаки, що проґрам розбудови повітрових сил має стреміти до поставлення їх нарівні з іншими родами війська.

„Питання про скорочення часу чинної служби у війську" кап. дипл. В. Сломінського, де висловлюється погляд про можливість дальшого скорочення часу служби в Польщі, є одним з причинків до студій над цією проблємою в цілій Европі. Нам видається однак, що протяг часу від втілення нового річника до звільнення старого є трохи замалий для повного вишколення першого з них, що може відємно відбитись на стані бойової готовости в разі оголошення війни невдовзі по звільненню старого річника. Ряд практичних вказівок в области культ.-освітньої праці в армії дає майор В. Ліпінський в статті п. з. „Провадження освітньої праці у війську". Хоча автор говорить виключно про польську армію, однак його висновки мають остільки загальний характер, що можуть бути корисними для кожного молодшого старшини.

Про розвиток самоходових війск трактує стаття кап. Ауґустовського „Самоходові війська в Австрії, Німеччині і Росії підчас Світової війни". Автор звертає увагу на порівнююче мале застосовання самоходів на Східньому фронті, до чого спричинився в Німеччині і Австрії брак каучуку, а в Росії — брак самоходової промисловости, при чому констатує недооцінювання німцями ще до війни ролі самоходів при пересуванню військових відділів.

„Bellona". Dwumiesięcznik wojskowy. Warszawa. Wrzesień-Październik 1932. На закінчення своєї праці п. з. „Операційні пляни центральних держав проти Росії", майор Пайончковський подає свої власні висновки, дотичні цього питання. Головними причинами невдач на Східньому фронті (перемога під Таненберґом мала лише місцеве значіння) уважає автор: брак єдиного командування і несвоєчасність наступу австрійців (перед закінченням власної концентрації і до прибуття німецьких корпусів із Франції). Натомість, далеко менше уваги звертає автор на погане функціонування австрійської розвідки, яка абсолютно злегковажила присутність за правим крилом наступаючих армій сильної 3-ої російської армії.

Цікаву картину великої морської битви дає командор Р. Чечотт в статті: „Морська битва у берегів Ютляндії". Стаття обговорює багато питань з области морської стратеґії і тактики, але в цілком доступній і не для фаховця формі.

Пекуче і важливе питання про співпрацю артилєрії з піхотою обговорюється в статті пполк. Е. Лункевича п. з. „Співпраця командіра дивізії з командіром дивізійної артилєрії".

Автор порівнює приписи реґулямінів кількох армій і подає провідну думку, що „співпраця цих двох чинників полягає на постійній виміні думок щодо найкориснішого визискання артилерійського вогню в часі бою".

Зменшення терміну обовязкової служби в рядах армії висунуло нові завдання щодо доцільного виховання і вишколення вояка. Пристосовання до цих завдань вимог сучасної науки може цікавити в значній мірі і нас, бо дані зі статті др. Е. Дембіцького п. з. „Військова психотехніка" мають загальний характер і можуть торкатися і нашої майбутньої армії.

Закінчення етюду кап. Ауґустовського про самоходові війська в часі Світової війни дає нам орґанізацію цих військ в Росії. Увидатнюється значіння самоходової промисловости в часі миру, що цілком зрозуміли большевики, які і намагаються тепер створити таку промисловість в самій СССР, щоб в разі війни не бути залежними від закордону.

„Moje boje z Budiennym" (Dziennik dowódcy I dyw. jazdy)—gen. dyw. Juljusz Rómmel. Книжка становить цінний вклад не лише до історії польсько-українсько-російської війни в 1920 р., а насамперед до тактики кінноти. Безупинні бої і сутички з кіннотою Буденного на протязі місяця в районі трикутника Замостя—Берестечко—Львів дають нам ряд цікавих прикладів ініціятиви на становищу командіра кінної дивізії (в складі 6—8 полків).

Книжка написана живо і поривае своєю безпосередністю і життьовістю.

Можливість вживання великих мас кінноти в майбутній війні на Сході Европи і порівнююче малі зміни тих умовин, в яких ці кінні бої будуть провадитися, роблять вищезгадану книжку дуже актуальною працею, вартою того, щоб з нею могли ознайомитись найширші кола військових. **Ю. Науменко.**

Wacław Tokarz. „Wojna polsko-rosyjska 1830—1831". Warszawa 1930 r. Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy. 623 стор. і 39 шкіців додатком до тексту. Між іншим на стор. 318 згадується: *„była to ostatnia pomoc, której udzieliły nam ziemie ruskie".* Джерела: польські, російські, німецькі, французькі. Солідно опрацьована книжка.

„Mars"—„Siły zbrojne Niemiec". Warszawa. 1931. W. I. N.-W. 127 стор. Книжка має 3 розділи: 1) військо, 2) піввійськові формації, 3) загальні дані, 8 мап розміщення збройних сил Німеччини з докладними статистичними даними по 1930 р. і 20 таблиць уніформи і назв рангів сухопутного війська і фльоти. Додатки: 1) Склад, обшар, людність, релігія Німеччини. 2) Склад партій в парляменті в виборах від 1919—1930 рр. 3) Повоєнні кабінети Німецької Республіки (прізвища, дата і партія).

„Автор брошури, котрий криється під псевдонімом „Mars", знаючий добре передвоєнні відношення, задав собі не аби-який труд, щоби на підставі офіціяльних матеріялів зробити характеристику німецького війська сьогоднішньої доби. З докладністю дослідника виказує він статистично стан давній і теперішній, подає доказовий матеріял в той спосіб, що фаховий читач на всі питання може знайти відповідь. Бачучи збройну силу сьогодняшньої Німеччини не тільки у війську сухопутньому і фльоті, але у вселяких формаціях піввійськових, присвячує багато уваги їх характеристиці" — так бреніть витяг із передмови до тої книжки ґенерала T. Kutrzeby. Між іншим, на стор. 125 подаються цікаві дані:

„Контрольна комісія Антанти працювала в Німеччині в дуже тяжких умовах з річною перервою (1923 р.) і до лютого 1927 року і в тім часі, перепровадила 33.400 ревізій, конфіскуючи і нищучи слідуюче військове майно: 39.550 гармат ріжного калібру, 11.600 метачів мін, 2.850 метачів полумя, 88.000 кулеметів, 240.000 дул до кулеметів, 25.000 складових частей кулеметів, 6.000.000 рушниць (карабінів), 11.500.000 ручних ґранат, 491.000.000 набоїв, 39.000.000 гарматних набоїв, 14.000 літаків, 27.000 двигунів, 700 автопанцерників, 80 танків".

Major Dr. Wacław Lipiński. „Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905—1918". Warszawa. 1931. W.I.N.-Wydawniczy. XX t. 444. Cena 13 zł.

В часі Світової війни, коли через територію, що займають поляки, перекочувалися девятим валом ріжні заборчі армії, польське громадянство зіткнулося з фактом існування леґіонів Пілсудського, їх розвязанням, замкненням по таборах полонених і вивезенням Коменданта Пілсудського до Німеччини. Бажаючи зрозуміти ідею леґіонів Пілсудського в моменті вибуху війни в 1914, належить обернутися до попереджуючих війну літ. Власне, читаючи працю

майора Lipińskiego не одриваючися від початку аж до кінця, багацько пригадується анальоґій з нашої недавньої боротьби.

Описуючи період від 1905—1918, ступнево і докладно обговорює автор орґанізації і товариства (związki) передвоєнні, історію леґіонів Маршала Пілсудського, I, II, III корпуси, P. O. W. (polska organizacja wojskowa), Сибірська дивізія, дивізія Желіґовського і армія польська у Франції.

Історія років 1905—1918 становить фінал більш як 100 літ війни польського народу за свою державність. Праця містить дуже багато фотоґрафій з тамтих часів, які в значній мірі не були ще опубліковані до цього часу. Ті фотоґрафії є дуже цікаві і характеристичні.

Видана книжка дужо старанно, має 172 ілюстр. і 7 схем та спис джерел і бібліоґрафію за 15 літ.

Marszałek Pétain. Bitwa pod Verdun. Z 9 fotografjami i 8 szkicami oraz przedmową autora do wydania polskiego. Przełożył z francuskiego Eugenjusz Quirini Major Dyplomowany. Warszawa 1931. Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, стор. 110. Розділи: I) вступні ділання і розпочаття битви, II) орґанізація оборони і III) останні зусилля противника і французький контр-наступ. В додатку—роля фортів Вердена підчас битви і мова маршала Petain'a 19.IX.1927 у загальної могили в Douaumont, де поховані трупи богатирів, полеглих на полю чести (за 140 днів битви полягло 6.563 старшини і 270.000 стрільців). Німці випустили протягом цілої операції проти Вердена 21.000.000 гарматних набоїв. Скільки стратили німці під Верденом — не відомо, кажуть, що 500.000.

А. М-ко—Б-кий.

„Le Comission Européene du Danube et son oeuvre de 1856 à 1911". Paris, 1931. Imprimerie Nationale.

Роскішно видана книга великого формату в 500 сторінок в кількості 1200 примірників. Сила гарно виконаних фотоґрафій, великих мап і діаґрам.

Книга ця має своєю ціллю описати працю Міжнародньоі Европейської Комісії на Дунаю за 75 років від 1856 до 1931 р.р. Це остільки цікава тема, що до неї варто буде повернутися докладніш в іншому місці „Табору".

В цю комісію, яка складалася з представників Австро-Уґорщини, Анґлії, Італії, Німеччини, Росії, Румунії і Туреччини, у 1918 році мав бути призначений представник Української Держави.

В книзі знайдемо всі міжнародні постанови і документи за 75 років, щодо Дунаю і цієї комісії.

„La Regia Accademia Navale 1881—1931". 1931. X. Livorno. Видання в кількості 2000 примірників. 362 стор. Більш 200 фотоґрафій і плянів. Крім того на окремих сторінках репродукції картин з історії Італьянської фльоти.

Люксусове видання в гарній синій оправі, на доброму папері, присвячене 50-літтю Італьянської королевської морської академії в Ліворно.

Ця книжка удоводнює, на яку висоту поставлено в Італії виховання старшин порівнюючи молодої фльоти.

K. S. Selov-Serman. Blockade Brecher. Mit zwei karten. Verlag A. Scherl. Berlin. 104 стор.

Опис мало відомого, але цікавого пливання німецького транспорта „Марія", навантаженого військовим знаряддям, зброєю і набоями, з Німеччини, підчас Світової війни у 1916 році, пробиваючи бльокаду, навколо Анґлії — Іспанії — всієї Африки аж до порту Суди в Німецькій східній Африці, яка ще трималася в той час і не була захоплена союзниками.

Короткий перегляд боїв в кольонії з анґлійцями, бельґійцями і портуґальцями.

„Флагъ Адмирала". Сборникъ разсказовъ морскихъ офицеровъ. Изданіе М. Дидковскаго. Riga 1930. Стор. 239. Ціна 0.85 дол.

На обгортці — лінійний корабель-дреднавт типу „Полтава".

Цікавий збірник оповідань-споминів ріжних морських старшин російської імператорської фльоти, від яких так і віє морськими традиціями, які складаються віками і які так потрібні кожній фльоті.

Ст. Лейтенантъ фл. М. О. фонъ-Кубе. Съ полуночи случай. Прага. 1932. 70 стор. Ціна 7 фр. фр.

Чергове видання бібліотеки „Морського журналу" під редакцією лейтенанта М. С. Стахевича. Збірник написаний добре.

ЖУРНАЛИ.

„L'Italia Marinara". Roma. Nr.Nr. 1, 2, 3, 4, 5, і 6, 1933.

Як і попередні роки, цей двотижневик під гаслом „Mare Nostrum" цікавий змістом і гарними фото.

„Morze". Nr.Nr. 1, 2, 3. Warszawa, 1933. По більшості присвячені 13-ій річниці, особливо № 3, повороту Польщі до моря.

„Морской журнал". Praha IV. Loretańske nam. 109. Nr.Nr. 11 і 12 1932 і Nr. 1, 1933. Місячник. Число 12 присвячено 5-літтю журналу. В ч. 1, в бібліоґрафії перелічено все, що маємо в ч. 17 „Табору" з в-морської частини, а також про статтю лейт. фл. Шрамченка „Укр. Морський Міністр Ст. Лейтенант фл. М. І. Білінський".

„Mer et Colonies", Janvier, Février, Mars, 1933. Paris.

Друге число за лютий найбільш присвячено подорожам по цілому світу на пароплавах франц. товариств, з богатьома фото і т. д.

„Romania Maritima si fluviala", Januarie, 1933. Nr. 1. Букарест.

Богатий матеріялом з життя фльоти, румунської зокрема. Цікаво, що зі слідуючого № мають бути друковані „Спомини з часів війни і революції" капітана Загорянського-Кіселя, в яких останній, як бувший старшина Чорноморської фльоти, має описати також пливання гідрокрейсеру Російської, а потім Української фльоти „Regele Carol", з початку (і зараз) румунського пароплаву.

В хроніці знаходимо відомості про набуття Румунією німецьких пароплавів за 315.000 дол.: „Букарест", „Яси" і „Добруджа".

„Przegląd Morski" Nr. 45/46. В цьому числі місячника Польськ. воєнної фльоти цікава стаття пор. фльоти Станевича про російську імператорську фльоту кінця XIX і поч. XX віків (закінчення) і добрий відділ воєнно-морської хроніки.

„Militärwissenschaftliche Mitteilungen". Wien I. Stubenring 1. Поважний воєнний місячник видання Австр. м-ва військ. справ. Багато фахових споминів зі Світової війни з ріжних фронтів з добрими мапами, малюнками і фотоґрафіями.

Лейтенант фльоти **С. Шрамченко.**

Надіслані книжки та журнали:

Роман Смаль Стоцький. **Значіння українських прикметників.** Студії до української ґраматики. Видає: Роман Смаль Стоцький. Книга 1. Варшава. 1926. 85 стор. Ціна 3 зол.

Проф. Іван Огієнко. **Нариси з історії української мови: система українського правопису.** Популярно-науковий курс з історичним освітленням. Студії до української ґраматики. Видають: Іван Огієнко та Роман Смаль Стоцький. Книга II. Варшава. 1927. 216 стор. Ціна 5 зол.

Проф. Іван Огієнко. **Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність.** Історично-літературна моноґрафія. Студії до української ґраматики. Видають: Іван Огієнко та Роман Смаль Стоцький. Книга III. Частина 1. Варшава. 1927 р. 324 стор. Ціна 10 зол. Книга IV. Частина II. Варшава. 1928. 400 стор., 23 мал. Ціна 12 зол.

Роман Смаль Стоцький. **Примітивний словотвір.** Студії до української ґраматики. Видають: Іван Огієнко та Роман Смаль Стоцький. Книга VI. Варшава 1929. 200 стор. Ціна 6 зол.

Проф. Іван Огієнко. **Українська літературна мова XVI-го ст. і Крехівський апостол 1560-х р.** Літературно-лінґвістична моноґрафія. Студії до української ґраматики. Видають: Іван Огієнко та Роман Смаль Стоцький. Книга VII—VIII. Варшава. 1930. Кн. VII—520 стор. Кн. VIII. 192 стор. Ціна 20 зол.

Проф. Іван Огієнко. Історія церковно-слов'янської мови. Том V. **Памятки старо-**

словянської мови X—XI віків. Історичний, лінґвістичний і палеоґрафічний огляд з повною бібліоґрафією та альбом 155 знимків з памяток з кирилівською транскрипцією. Варшава. 1929. 494 стор. Ціна 15 зол.

Українська людність С.С.С.Р. Розвідки Т. Олесевича, О. Пителя, В. Садовського і О. Чубенка. **Праці Українського Наукового Інституту.** Том 1. Серія статистична. Книга 1. Варшава. 1931. 160 стор. Ціна 6 зол.

Статистичні таблиці українського населення С.С.Р.Р. за переписом 17 грудня 1926 року. Тиміш Олесевич. **Праці Українського Наукового Інституту.** Том II. Серія статистична, книга 2. Варшава. 1930. 128 стор. in folio. Ціна 20 зол.

Сучасні проблеми економіки України. Є. Ґловінський, К. Мацієвич, В. Садовський. **Праці Українського Наукового Інституту.** Том III. Серія економічна, книга 1. Варшава. 1931. Стор. 170. Ціна 6 зол.

Проф. О. Лотоцький. **Українські джерела церковного права. Праці Українського Наукового Інституту.** Том — V. Серія правнича, книга 1. Варшава. 1931. Стор. 318. Ціна 12 зол.

О. Лотоцький. **Сторінки минулого. Праці Українського Наукового Інституту.** Том VI. Серія мемуарів, книга 1. Варшава. 1932. 286 стор. Ціна 8 зол.

Спогади. Л. Васілевський. М. Галин. С. Стемповський. А. Топчибаши. Табуї. **Праці Українського Наукового Інституту.** Том — VIII. Серія мемуарів, книга 2. Варшава. 1932. 174 стор. Ціна 6 зол.

Матеріяли до історії української революції. П. Сулятицький. **Нариси з історії революції на Кубані (III—1917—VI—1918).** Т. І. 196 стор. Прага. 1925. Видання Українського Інституту Громадознавства в Празі.

Український Інженер. Орґан Союзу орґанізацій інженерів-українців на еміґрації. ч. 4. Подєбради. 1932. 118 стор.

Кіно. Журнал кіново-фільмової індустрії. 1932. III рік видання. Львів. Блярська 8. ч. 44/45—(16/17). ч. 46—(18) і ч. 47—(19). 1933. IV рік видання. ч. 48—49 (1—2). Ціна 35 сот. ч. 50—51 (3—4), ч. 52—53 (5—6).

Przegląd wojskowo-techniczny. Miesięcznik naukowo-informacyjny wojsk technicznych, wydawany przy Instytucie badań Inżynierji. Warszawa. Maj. 1932. Zesz. 5 Tom XI. Czerwiec. 1932 r. Zesz. 6. Tom XI. Lipiec 1932 r. Zesz. 1. Tom XII. Sierpień 1932 r. Zesz. 2. Tom XII. Wrzesień 1932 r. Zesz. 3. Tom XII. Październik 1932 r. Zesz. 4. Tom XII. Listopad 1932 r. Zesz. 5. Tom XII. Grudzień 1932 r. Zesz. 6. Tom XII.

В огні. Місячник для Української молоді. Львів, Костюшка 5. ч. 2 (21), жовтень 1932. Рік III, ч. 3 (22), листопад 1932. Ціна 35 гр. ч. 5 (24), січень 1933; ч. 6 (25), лютень 1933; ч. 7 (26) березень 1933 р.; ч. 8 (27), квітень 1933 р.

В. Садовський. **Праця в У.С.С.Р. Праці Українського Наукового Інституту.** Том VII. Серія економічна, книга 2. Варшава. 1932 р. 148 стор. Ціна 6 зол.

Рідна Школа. Ілюстр. часопис для всіх. Виходить двічі в місяць у Львові, Ринок 10. Рік 1. ч. 21. 1 листопада 1932. Ціна окр. числа 60 гр. ч. 22, 15 листопада 1932. ч. 23, 1 грудня 1932 р. ч. 24, 15 грудня 1932 р. Рік II. ч. 2. 15.I 1933 р. ч. 3. 1.II 1933 р. ч. 4. 15.II 33 р., ч. 5, 1.III 33., ч. 7, 1.IV 33 р.

За Державність. Матеріяли до Історії Війська Українського. Збірник 3. Видає Українське Воєнно-Історичне Товариство. Каліш. 1932. 273 стор., 17 схем, 6 портретів, 6 ґрупових знимків. Ціна 5 зол. без пересилки.

Вільне Козацтво. Вольное Козачество. Илюстрированный двухнедельный журнал литературный и политический. Praha-Vinohrady, Hradecká, 2207. Tchécoslovaquie. Рік видання 5-ий ч.ч. 96—117, 10 січня — 25 лист. 1932 р. ч. 118. 10 грудня 1932 р., ч. 120, 10.I 33 р., ч. 121, 25.I 33 р., ч. 122, 10.II 33 р., ч. 123, 25.II 33 р., ч. 124, 10.III 33 р., ч. 125, 25.III 33 р.

Дажбог. Література—Театр—Кіно. Місячник. ч. 1. Листопад 1932 р. Ціна 50 гр. 19 стор. Львів. Костюшки 5.I. ч. 2. Грудень 1932 р. Ціна 50 гр. Львів, Корняктів. 1.II п. II рік вид. ч. 1. Січень 1933 р.

Ґен. Марко Безручко. **Січові Стрільці в боротьбі за державність.** Бібліотека Українського Воєнно-Історичного Т-ва. Кн. 1. Каліш 1932, 81 стор. Ціна 1 зол. (без пересилки).

НАДІСЛАНІ КНИЖКИ ТА ЖУРНАЛИ

Проф. Д. Дорошенко. **Нарис Історії України.** Том I. (До половини XVII століття). **Праці Українського Наукового Інституту.** Том IX. Серія підручників, книга 1. Варшава. 1932. 229 стор. Ціна 8 зол.

Sprawozdanie z działalności Centralnej Biblioteki Wojskowej za czas od 1 kwietnia 1930 do 31 marca 1931 r. Nr. 16, Wydawnictwo Centr. Bibl. Wojsk. Warszawa 1931. 32 стор. (одержано 26.VI 31 р.).

Bellona. Dwumiesięcznik Wojskowy, wydawany przez Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy. Rok czternasty. Warszawa. Tom XL. Zesz. 2. Wrzesień-Październik 1932. Komunikat bibliograficzny. 46 стор. Tom XL. Zesz. 3. W-wa, Listopad-Grudzień 1932.

Відродження. Ілюстрований орґан українського протиалькоґольного і протинікотинного руху. Видає Укр. Протиальк. Т-во „Відродження". Рік V. Львів. ч. 10—11. Жовтень-листопад 1932. Місячник. Річна передплата 4 зол. 60 гр., для членів Т-ва 2 зол. 50 гр.; ч. 12, грудень 1932 р. Рік VI. ч. 1. січень 1933. ч. 2. лютень 1933, ч. 3, березень 1933 р.

Д-р. Софія Парфанович. Овочі, ярини та безалькоґольні напитки. Накладом Укр. Протиальк. Т-ва „Відродження". Львів. 1932 р. 72 стор.

Miesięcznik książki. Wydawnictwo M. Arcta. Warszawa, Nowy Świat 35.

Горцы Кавказа. Орган Народной Партии горцев Кавказа. № 33. Ноябрь 1932 р..Стор. 32. Ціна 3 фр. фр. № 34. Декабрь 1932. № 35—36. Январь—Февраль 1933. Paris.

Карби. Мистецький збірник. 1933 рік. 31 стор. in folio. Ціна 3 зол. Видає Гурток Українських Плястиків „РУБ". Листи і замовлення висилати на адресу: Луцик Степан. Львів, вул. Піярів—бічна, 54 б. 1 п.

Базар. 1921.21.XI.1931. Бібліотека Українського Воєнно-Історичного Товариства. Кн. 2. Каліш. 1932. 169 стор., в художній обкладинці, 2 портрети, 16 малюнків, 6 ґрупових знимків, 4 схеми і вінєтки та кінцівки роботи Битинського. Ціна 2 з. 50 гр. без пересилки.

Нове Життя. Двотижневик. Ч. 1, 5 лютого 1933. Коломия, вул. Собіського 57. Ціна 10 гр.

Веселка. Діточий часопис — виходить раз у місяць. Рік вид. 1, ч. 1. 1 січня 1933 р. Львів, вул. Куркова 10. Ціна 1 прим. 25 сот. ч. 2, 1 лютого 1933 р.

Гуртуймося. Неперіодичний журнал військово-громадської думки. Рік видання V. Січень 1933, ч. X. Tchécoslovaquie, Horni Cernošice 107. Ing. V. Fyłonovyč.

Кубанський Край. Орґан неперіодичний, ч. XI. Грудень 1932 р. Прага.

ВОЄННО-НАУКОВЕ ВИДАВНИЦТВО

„ДО ЗБРОЇ“

ЦІНА 2 зол. 85 гр. з пересилкою у Польщі.